

ULAZNICA

Mogot Manzirahutu

257-258

ulaznica

ulaznica

257-258

**časopis za kulturu,
umetnost i društvena pitanja,
Zrenjanin,
god. LV,
decembar 2021.
Broj 257-258**

**ODGOVORNI UREDNIK:
Milan Bjelogrlić**

**ZA IZDAVAČA:
Milan Bjelogrlić**

**REDAKCIJA:
Vladimir Arsenić
(glavni urednik),
Mića Vujičić,
Goran Lazić,
Vladimir Tot
(tehnički urednik)**

**KOREKTURA:
Dragana Sabovljev**

**PREPRESS:
Vladimir Tot**

**IZDAVAČ:
Gradska narodna
biblioteka
„Žarko Zrenjanin“
Zrenjanin
izlazi pet brojeva
godišnje**

ULAZNICA

Sadržaj

POEZIJA

Aleksa Ninčić: *Ljubav dva podstanara...*, 5

Dragana Mokan: *Vikendom mislimo o prahu izumrlih životinja...*, 13

PROZA

Miroslav Ćurčić: *Ohlađene fritule*, 21

ANTOLOGIJA

Uvodna beleška, 27

Marija Pavlović: *Američki san*, 29

Ana Marija Grbić: •, 39

Ana Miloš: *Panteon*, 43

Bojan Krivokapić: *Argania Spinosa*, 49

Danilo Lučić: *Gluva buka*, 55

Jana Rastegorac Vukomanović: *Realdoll*, 66

Jelena Marinkov: *Kako se osećaš kada se probudiš i pogledaš kroz prozor, a ono opet pada kiša*, 70

Ljiljana D. Ćuk: *Uredi desktop po savetima Paola Koelja*, 76

Marijana Čanak: *Azaleje u mom vrtu*, 80

Milana Grbić: *Beograd*, 89

Miloš K. Ilić: *Melita* (odломак), 94

Miljan Milanović: *Uticaj klimatskih promena na reorganizaciju poslovanja*, 101

ESEJ

Stojanka Milanović: *Todor Manojlović i Gete*, 111

Branislava Vasić Rakočević: *Manojlovićev Centrifugalni igrač između neoromantizma i avangarde*, 136

Žarka Svirčev: *Zatomljene afirmacije Tadora Manojlovića*, 149

PREVOD

V. S. Mervin: *Senka Sirijusa*, 175

Amanda S. Loc: *Igra prestola uvodi pojam globalnog blokbastera*, 182

POEZIJA

LJUBAV DVA PODSTANARA

Hoćeš da se ljubimo? Jutro je,
dovoljno je svetla da zasija naše obaze i usne.
(zli gazda još trlja krmeljivo oko pred ogledalom,
riba rošavo lice dlakavim sapunom. dodiruje hleb u marketu,
uživa u pucketanju sveže, čvrste kore. zna da je unutra:
mekano i toplo.)

Hoćeš da te mazim po grudima i vratu?,
otkopčano dugme, tvoje bluze, kotrlja se na parketu
naše jedine sobe.
Preskočimo doručak u krevetu, neplaćenu kiriju,
rupe na asfaltu i nervozu u taksimetru,
telima prepleteni,
ti si zemlja, ja satelit,
okrećemo se oko jedne zvezde, gazzdine zgužvane postelje.

Hoćeš da te čitam večeras?,
tvoje čelo, vrat i oči u mesečevoj rubrici,
na mojoj usni,
vetar sa prozora okreće list po list,
i trepavice kao zrikavci u sobi svetle.
Bramim te od grada, pištajućeg semafora, košmara,
dnevnika sa jednim likom.
Za večeru servirao sam ti moje snove, slatke,
sebi ostavljam sve košmare i utvare,
gazzdino hrkanje u sofi i vruće jogurte,
sve dok ne pokuca na vrata
u devet i petnaest izjutra, sa molbom
da naplati, sve.

DOBRO JUTRO UMETNIK

Jutro боли,
и мокра постелја,
у знојавој глави лебди магла,
и леже kostи искиданог сна.
Стидљиво улазиš у дан,
на коридору стоји tabla:
„Добро дошao уметник – ово је java!“

Стари паркет покрiven праšином,
босом ногом купиš је за собом,
до кухинje,
и у прву шолју кафе,
где плута каймак, жут
од бркова natopljenih dimom.

Inspiracija,
где ти је?
Ja te vodim
u twojoj pesmi koju pišem,
gledaš u portrete,
kao muva zunzara
upetljana u društvenoj mreži.

Poješće te laik posmatrač,
који ништа не разуме,
гleda i prska ružičastom bojom
срце на платну,
гуши пулс
и razređuje epifaniju.

Glave na portretima gmižu,
sluz curi na zidu,
Meduzina kosa,
svaka je ista,
zmija.

OPERSKA PEVAČICA, POŠTAR I MI, U PUBLICI

Sa plafona mog brloga curi vino,
koje je prosuo poštar Samson sa sprata iznad,
iz stana moje komšinice,
operske pevačice Dalile.

Zavaska, moj prijatelj i ja, podmetnuli smo čaše,
pijuckali vino i pljuvali kiseli kreč,
zavukao nam se među zube.

Dok su se jebali, zašto da krijem,
razgovarali smo kako radi dijafragma kod operskih pevačica.
Počela je jedna operska arija!
Začutali smo.

Samson je hrkao kao zver,
dok je Dalila sitnim pedikirskim makazama sekla pisma od švalera
od kojih će Samson verovatno dobiti gonoreju.
Zatim je komadiće papira bacila kroz prozor
koji su se spuštali na zemlju preko mog prozora kao zavesa,
tada smo Zavaska i ja ustali
i aplaudirali.

JUTARNJA FATAMORGANA

Morao sam da ustanem,
nisam imao više snage da ležim,
mokar i žedan.

Nazuo sam papuče,
u njima, stopalo ne prestaje da se znoji.
Čujem lavež pasa, daleko preko Begeja,
sa preke strane, gde stoje samo kuće.
Mesec se ljudja na slici sa prozora,
kao kamen u moru.

Fatamorgana.

U srcu je kap,
znoja.

Čekam da siđe sva ta voda sa flaše,
kroz njeno grlo, na moj suv jezik.
Sat na nebu je otkucao zoru, rosu i vruć burek,
i moj novi dan.

Krv teče očima,
beton je kao šljaka, crvene boje,
moj mozak, nezreo i zelen,
teniska loptica u ribarskoj mreži.

UŽASNA

U punom soliteru građanskog sloja,
silovana je devojka seoskog genetskog koda,
u tišini, lift stoji u mansardi,
ljulja se na lancima kao na ljuljašći od strasti,
jednog predatora.

Gospoda spavaju od teškog fabričkog rada.
Od čitanja francuskih romana u nastavcima,
ne čuju suzu, iz kapcima stisnutih očiju.
A kada svi počnu da sanjaju pticu na grani,
ona će oderanog kolena, na stepeništu,
da pliče u tami,
od svog košmara na javi.

NIHIL INTER NOS

Da li je Merso kriv? a Hamlet lud?
Ili će oni primeri biti,
profesori vaši od rođenja do groba i reći vam
gde je put,
što dalji od alžirskih lobanja.

Živago je spuštao glavu,
dok su crveni žohari grickali Kapital,
onda mucali po birtijama, sa čašom u ruci
„Odu revoluciji“. Dušu nikad nisu prali.
Sanjao sam to,
nije bio košmar već
četvrti deo Božanstvene komedije
o igri sitosti i gladi.

Petrarka je izmislio Lauru,
stvorio je kao epifaniju
da nahrani poderanu maštu,
iz punog Kanconijer tanjira.
A Bodler je bio lepa ptica! Umorna i očerupana,
slaba sa ribarima, umetnik
u slanom vazduhu leti gracioznim krilima,
peva istinu oguljene kaldrme, kočija,
crvenih fenjera
gde pliva muškarcu oblak u pantalonama.

Merso je absurd.
Hamlet je sam.
Živago je jak!
Petrarka je lažov!
Bodler je Albatros.

VRANE I JA GLEDAMO FILM

U praznoj bioskopskoj sali sede vrane, prvi red, sedišta 20 i 19.

Pogledao sam na svoju kartu, moje mesto je 20, drugi red.

Glavni lik je čovek sa motornom testerom, bez karaktera.

(ili nam samo nije bitan)

Karakteri koje seče testerom ne beže,

samo čute.

Prkose negativcu koji peva!

Vrana sa sedišta 19 ustaje i napušta salu.

Sedim sam, sa vranom u mraku.

Zauzeta su mesta 20 i 20.

Stabla koja su tako šumski tiho čutala u pesmi motora testere,
padaju.

U odsečnom padu grle granama svoju braću i sestre,
ne vidim lice negativca.

Pokriveno je piljevinom boje krvi.

Mrak lagano pokriva platno.

Vrana sa sedišta 20 napušta salu.

Na vratima, mimoilazi se sa novom gošćom modernog bioskopa.

Film ponovo kreće.

Nova vrana gleda u svoju kartu
i seda na mesto do mene,
broj 21.

JASENKA

Gradski prozori, poliveni smogom,
ostavljam ih tamo i jurim van, svom snagom.

Bežim daleko,
dalje od oka, dalje od čoveka,
na viđenje važno, na visini,
gde je hladno.

Hladan je 'lad i tama,
pod raskošnom njenom kosom,
neprobojni štit i oklop,
pod njom sad živim mir i spokoj.
Nirvanu da svarim u stomaku,
oblaci neka stanu na svom putu,
a sunce neka zađe u nebeskom kutku.

Mesečinu ja čekam,
mesečev svež zrak,
oživeće u mom srcu mrak.
Nemam kud da odem,
ostajem ovde,
tu je hladno.

VIKENDOM MISLIMO O PRAHU IZUMRLIH ŽIVOTINJA

Kroz automobilski prozor gledam gusto žbunje kraj puta.
U stanu sedim na terasi i retko izlazim iz kuće.
Ti kažeš da je ovo pravi izlet van grada.
Pre nego što je postala bara, ovuda je tekla reka, a pre nje preteča
te reke i prastaro more.

U njemu su se kupali mamuti,
bučno vodili ljubav u ustalasanim plićacima i na divljim plažama.
Sada gazimo po njihovim skeletima.
Škripi krupni šljunak.
Ovo je izlet.
Kupujemo sok, penjemo se na osmatračnicu i dišemo vetar,
suzno gledamo kroz njega dok nam grize usne.
Fotografišem čamac u kom ne veslamo jer nemamo šešire a sunce
gori,

možda eksplodira kao plinska boca,
leto je.

U gradu vremena nema.
Zamrzlo se u bori na mom čelu.
Tačno između očiju, iznad nosa kao poseban znak, nekad kažu
ožiljak.

Odgovorim: U tom urezu spava vreme. Ono duboko diše.
Ponavljaš da je ovo izlet.
Kratki odlazak u prirodu. Sekunde se utrkuju u mojim kostima.
Na panou su slike ptica, a u kratkom tekstu piše da je ovo dom
brojnih vrsta:

Gnezdarica
Prolaznica
Zimovalica
Lutalica

TURISTA SI

Popneš se na krov stare crkve,
posmatraš grad,
krošnje čudovišnih palmi,
ples papagaja pod brzim letnjim pljuskom.
U daljini puši se vulkan
kao nakratko zaboravljeni nedeljna supa.
Tek kad siđeš,
uske ulice kojima trče razgolićena deca
zaliče na izgubljene recepte,
vlažni miris zidova,
zaboravljeni zagrljaj.
Starici koja ti pruža izborane dlanove
na jeziku koji jedva poznaješ
s mukom objašnjavaš
da je sličnost lažno obećanje,
da zaista samo nakratko postojiš tu,
znatiželjna i umorna
u senci velikih istorijskih spomenika.

VEROVATNO ZNATE,

ja sam od onih kojima je
mnogo lakše da posmatraju stvari
s bezbedne udaljenosti,
kažem i vodim vas do prozora.
Makazama vučem nevidljivu liniju,
povezuje komade,
isečke, ostatke modnih časopisa,
crnih hronika i malih oglasa.
Nisam herojka.
Krijem se iza
kolaža koji postaje popularan
životno i uporno ga slažem,
lepkom umrljanih prstiju:
skup brzih fragmenata
koji lako blede ako dugo stoje na suncu.
Nikada nikom ne priznajem
i u opsenu ne uključujem
smiraj dana u tesnoj sobi,
strah od preskakanja srca i
brzog truljenja tela koje sam volela.

PRVI UMIRU KUĆNI LJUBIMCI

Gutaju ih nevidljive peći.
Zbog njih kopam rupu,
koren mladice polažem u zemlju.
Teško se prima jer suša je,
objašnjava čovek koji bi lako vozio traktor.
Ja umem da vozim bicikl,
drveće sadim u tuđim dvorištima.
Kad mi sadnja ne uspe
setim se botaničkih bašta.
Padala je kiša na lokvanje.
Rekao si
poješće nas lišće
iz nas će izrasti trava, kaktus i udah.

„SVI MI JEBENO POKUŠAVAMO DA OSTANEMO SABRANI“,

iznenada izgovara žena na klupi u parku.
„Ja, ovo drvo kestena i razigrani vrabac.“

Dragana Mokan rođena je 1981. u Zrenjaninu. Živi i radi u Beogradu. Autorka je zbirke poezije *Kako mi je prošlo vreme*, zbirke priča *Pustite im lagantu muziku* i romana *33 sna*. Dobitnica je brojnih nagrada za poeziju i prozu. Priče i pesme su joj prevođene na engleski, francuski, češki i mađarski jezik.

PROZA

OHLAĐENE FRITULE

Prvo je na adresu škole stigla anonimna prijava, a potom se sve završilo za nekoliko nedelja. Duže vreme je naslućivao njihovu nameru. Nove generacije – nova pravila. Razumeo je da je nekome bilo potrebno njegovo radno mesto, ipak je on bio profesor fizike u ustanovi koja je gajila renome. Njutnov zakon akcije i reakcije mogao je oduvek da se primenjuje u svakodnevnom životu.

Prošlo je tri godine od kako je pobegao iz grada u kome je rođen, u kome je stasao i na kraju završio karijeru. Bilo je lako spaliti mostove za sobom. Niko, baš niko, do koga mu je stalo, više nije živeo u njemu. Izgubio je mir koji mu je bio neophodan da privede ovaj život kraju. Fragmente spokojnog života je iznova našao u malom mestu gde se završavalо kopno, a počinjalo more.

„Barba Mire, Barba Mire, pitala moja majka očete li doći. Pržila je fritule.“

Bio je na palubi brodice kada je čuo dečji glas. Dremao je u mreži za spavanje. Ljuljanje na vodi ga je uspavljivalo, a vetar koji je duvao sa mora nije mu dozvoljavao da dublje utone u san. Otvorio je kapke pažljivo, puštajući svetlost da dopre do očiju. Mala Tonka je stajala na obali dozivajući ga. Lepa devojčica sa krupnim plavim loknama poskakivala je na kamenom doku. Nije mogao da se seti trenutka kada je njenom starijem bratu ponudio svoje usluge oko objašnjavanja prostih matematičkih operacija. Njihova majka ga je zauzvrat često pozivala za sto kada se jelo. Bilo mu je jasno da su ga sažaljevali zbog samotnjačkog života.

„Reci majci da ne mogu da dođem. Najavljuju nevreme, pa tvoj barba Mire mora da obezbedi njegovu kuću da ne ode na dno mora. Ostavi mi neku, nemoj sve da pojedeš.“

„A, nisu vam fritule lipe kad se olade.“

Video je kako se udaljava trčeći sitnim korakom. Brodska motorola se ponovo oglasila po ko zna koji put to jutro.

„Obaveštavaju se ribari i vlasnici turističkih čamaca da duva snažan fortunal na otvorenom moru. Na snazi je crveni alarm upozorenja. Talasi dostižu visinu i do pet metara. Preporuka je da se ne isplovjava bez preke potrebe.“

Brodicu, na kojoj živi, kupio je mesec dana nakon što je odlučio da ovde ostane. Skupo ju je platio s obzirom na njegovu racionalnost, ali to je samo govorilo u prilog tome da nikada ne treba potcenjivati ljubav na prvi pogled. Bila je sva od drveta, sa velikom kabinom u kojoj su se nalazila dva dušeka u metalnom ramu, malom kuhinjom sa velikom ringlom na plin i snažnim brodskim motorom koji se nalazio u potpalublju. Napravljena je i korišćena prvo za ribolov, da bi kasnije služila i u turističke svrhe. Bivši vlasnik ju je nazvao *Fliper*, po delfinu iz nekog dečjeg filma. Ime mu nije smetalo, pa je tako i ostalo. Simbolično je plaćao vez u marini. Sveo je sve svoje troškove na minimum, tako da je uvek imao malo para i za poneku flašu crnog vina. Meštani su se prvo čudili novom komšiji, da bi ga zatim prihvatali nazivajući ga barba Miretom. Znao je da su mu titulu barbe dali posprdno i da će za njih uvek biti samo furešt i ništa više od toga.

Sišao je u kabinu da potraži svoju kutiju sa lekovima. Aritmija mu je ovih dana razigravala srce. Podiviljali mišić je znao da ga ponekad stvarno uplaši. Zavukao je ruku ispod jastuka i napipao tvrdnu plastiku. Organizam mu je bio zasićen višegodišnjom upotrebom raznih lekova bez kojih verovatno više ne bi bio živ. Seo je na krevet, stavio tabletu pod jezik i nategao ostatak vina iz flaše koja je stajala na stolu. Oduvek bi se našao neki pametnjaković ko bi mu brižno govorio da ne treba mešati alkohol i lekove, *ali otkada je vino alkohol?* tešio je sebe dok je praznio flašu. Odlomio je i zagrizao okrajak od hleba koji je kupio još pre dva dana. Nije puno jeo. Dok je žvakao, čuo je buku napolju. Vetur je oborio neku praznu limenu kofu na palubi. Kotrljala se sve dok nije došla do same ivice.

Kada je izašao iz kabine, primetio je da se vreme vidno pogoršalo. Voda se uskomešala, a nebo posivelio. Napolju je počelo ozbiljno da se razduvava. Zviždalo je s otvorene vode. Naborani i gusti oblaci su doprineli da je dan izgubio bitku ispred nadolazeće tame. Negde na horizontu, primetio je jarku crvenu svetlost ispaljene signalne

rakete. Gledao je u pravcu velikih talasa kada se u daljini nebo opet zacrvenelo. Progutao je knedlu izazvanu panikom i adrenalinom. Strah često zna da parališe i zato ga ne treba osuđivati zbog toga što je krenuo u pomoć posle par minuta premišljanja.

More je bacalo brodicu kao ljušku od oraha. Bila je potrebna dobra procena kada dodati gas i ući u prostor između dva talasa. Na sreću, jak motor i morske struje su vodile *Fliper* u istom pravcu. Ogromne kapi kiše su padale po zaštitnom vetrobranskom staklu. Vidljivost je bila minimalna, ali po nekom osećanju bio je na dobrom pravcu koji je vodio blizu mesta sa koga su ispaljeni signali. Upalio je dva snažna reflektora koja su se nalazila na vrhu kabine. Uplašio se kada je video ogroman talas koji se valjao prema njemu. Od straha je ispalio i sam svetlosnu raketu koja je pozivala u pomoć. Usmerio je brodsko korito pod uglom i u sledećem trenu je bio na vrhu vodenog džina. Sa te pozicije je mogao tačno da vidi ono što se dešavalо. Ispaljena vatrena lopta obasjavala je bitku koja se odvijala na vodi. Glave brodolomnika su virile iz ključale vode. Sve se dešavalо kao na filmu. Slabašni krivi, ječanje i pozivi za pomoć oglasili su se kada su videli njegov brod kako se propinje poput divljeg konja. Nije oklevao ni tren. Bacao je pojaseve za spasavanje i pomoću velike kuke izvlačio ljude na palubu. Izbrojao ih je dvadeset i troje, kada ga je oštar bol prvi put presekao posred grudi. Jedan brodolomnik sa brkovima je uporno vikao:

„Jo sono kapitano, jo sono kapitano. Big mistejk mister. Veri big.“

Pružio mu je desnu ruku u znak pozdrava dok se levom držao za grudi. Odveo ga je do kabine i pokazao gde se nalazi čebad. Ljudi su se sabijali jedno do drugoga. Oskudno obučeni, cvokotali su od zime. Barba Mire je primetio da je korito leglo do same ivice vode i da je ona počela lagano da ulazi u brod. Previše tereta je učinilo svoje. Obala se jedva nazirala i znao je da nemaju šanse da se po ovakov vremenu izvuku iz problema. Morao je nešto da preduzme. Nije razumeo jezik kojim su pričali. Neke su žene plakale, a neke samo naglas izgovarale ono što bi moglo da liči na molitvu. Svi su bili vidno mršavi. Među njima i nekoliko dece, takođe neuhranjene, krupnih

očiju, u zagrljaju svojih majki. Koža im je bila tamnija nego njegova. Posmatrali su svaki njegov pokret. Prepušteni svom spasiocu, sa bezgraničnim verovanjem da zna šta radi, gledali su kako odvezuje sidro u nameri da ga baci preko palube. Shvatili su da pokušava da rastereti brod. Tog sidra mu nije bilo žao, koliko mu je bilo teško da baci dušeke. Nisu odmah potonuli. Nekoliko trenutaka su se zadržali na površini da bi zatim zauvek nestali. Imao je još jedno ukrasno sidro na pramcu, mnogo veće i teže od onoga koga se prvo rešio. Ono mu je služilo kao ukras. Dobio ga je za prošli rođendan od Tonkine majke. Pripadao je njenom bratu koji je davno stradao nesrećnim slučajem. Znao je da ne treba da postavlja suvišna pitanja. Crno i četvorokrako sa našiljenim krajevima, sidro je bilo vezano krupnim lancem. Ono je bilo sve što joj je ostalo od njega, tako mu je rekla. Skupio je preostalu snagu ne bi li oslobođio alku sa kuke koja ga je držala na pramcu. Jedva je stajao, pokušavajući da održi ravnotežu. Osetio je novi probod u grudima. Postajalo mu je sve jasnije da gubi bitku. Teško sidro je pljušnulo u more. Pao je nemoćan na kolena, grčevito držeći kraj lanca koji je zvečeći ulazio u vodu za mrtvim teretom. Vetar sa kapljicama slane vode ga je nemilosrdno šibao po licu. Imao je samo pet, šest sekundi vremena da se oprosti i da oprosti. Nije zamišljao ovakav kraj. Poslednji put je udahnuo vazduh, sačekao trenutak, a onda ga je povuklo nadole. *Zbogom usrani svete* je bilo sve što je pomislio tada.

ANTOLOGIJA

UVODNA BELEŠKA

Pregledi novije srpske pripovetke nisu tako česti kao što bi se moglo pomisliti, ali valjda je to i normalno u književnosti u kojoj su dovedeni u pitanje i književni život i književna scena. Njih su nekad činile kafane i časopisi, a danas su ih zamenile društvene mreže, koje imaju svojih prednosti, ali i očiglednih mana. Prva i najvažnija među njima je nedostatak uredničke kontrole. Ona često nije bila posebno stroga ni u časopisima, ali je postojala. Danas, pak, svako može da objavi sopstveni književni uradak na nekoj od društvenih mreža i da dobije stotine lajkova, automatski sebe proizvodeći u spisateljicu/pisca. Nažalost, takvo samoproklamovanje padne na ispit u realnosti kada rukopis stigne u izdavačku kuću gde ga urednici pročitaju i jednostavno bace u koš.

Drugi problem s antologijama i pregledima, pored toga što nužno pate od ograničenog uvida, jeste i to što su uvek subjektivni. Normalo je da će sastavljač/i pregleda da favorizuju određene autorke i autore zbog poetičke, ali budući da se radi o maloj književnosti, ili kako je to Frederik Džejmison rekao, književnosti trećeg sveta, i političke/ideološke bliskosti. Stoga bi za potpuni uvid u to šta se dešava u jednoj književnosti poput naše bilo potrebno da se pročitaju pregledi različitih priteživača koji su, idealno, nastajali u otprilike isto vreme. Nažalost, tako nešto je veoma retko, ali ne bi bilo bez smisla.

Uvezši u obzir ova ograničenja, red je da predstavimo sopstveni izbor. Najpre, on je ograničen godištem autorki/autora. Cilj je bio da se predstave oni mlađi od četrdeset godina. Zbog toga je kao granično godište autora uzeto 1982, da u trenutku objavljivanja autorke/autori ne budu stariji od propisane norme, premda je ona arbitarna. Ipak daje koliki-toliki uvid u to kakvo je stanje među mlađim pripovedačicama i pripovedačima. U našoj književnosti postoji zabuna oko termina mlad i perspektivan, pa su tako neki pisci od 60 godina dobijali ove titule, ali stvari, čini nam se, dolaze na svoje mesto upravo i pojavom nagrada i konkursa za prvu knjigu. Najpre onaj Matice srpske, zatim kragujevačkog Studentskog kulturnog centra, a potom i Nagrada „Đura Đukanov“ podarili su nekim od

autora u ovom izboru status. Među njima su Bojan Krivokapić, Ana Miloš, Milana Grbić, Jelena Marinkov i Marija Pavlović. Tu su, naravno, i konkursi za neobjavljene priče, od kojih su mnogi takođe afirmisali ne samo ove mlade autorke i autore, već i mnoge na prostoru zajedničkog jezika. Među njima je nama najvažniji „Ulaznica“, ali treba pomenuti i „Lapis Histriae“, FEKP, Karver i druge.

Ono što je posebno važno jeste da polako nastupa promena u rođnoj strukturi ovakvih izbora. Nekada je bilo gotovo nezamislivo da se u njima nađe više spisateljica nego pisaca. U našem izboru, i to ističemo s ponosom, dve trećine čine spisateljice. Ovo nije rađeno ni sa kakvom pro et contra namerom. Stvari su prosto takve na terenu i mi ih s radošću konstatujemo. To naprosto znači da je došlo do pomeranja i da je tradicionalno muška književnost konačno poklekla i uzmakla pred „navalom“ žena, prevashodno zato što one bolje pišu, a i imaju mnogo više toga da kažu. Neke od njih su aktivnije u promovisanju i problematizovanju sopstvene spisateljske pozicije, neke manje, ali budućnost definitivno pripada njima. I to je ogromna stvar.

Uživajte u ovom izboru, autorke i autori su poređani po abecednom redu. Ima ih dvanaest, ali ne čekaju i ne slede nikakvog mesiju, osim sopstvenog poetičkog kreda.

Srđan Srdić i Vladimir Arsenić

AMERIČKI SAN

Kristofer je zadremao nad knjigom o putovanjima Marka Pola. Mora da je to bilo od belog luka od kog mu obično padne pritisak.

Iz sna ga je prenuo prizor tinejdžerke koja je čučala i podmazivala lagere na svom skejtu. Bez podizanja rezigniranog pogleda, obratila mu se:

„Shvataš da moraš da kreneš?“

Dok se bunovan pitao kakva je to skalamerija u njenim rukama, refleksno je odgovorio:

„Da krenem? Gde?“

„Znaš ti gde.

Po „biber“. Po svoj Put svile. Svoju verziju Indije. Ne prokrastiniraj.“

Sve to je izgovarala ravnodušno, kao da je u pitanju nekakva neminovnost.

„Ko si ti?“

Podigla je glavu, bez pretenzija da to bude značajno.

„Ja sam devojka iz Ipaneme.“

„Molim?“

„Ja sam Frida Kalo. Selija Krus. Dolores Uerta. Rozario Doson. Mišel Bašele. Ja sam Bijonse.“

„Meni ta imena ništa ne znače. Kako si ušla?“

Izvukla je iz ranca svetleću tablu sa čije poleđine je isijavala zagrižena jabuka. Kristofer se nervozno osrvtao oko sebe u potrazi za bilo kakvim hrišćanskim obeležjem, jer je osetio nalet vere u organizam misleći da se susreo sa glasnikom samog nečastivog. Postavila je tablet na postolje i pustila klip:¹

Through The Mirror

Walt Disney Animation Studios

Subscribe

2,233,993

3,590,602

„Nadam se da ti neće smetati, pomaže mi da se koncentrišem dok proveravam strujna kola.“

Krenula je ka izlazu, usput bacivši pogled na njega.

„E, imaš malo skorele pljuvačke na obrazu.“

Kristofer je, brišući ostatke dremeža sa lica, ostao hipnotisan pokretnim slikama sa tableta. Prišao mu je oprezno, da se uveri u dvodimenzionalnost veselog čoveka sa brkovima.

1. <https://www.youtube.com/watch?v=VC9wB3zHmWo>

Ponavljao je u sebi: Zemlja je okrugla. Zemlja je ravna. Zemlja je okrugla. Zemlja je ravna. Zemlja je okrugla.

Kad bi mu samo Izabela i Ferdinand dali sredstva za put, možda bi prestao da bude pod ovolikim stresom. Počinje da mu se privida. Kakav je ovo san?

Vratila se tu negde oko poslednjeg *Zemlja je okrugla* i krenula da skuplja svoje stvari sa poda.

„Američki.“

„Molim?“

„San je američki.“

„Kako znaš šta sam pomislio?“

Zadubljena u popis stvari, nije pokazala adekvatnu reakciju na njegovu srednjovekovnu unezverenost.

„Skejt podmazan, fluks je ok, malo sam gladna, ali svratićemo negde usput... E, ma pusti to, 'ajde kreni da ti nešto pokažem.“

Ulepljen u hladnom znoju i ubeđenju da je u pitanju fantazam, pomirljivo je krenuo za njom. Dok je podešavala vreme i birala podcast u kolima, on je buljio u napravu kakvu ni sam Leonardo ne bi izmaštao.

„Misliš da će se Inke i Asteci sami istrebiti? Ulazi, šta čekaš?“

Ušao je u tu sivu napravu na kojoj je pisalo DeLorean. Nike znak se spustio na gas i vozilo se pokrenulo brzinom od koje mu se čitava utroba preokrenula gore nego tokom najvećih bura. Dok su za sobom ostavljali imploziju plazme, sa zvučnika se čulo:

„U svojoj knjizi: *Džez: Istorija, Frenk Tiro definiše hipstera iz 1940-ih godina:*

Za hipstera, Ptica² je bio živa potvrda njegove filozofije. Hipster je čovek andergraunda. On je za Drugi svetski rat ono što su dadaisti bili za Prvi. On je amoralan, anarchista, blag i preterano civilizovan do dekadencije. Uvek je deset koraka ispred zbog sopstvene osvešćenosti, primer toga ogleda se u tome kada upozna devojku i odbije je jer zna da će se zabavljati, držati za ruke, ljubiti, maziti, upražnjavati seks, možda venčati, razvesti – tako da čemu sve to? On shvata licemerje birokratije, mržnju koja se vezuje za religiju – stoga, koje su mu vrednosti ostale? – osim da kroz život prolazi izbegavajući bol, suzbijajući emocije i u pokušaju da ‘bude kul’ i zajebava se. On traga za nečim što nadilazi svo to sranje i pronalazi ga u džezu.“

„Odakle se čuje taj glas?“

„Audio-zapis sa Vikipedije. I to ćeš otkriti, Kolumbo!“

I tako su se uz zvuk „Ornitologije“ probili kroz prostorno-vremenski kontinuum i obreli u novom okruženju. Kroz ledena

2. Džez saksofonista, Čarli Parker, poznatiji kao Ptica, http://en.wikipedia.org/wiki/Charlie_Parker.

isparenja sa Delorijana nazirala su se džinovska lica koja su ih monumentalno posmatrala kroz šoferšajbnu.

Neimpresionirana, otvarajući im vrata da izađu, podsmešljivo se držala svog zakeranja: „Biber tražiš? Jebo te biber čoveče, pronaći ćeš koku! Nego, dozvolite mi da vas upoznam, ovo su gospoda Vašington, Džeferson, Ruzvelt i Lincoln, poznatiji kao Maunt Rašmor. Gospodo, ovo je Kristofer Kolumbo, glavom, bradom i telom, za razliku od vas.“

Na vrhu njihovih glava, jedna prilika u odelu je trčala i pucala iz pištolja u imaginarnog neprijatelja ispred sebe. Drao se: „Ja nisam bitnik i nikada neću biti jedan!“

„Jebeni Barouz, previše se drogira. A baš je lep gospodin, šteta. Oprostićeš kamenoj gospodi što su tiha, imaju važna posla, moraju večno da gledaju ka horizontu i Veruju U Boga.³

I, je l' ti ovo liči na Indiju?

Znaš, upravo te taj stav doveo do toga da Vespuči bude kum novog sveta. Ja kapiram ponos, ali toliko insistiranje na tome da je to Indija, umesto da lepo pojedeš svoje govno i dobiješ čitav novi svet nazvan po tebi. Ali dobro, koga briga za ime, to je ionako proizvoljna stvar.“

Od tog snoviđenja nadalje, u naletu manične hiperaktivnosti nastavila je da ga provlači kroz prostor i vreme Amerika, pokušavajući da kompresuje što više informacija u njegovom mozgu, ne prestajući da mu pridikuje.

U jednom momentu je otišla predaleko i uvukla ga u Markesovih *Sto godina samoće*. Kolumbo je stajao usred tog magičnog realizma

3. In God We Trust, moto Sjedinjenih Američkih Država.

i nije znao šta da misli. Prikazane ideje, prizori i fantazmagorične predstave bile su nepojmljive njegovom petnaestovekovnom mentalitetu i svesti. Osećao je fizičku mučninu kao reakciju na nerazaznatljivost, dinamiku i slojevitost primljenog sadržaja.

Da bi sprečila mogućnost da mu se prerano sloši, brže-bolje ga je odbacila do amazonske prašume, daleko od civilizacijskih tekovina i apstrakcije.

„DIŠI! Ovo su pluća planete, gde ćeš bolje disati?

Znam, frka ti je da kreneš. Da veruješ u nešto tako veliko. To je prirodno. Frka ti je da sanjaš američki san. Zapravo, da ga ostvariš. Svi vole da sanjaju o obećanoj zemlji. O novim svetovima. Ali strah ih parališe.

Vodim te sad malo na istočnu obalu, hoćeš?“ pritvorno nežno ga je pitala, sklanjajući mu znojave pramenove kose sa čela.

Pod „istočna obala“ mislila je na NASA postrojenje. Dok je *Apolo 11* pompezzno napuštao zemljinu orbitu, Kolumbo se zagledan u limeno vatreno čudovište koje prkosí gravitaciji sableo, pao i ostao na zemlji, četvoronoške puzeći natrag do Delorijana u paničnom strahu. Ona je, naslonjena na automobil, žvakala svoj trostrukti čiburger iz Meka i posrpdno citirala otrcanu rečenicu Nila Armstronga koja je podrazumevala male i velike korake.

„Misliš da Nilu i Edvinu nije bila frka?“

Brišući ostatke džank fuda sa lica, spustila se do njegove bespomoćne glave i krenula da mu šapuće na uvo.

„Pokazala sam ti Amerike.

Video si Maču Pikču.

Veliki kanjon.

Broj 31 Džeksona Poloka.

Panamski kanal i Kejp Kenedi.

Šta ti je radikalnije, Burning Man ili Ajmara tradicija? Hah, jadni Bolivijci se i dan-danas ritualno mlate do smrti zbog traume koju ćete im VI, veliki konkvistadori naneti!"

Nastavila je malo glasnije, dižući tenziju i tempo govora.

„Amerike su Buka i bes,

vlažan san i košmar,

pluća planete i njen rak.

Seks, toplina, nasilje i strah. Hipi komune i pacifizam.

Vudstok i ratovi, Hendriks i Ugo Čavez, Buš i Borhes, Čičen Ica i Ruta 66.

Amerike su Denis Hoper i Marina Abramović, Grant Vud i Eni Libovic,

ropstvo i borba za ljudska prava,

karneval u Riju, dodele Oskara, rege, Maradona, Vorhol, čak su i Čak Polanik i Čak Klouz,

Amazon i amazon. com.

Amerike su industrijska revolucija,

svetska dominacija,

Henri Ford i Tom Ford,

Gil Skot Heron i džins,

Vudi Alen i Sebastiao Salgado.

Amerike su segregacija,

gojaznost i glad,

mali i veliki Antili,

korporacije i domoroci."

Sada već vičući:

„Amerike su KRV I SLOGANI,

STEND AP KOMIČARI I OPRINE SUZE,
RASIZAM, GENOCID I MIROVNE MISIJE,
DEMOKRATIJA I SEKSUALNA REVOLUCIJA.

PA ŠTA AKO SU VIKINZI BILI TU PRE TEBE!?

NISI VALJDA MALOGRAĐANIN DA NEĆEŠ DA JEBEŠ TAKO
PODATNU ZEMLJU SAMO ZATO ŠTO JE PRE TEBE BILA TOPLA I
RASKALAŠNA I PREMA DRUGIMA?"

Četvoronoške je nastavljao da se povlači, pokušavajući da
pobegne od te sumanute tirade. Ona ga je pratila i nastavljala.

„Amerike su Snouden,

Če Gevara,

telenovele i rijaliti,

Meksiko siti, Brazilija, rege, Grejs Džouns i Amazing Grace,

Elvis i Madona u svim njenim religioznim i pop pojavnim
oblicima,

MoMa i Harmoni Korin,

govor Martina Lutera Kinga i metak koji ga je ubio.

Amerike su i Indijanci i kauboji,

favele i Habitat 67.

AMERIKA JE SEKVOJA KOJA MILONIMA GODINA ODOLEVA
KLIMATSKIM PROMENAMA NA ZEMLJI!"

U glavi Kolumba su se sad mešali Kenedi i Li Harvi Osvald,
argentinski tango i salsa, socijalna zaštita Kanade i hladnoća
Aljaske.

Glava Šećera je postala ogromna boca Koka-kole.

Kip slobode i Hrist u Riu su zamenili polove i ugradili silikone.

Amerike su počele da se jebu, Amerike su postajale jedno.

Amerike su Indija, ponovi, Indija je Amerika.

„KRENI NA TU JEBENU PLOVIDBU! MOLI ZA SREDSTVA!
Ne treba ti Delorijan ni sveti gral, vetrovi su uz tebe i odjek trube
Luja Armstronga i raketnih motora.

I SAM MESEC ĆE BITI OSVOJEN, KRISTOFERE! MESEC! A TI SE
JOŠ PITAŠ DA LI JE ZEMLJA OKRUGLA!“

U naglom pokušaju da ustane, pridržavajući se za kola, počeo
je da povraća.

Ona se zaustavila, zapalila cigaretu Marlboro da se povrati
od agresivne propovedi i dozvoli mu da se dovede u red. Zatim je
smireno dodala.

„Znam da ćeš krenuti.
Znam i šta ćeš reći kada prvi put stupiš na američko kopno.
Zato što znam da znaš da američki san ne čine bogatstvo i
slava.⁴

Glavni sastojak američkog sna je spasenje.

To je ono što mu daje šmek.“

\$\$\$

Sve vreme tokom plovidbe, Kolumbo je uzalud proučavao
euharističke spise u potrazi za vizijom anđela pakla koji dolazi u
vremeplovu i donosi svetleće jabuke, pokretne miševe i predmete
koji pevaju.

4. <https://www.youtube.com/watch?v=47-o5iE6FM4>

Kada je ugledao kopno, imao je varljiv utisak Povratka u budućnost. Shvatio je da to i nije bio anđeo pakla. To je bio anđeo fluksa.

Osetio se spaseno.

Po stupanju na tlo izgovorio je:
„San Salvador, nazvaćemo ga San Salvador.“

Marija Pavlović, rođena 1984. godine u Leskovcu, živi i radi u Berlinu kao kopirajterka, urednica e-magazina i spisateljica. Autorka je dramskog teksta *Čudan slučaj gospode Džekil i doktorke Hajd* izvedenog dva puta u Ustanovi kulture *Parobrod* u Beogradu, zbirke kratkih priča *Horor priče svakodnevice* (Novi Sad: Matica srpska, 2014) koja je bila u užem izboru za nagrade „Biljana Jovanović“ i „Dušan Vasiljev“, kao i romana 24. Kratke priče su joj objavljivane u zbornicima beogradskog udruženja *Oksimoron*, zrenjaninskom časopisu *Ulaznica*, kao i na zagrebačkom Festivalu Europske Kratke Priče. Učestvovala je u regionalnom književnom projektu *Pisci za budućnost*, u sklopu projekta *Dijalog za budućnost* koji predstavlja zajedničku inicijativu Predsjedništva BiH i Ujedinjenih nacija (UN). Učesnica je festivala kratke priče *Kikinda short* 2016. godine i njegovog pratećeg programa.

Vida se sprema da ode na glasanje. Pegla svilenu maramu sa motivom paunovog repa, na vrat stavlja nisku plastičnih plavih perlica, kosu je tri puta oprala i sada bezuspešno već pet minuta pokušava da otvorи stari izlapeli parfem. Poklopac zapekao i ne mrda. Odluči da od toga nema ništa, odustane, pa protrlja prste limunom, dotakne se nekoliko puta po jagodicama i po vratu. Danas je poseban dan, izvlači cipele koje je kupila za svadbu svoje čerke, malo su nagnječene i sada joj je krivo što je preko njih bacala teške gumene opanke. Vida se ne sređuje zarad drugih ljudi koji će doći na glasanje, to je ne zanima otkad je ušla u šezdesete, Vida se sređuje za ovaj datum, isписан krupnim slovima na televizijskim kajronima i bilbordima.

Ipak, postoji još jedan razlog što Vida sada stavlja čak i ruž, čak lila ruž, što smrdi na ustajlost, a taj razlog nikome ne otkriva. Vida je, naime, ubedjena da će na glasanje doći On: to je mislila i pretprošle godine, ali je čula na televiziji da je bio u prestonici, a da je kasnije morao da slavi izbornu pobedu, pa je bilo sasvim opravdano to što ne može doći baš u Desimirovac. To nije kratak put, neravan je i pun rupa, a do biračkog mesta gotovo da nema asfalta. Hulje, mislila je Vida, sve su pokrali i sada On ne dolazi zato što mu ne priliči da gaca po blatu. Umesto da naprave lepi novi put; on im veruje, a oni ga kradu, žalila je Vida, pokušavajući da navuče jako tanke grilon čarape, a da ih ne pocepa.

Ove godine On će sigurno doći i moći će da mu se konačno požali na sve što je muči, i razumeće je: i to što nema autobusa pa mora peške kod doktora, i to što joj je unuka otišla da radi u Češku i potpuno je smršala, i to što unuk nikako da završi fakultet jer profesori vole druge, sve će da mu kaže. Popeće se na prste i poljubiće ga u obraz, odmah iznad usnice, sočno i kratko, a on će se nasmejati i šakom joj obuhvatiti celo lice. On ima ogromne šake i u njih bi stala cela Vidina glava, da malo počine i odmori. Posle će mu dati svoj broj telefona koji je već zapisala na ceduljici i svojim

najlepšim rukopisom dodala Vaša Vida. Krc! Čarapa puca po svojoj kičmi, ali se Vida ne iznervira, kaže znači, istina, doći će i odluči da joj te čarape ne trebaju. Celoga dana juri mačku sa kreveta i trudi se da što pre raskine svaku vezu sa ovom dlakavom sobom što smrdi na zapršku. Da je leto, sasvim sigurno bi iznela ogledalce, spremala se u dvorištu i na drveće bi okačila svoju suknu i sako. On sigurno ceni miris bilja, kamilicu i maslačak.

Spremila mu je i jednu saksiju svojih najlepših kamelija, obmotala je lepim ukrasnim papirom na zelene romboide. Vida nije znala mnogo o slaganju boja i zato je volela komplete: žuti komplet za svadbe, crni komplet za sahrane, teget komplet za slave i ovaj purpurni komplet za skupštinske izbore. U proteklih mesec dana često sanja strašne snove o tome kako joj je istekla lična karta i to saznaće tek na glasačkom mestu. Budi se okupana hladnim znojem, pa ustaje i nervozno šeta oko šporeta. I jutros je nekoliko puta proverila ličnu kartu, a onda ju je zavukla u posebnu pregradicu u novčaniku i sve uredno složila u kožnu torbu. Komplet za skupštinske izbore poprimio je malo mirisa pileće džigerice. Vida se naljuti na samu sebe i odluči da odsedi malo napolju i provetri se.

Vetar joj udara u obraze i ona postaje još lepša i ponosnija. U kući nema nikoga budnog, svi će na glasanje otići kasnije. Ali, Vida je računala – ako on u prestonici glasa rano izjutra, taman ima vremena da dođe i obiđe njihovu opštinu, a onda da se vrati i proslavi pobedu. Ona je, naravno, duboko u sebi priželjkivala da mu se kod njih toliko dopadne pa da se proslava održi tu, u Domu kulture, da mesar Žarko zakolje najbolje jagnje i da se cele noći peva, a da ona bude na počasnom mestu pored Njega, kao najistaknutija građanka mesta.

Podrazumeva se da bi Vida rasterala neke komšije koji bi tu svečanost brukali, ali onda shvati da je to gotovo nemoguće i odjednom se stres od pomisli da bi On mogao da boravi tu duže nego što je dovoljno da sa njom razgovara pa da ga, zlu ne trebalo, neko od ovdašnjih pijanica uhvati pod ruku i da mu trabunja o ko zna čemu. Neka, zato su posete kratke, dovoljne za jedan odabrani razgovor. Želela je da mu se zahvali što je poslao doktore pre petnaest dana u njenu kuću, nasmejane mlade medicinske sestre koje su joj merile

pritisak, vadile krv i rekle vidimo se na izborima. Spakovala im je dva-tri parčića proje i poručila da pozdrave predsednika. Ta poseta, i jasna činjenica da je On pretprošle godine na otvaranju fabrike u Kragujevcu rekao da će se i ljudi iz Desimirovca i drugih mesta sada bolje osećati, učvrstile su nadu da će danas sigurno doći. Htela je da mu kaže da se ne oseća bolje. Da mu to kaže nežno, kroz suze i da ga ne povredi, da mu kaže da ona zna da on sve čini, da su drugi kvarni i da ga kradu. Da će mu pozajmiti ako treba. Da ima tri krave i trideset ovaca. Da nije sve baš tako strašno, ne, da ne bude tužan, da joj je sasvim dobro. Želela je da mu kaže baš to: meni je sasvim dobro.

Vida je prva došla na glasanje, Dom kulture nije bio ni otključan. Posle je sačekala da dodu Raša i Gile, da uvedu neke gradske ljudе u dom, da postave visoke plastične kutije, da podele hemijske olovke. Pružila je svoj prstić, poprskali su ga, zaokružila je njegovo ime i sela na klupicu preko puta. Kazali su joj da ne može tu da sedi, ali je bila uporna. U kesi su se, pored radijatora, kuvale sočne kamelije, a vreme je prolazilo pomalo usiljeno. Ređali su se stanovnici različitog raspoloženja i karaktera, ali ona je znala da su svi oni uz Njega. Svaki put kada bi u kutiju upao presavijeni papirić pomalo bi se nasmejala i njen se srce širilo i udaralo u zidove grudnog koša.

U dva sata Vida je posustala i uzela malo proje iako je znala da će joj to pokvariti karmin. Ispred Doma kulture se čulo neko komešanje i On je ušao u prostoriju. Čitavih trideset sekundi ništa u prostoriji se nije pomerilo, osim usana predsednika mesne zajednice koje su se raščepile u jedno beščujno o zar je zaista došao? Nosio je visoko teget odelo i besprekornu belu košulju, delovao je umorno, kao što i izgleda čovek koji mnogo radi. Oko njega su se rojili glasovi, sako mu je već ulegao u ramenima od tapšanja, a on se uputio pravo ka Vidi. Nije joj dopustio da ustane već se sagnuo i čučnuo ispred nje. Pitao ju je nešto kao: kako je, a izbezumljena Vida, propraćena sa tri televizijske kamere i četiri foto-aparata što su stalno blicali, izusti da kaže samo jedno bolje ne može. On kaže kako mu je milo što to čuje, njen lice na trenutak obavije svojim dugačkim prstima, zaista celo, glavom otpozdravi ostale i uđe u svoja kola kojima će ga odvesti ispred fabrike u Kragujevcu gde će pomilovati po licu nekoliko pobunjenika.

Od tog dana Vida živi da bolje ne može. Uramila je njihove zajedničke slike od isečaka iz novina. Nikada joj ne dosadi da prepričava toplu prirodu unutrašnjosti njegove šake. Smeje se komšinicama, unuka više ne tera na fakultet, za unuku misli da je u Češkoj najsrećnija na svetu. Zagrlila je svaki deo sebe u celosti. O smrti se šali i nikako ne razume zašto svi oko nje kukaju. Kravice su joj pomrle od gladi, ali je zato imala mesa za dve godine. Ovce je prodala, ali zato ne mora više da ih izvodi po mrazu. Bolje ne može.

Ana Marija Grbić (1987), živi u Beogradu gde radi kao mentor kreativnog pisanja, književni urednik, radio-voditelj i ilustrator. Pohađa doktorske studije na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Objavila je tri zbirke poezije: *Da, ali nemoj se plašiti* (2012), *Venerini i ostali bregovi* (2014), *Zemlja 2.0* (2018) i oralnu biografiju benda *Idoli* (*Idoli i poslednji dan*, 2019). Osnivač je književnog udruženja ARGH. Članica je Srpskog književnog društva i Srpskog PEN centra.

PANTEON

Kad dođem na posao, prvo popalim sva svetla, startujem sve mašine i podesim klima-uredaj tako da u teretani uvek bude temperatura od dvadeset stepeni Celzijusa. Biberče, stari bodibilder i gazda, insistira da ne preterujem, da je osamnaest stepeni Celzijusove skale savršena temperatura za vežbanje, ali većina ljudi koji dolaze da treniraju ne bi se složila s njim – ni ja sama – tako da su njegovi razlozi verovatno više magijski nego trenerski.

Ne palim odmah muziku. Dolazim pola sata pre otvaranja, tako da još tih trideset minuta ne moram da slušam Workout Music vol. XYZ s Jutjuba. Svaki drugi dan usisam, počistim ve-ce ako treba i vratim tegove na mesto.

Radim od sedam do tri. Za to vreme, ljudi dolaze u talasima. Naravno, ne poklopi se uvek da baš svi dođu u isto vreme, ali rutina je rutina, zgrabi i one najneuhvatljivijih rasporeda. Teretana vas uvuče u sebe. Ako se primite na vežbanje, ostalo ćete ubrzo podređivati njoj. Čak i posao. U zdravom telu itd. Ali geslo naše teretane je drugačije, pomalo grunfovsko. Da nije teško, bilo bi lako! – nalazi se na ulazu, odmah ispod svetleće reklame s imenom: TERETANA BIBERČE.

Prvi koji se pojavljuju tačno u sedam obično su bakutaneri i debeli. Matore jer su budne od pet ujutru i jedva su dočekale da se sjure među sprave. Mislila sam da će brzo odustati, međutim zapatile su se kao krpelji, rade vredno i sve jače – mislim da je jedna od njih tri, čak, snažnija od mene. Debeljuće se brzo presvuku, zabiju u salu s mašinama za kardio i tamo šetkaju po trakama za trčanje, okreću pedale bicikala ili rondaju na ergometrima. Retko kad rade na spravama, kamoli s tegovima, jer misle da će od toga postati samo još veće.

Uvek sam ljubazna. Čak i sa onima koji su očigledno neprijatni. Ne znam da li su takvi prema svima ili ih baš moja faca nervira, ali ne

marim: ja sam tu zbog njih, da njima bude ugodno. Kad se displej na nekoj od mašina zablokira ili bicikl odbija da pusti film, osmehnem se, odskakućem do problema i rešavam ga. Ako ne mogu da ga rešim, pozovem majstora ili Biberčeta, izvinim se mušteriji i predložim neku drugu vežbu ili mašinu koja je slična toj što se pokvarila.

Oko deset ujutru pojavi se mlađa ekipa. To su pretežno studenti i studentkinje, nezaposleni i mlade domaćice koje bi da zategnu stomak i sljušte celulit. S njima ponekad i pričam. Momci me muvaju, devojke zapitkuju šta da rade tog dana. Sve je to igra. Niti bi oni stvarno da imaju išta sa mnom, niti one ne znaju kako da vežbaju. Očijukanje i zapitkivanje su tu da bi vreme prošlo brže i da se ego podigne još malo. Pogotovo u danima kad se mišići čine slabijim nego pre, kad su odrazi u ogledalima nezadovoljavajući. Ne moram da lažem: nisam preterano zgodna niti lepa; da je drugačije, da sam baš pička, neko bi se sigurno zakačio za mene.

Ali ja sam se zakačila za jednog. Nije mnogo napucan, već izgleda kao ideal. Sve se vidi, a nemaš osećaj da je hranjen i dizajniran kao životinja koja treba da osvoji prvu nagradu stočnog sajma. Ma koliko se trudila da mu se svidim, ne vredi – ima devojku. Meni to ne predstavlja problem da maštam. Jedva čekam da se presvuče i izađe iz ve-cea. Zabeležim njegov broj (2324) u kompjuteru i kratko pročaskamo. Čim krene da vežba, odem u klonju i pravim se da čistim, a u stvari udišem težak miris njegove pišačke. Ako mogu dobro da procenim, ne koristi jaču hemiju. Malo proteina, nešto na bazi kafetina i amino-kiseline.

Sačekam desetak minuta, pa odem do njega. Ćućorimo i on me zasmejava, ali uvek pošto ispadne sladak – kao da oseti da bi mogao i tako posredno da prevari svoju devojku – ispriča nešto što se tiče nje i njega. Razbijje čini. Smarač.

Zanimljivo mi je kako ljudi evoluiraju od prvog dolaska. U početku se pojavljuju obućeni kao za fiskulturu – stara, šljampava majica i šorts za plažu ili trenerka. Za deset dana, ako izdrže toliko, najednom se pojavi neki dodatak. Rukavice za vežbanje, znojnica ili šta slično. Za mesec-dva, već su pečeni. Sve je markirano, saliveno, spremno da što bolje diše, da ne smeta pri vežbanju. Kao da od odeće

napornije rade. Naravno, ima i onih koji nikad ne promene oblačenje. To su obično stariji. Oni dolaze uvek u istim majicama i šortsicima, rade starinske vežbe i dele savete mlađariji, prepričavajući priče iz mladosti, kad su dizali nosoroge i pomerali brda.

Najdosadniji mi je posao oko šanka. Prodajemo vodu i suplemente. Razgovor o poboljšivačima performansi i tome kako ova ili ona voda ima čudnjikav ukus ubijaju me u pojmu. Biberče uvek nudi popust na dodatke ishrani, pa većina posetilaca kupuje kod nas. Lično ne koristim ništa od toga. Pogotovo ne tog domaćeg proizvođača – Crni medved. Samo dobra klopa i pravilno odradene vežbe. To zagovara i Biberče, iako je očigledno da je koristio koješta, pa i to da se sigurno pecnuo koji put u životu.

Oko podneva usledi zatišje od nekih pola sata. Nakon toga, u BIBERČE se uliju teškaši. Svi su prepucani, kipe ispod majica koje često skidaju da bi se bolje pogledali u mnogim ogledalima. Pričaju koliko je ko podigao poslednjih dana i jedni druge bodre urlajući, tapšući se po leđima i guzicama. Oni najmanje vremena provode sa mnom. Sami se snabdevaju, znaju tačno šta rade i zanimaju ih samo njihovi i tuđi mišići. Oni se prema ostalim vežbačima odnose na dva načina: jedni će udeliti prijateljski savet, a drugi će s gađenjem gledati u pogrešno odradenu vežbu ili nedovoljno razvijen mišić.

Najzad, tri sata je. Saša, koji radi drugu smenu, kasni. Prebrojim pare, presvučem se i čim se on pojavi na vratima, pozdravim se s njim i odem da vežbam.

Pola sata trčanja na traci. Ne volim da trčim napolju. Beton mi ne odgovara za kolena. Kažu da je i traka problematična. Obožavam pokret u trku. Celo telo je uključeno; od vrha nosa, sve do peta. Organizam radi, znoji se, muči, kreće.

Šetnju od sale s mašinama do svlačionice koristim da se izduvam, popijem vode i nagledam se slatkih guzica, bicepsa i tricepsa. Presvlačim potkošulju i majicu, pa se vraćam u prostoriju sa spravama.

Sise su sise i ako ne ugradiš silikone, ne možeš mnogo da im pomogneš, ali dupe možeš da radiš dok ne padneš s nogu i opet

će ostati mesta za još koju vežbu. Dupe uvek može bolje. Iskorak, čučanj, leg press, leg curl, ležeći leg curl, mrtvo dizanje, ekstenzija, dizanje na nožnim prstima s opterećenjem – sve to kombinujem, iz dana u dan, samo da bi guza stajala tamo gde treba, kako treba.

Iako me ne muvaju toliko kao nafrizirane ribe, primećujem da mi zagledaju guzove. To mi se dopada. To mi daje određenu moć. Pritom, sasvim je drugačiji odnos ljudi prema meni kad vežbam i kad sam iza pulta. Kao da s napuštanjem radnog mesta ostavljam i neku učmalu sebe i postajem druga ja, mnogo slađa, sigurnija i zgodnija. Super-Senka.

Posle nogu, obavezno odradim trbušnjake. Ma koliko da su mi dosadni, moram da ih uradim. Volim kada se izvijem u stranu, pred ogledalom u kupatilu, pa vidim kako mi pločice izgledaju kao kaldrma. Tako su i čvrste. Možeš preko njih traktorom.

Dva puta nedeljno vežbam ruke. Njih isključivo zatežem, ne trebaju mi pištoljčine koje popunjavaju rukave. Samo da ništa ne visi. Od toga se gadim.

Posle celog dana provedenog u znoju, smradu, prašini i opaloj koži, posle sat i po vežbanja na spravama gde su silni ljudi ostavili svoj trag, moram da se istuširam. Ruke perem tri puta, opsesivno, kao da je to jedini način da se dobro oribam. Onda prelazim na telo. Iako je Biberčetovo strogo pravilo tri minuta maksimalno u tuš-kabini – to нико не поštuje, pa ni ja. Volim da se opustim ispod vrelog mlaza, da se temeljno nasapunam, sperem, a onda operem kosu i detaljno je isperem pod jakim mlazom.

Najbizarnija stvar koju sam videla u kupatilu jeste lik koji je masturbirao. Ušla sam u prostoriju da je počistim, a vrata od tuš-kabine bila su otvorena. Kako me nije primetio – zanet oko svog kurca – nastavila sam da ga posmatram. Pobijao je sve predrasude oko bildera i pišica. Iznenadilo me je kad sam videla da drži čašicu u ruci. U nju je svršio i dugo je posle prvog naleta sperme cedio ostatke iz kanala u nju. Zatim je sve to eksirao, sipao malo vode u posudicu da pokupi ostatak, pa i to sljuštio. Pobegla sam. Nikome o tome nisam pričala jer se u teretani trač brzo prenosi, pa nisam htela da imam problema. Ali sam istražila o tome. Izgleda da ima ceo kult

sperme među ljudima koji drže do svog zdravlja i izgleda: mažu je po licu, piju i trljaju u kosu.

Dok čekam da se Saša pojavi i preda mi ključeve i novčanik iz sefa, prevrćem novine koje izdaje BenchPress, domaći malotiražni list koji uglavnom služi za reklamiranje raznih suplemenata, opreme, trenera, terapeuta, kiropraktičara i teretana.

Posle podne je gužva. Moraš da čekaš red na spravama, guraš se s drugima, previše je zagušljivo, toplo, znojavo. Ne postoji kutak BIBERČETA gde možeš da se sakriješ i vežbaš. Ali ko želi da bude u toku, ko želi da bude viđen i da se na fotkama koje kači po društvenim mrežama uvek nađe u društvu najnapucanijih i najzgodnijih, mora tad da dolazi, vežba naporno i sprijatelji se s kul ekipom. Teretana je više grupna stvar nego individualna; više socijalna nego fizička potreba.

Uvek mi bude žao kad izđem iz teretane. Ne volim tamo preterano da radim, sigurno na svetu postoje i bolja zaposlenja, kao i vežbališta. Nešto mi je, ipak, priyatno u BIBERČETU, odnosno bilo kojoj teretani. Jednostavnost na koju se sve svodi: ili možeš da digneš, ili ne. Privlače me i užasno komplikovan sistem pokreta, održavanje ravnoteže i pravilnog položaja tela za svaku vežbu. Takođe, volim što sam i ja jedna od onih koji se svaki dan vraćaju tu, iznova i iznova, spremni da pobede sebe od juče ili da se hrabro suoče s porazom. Istrajnost me fascinira. Ona će mi, rekla bih, doći i glave.

Zapadala sam u čudna stanja. Razmišljala sam po ceo dan da li ću umreti od srčke. Osluškivala bih otkucaje srca, merila puls i pritisak. Živela u nervozni. Sprave su mi tad izgledale preteće. Mislila sam da će šipka da mi padne na vrat i odrubi glavu. Razmišljala sam na koliko načina mogu da se pričkinem između ploča mašine. Koliko varijanti povrede kičme može da postoji prilikom čučnja ili leg pressa. Da li ću skapati upravo od te mehanike?

Ipak, prošlo me je. Nisam više anksiozna. Shvatila sam da će me ubiti nešto mnogo mračnije od mašine. Zato dajem sve od sebe da izgledam dobro, zategnuto. Ako sam smrtna, ne moram da budem ružna.

Ana Miloš je rođena 1992. u Beogradu, gde i dalje živi.

Objavila je zbirku pripovedaka *Kraj raspusta* (2019), zbirku poezije *Govori grad* (2020) i dopunjeno reizdanje *Kraj raspusta i druge priče* (2021).

Dobitnica je nagrada „Miodrag Borisavljević“ (2016) i nagrade „Đura Đukanov“ (2019).

Zbirka *Kraj raspusta* našla se u širem izboru za „Andrićevu“ nagradu, kao i u užem izboru za nagradu „Edo Budiša“.

Priče i pesme objavljivala je u časopisima: *Povelja*, *Polja*, *Beogradski književni časopis*, *Letopis Matice srpske*, *SENT*, *Dometi*, *Rukopisi 39*, *Best Book*, *strane.ba*, *eckermann.org.rs*, *libartes.rs*, *booke.hr*, *lupiga.com*, *astronaut.ba*, *kriticnamasa.com...*

ARGANIA SPINOSA

Zovem se Ana, kaže.

Voli duge šetnje po Neusatzu, uz i niz Dunav, preko mosta, oko tvrđave. Opuštaju me, kaže. Iako nije neosetljiva na promene vremena, a to je nervira, ta meteoropatija koja joj se uvukla u kosti, ipak se prešetava i kad sija sunce i kad pada kiša. Nekad je magla toliko gusta da se ne vidi druga obala. Tad zamišlja da te druge obale nema. Ili gleda veliki beli most koji nestaje u magli kao u gustoj pređi. Ili rečne galebove koji su nekad načičkani na površini reke koja se giba, koja na mahove kao da jurne sa svojim virovima koji plešu, a galebovi ostaju nepomični zajedno s divljim patkama. Onda najednom odlete, ti beli galebovi, a smeđe patkice ostanu. Ne zna da li su rečni galebovi plašljivi kao fazani. Prolaznicima se ne javlja, od toga se davno odvikla. U Neusatzu se nikom ne javlja, u tom gradu ona živi inkognito, kao da nije tu. Ipak, nekad bi se javila čoveku kojeg sreće skoro svaki dan, vitalni starac bez desne ruke. Često nosi tamnosmeđi karirani sako, pa Ana gleda desni rukav iz kojeg zjapi praznina, gleda u ruku koje nema. Ta praznina kao da krene prema njoj, pa ustukne. Ustuknem li ja ili ustukne praznina?, zatreperi pitanje. Ako duva košava, taj se rukav razmaše na sve strane i starac ga ne umiruje, onom drugom rukom drži štap kojim se ne poštapa, taj štap više lebdi nego što dodiruje tlo. Razni su joj se strahovi rastocili, otekli su, ali pomisao na sakacenje i dalje je izbezumljuje. I dalje kad pomisli na to, povremeno pljune tri puta ili se počeše po guzici, za svaki slučaj. Voli svoje staro telo, staro ali celovito. Bude dana kad hoda i preko 15 km. Hodanje joj umiri treperave misli. Nekad podigne ruke, kao da bere jabuke. Neke od prolaznika to začudi, neki se uplaše, a neki se sigurno, čim je prođu, prekrste. Primećuje sve više ljudi koji se svako malo krste. Njoj to nije bitno, ona to radi da bi bila zdravija, da bi pospešila cirkulaciju, jer dobra cirkulacija je važna za život.

Onaj rukav bez ruke setio ju je na jedan takav karirani rukav u Deutschlandu, rukav s rukom, rukav sakoa za koji je mislila, verovala – da je to ljubav.

Oleg, tako se zvao. Dolazili su iz iste zemlje, bili približnih godina koje tad nije doživljavala kao mladost, a koje su joj iz ove tačke, četrdesetak godina kasnije, sve u pluskvamperfektu, to je sad pogled na iskričavu mladost koju skoro da je i zaboravila. Ali dovoljan je samo jedan rukav i sve joj se otvori, zakotrlja, tu je.

Oleg, s bademli očima, tankovijast ali mišićav, blistavog osmeha, plavušan – oborio ju je s nogu na kojima je jedva stajala nakon celog radnog dana. Putzfrau. Frau. Putz. Zapucketalo joj je pod stopalima onog kasnog popodneva kad su zajedno čekali voz za predgrađe. I ti si naša?, pitao ju je, iako je znao odgovor, ili ga je bar slutio. Otuda tolika samouverenost u glasu i pogledu. Da, naši smo, odgovorila je šeretski. Primetila je da joj gleda u noge, u njene dobre noge, o da, što možda i nije bilo za očekivati – da jedna higijeničarka ima tako dobre noge. Svakako, u tom trenutku o tome nije razmišljala. A i on je imao noge za pamćenje, nekako preplanule a leto se još nije raspalilo, možda su tako izgledale zbog kratkog, prekratkog belog šorca koji je nosio. Te noge kao da su bile izdepilirane, a možda i jesu bile izdepilirane, ko zna, toga sad više ne može da se seti. Imaš neobično lepe noge za jednog muškarca, izgovorila je iznenadivši samu sebe. On se nasmejao i dodao, Biće još lepše ako ih ukrstimo. Kad je to izgovorio kroz telo mu je prostrujo blagi strah, kao propuh. Možda je tim glupim komentarom zapečatio razgovor koji je tek počinjao da pupi. Nije zapečatio razgovor. Ana se nasmejala na taj njegov komentar, utom je došao voz, a oni su iste večeri završili kod nje u stanu.

Ukrstili su te zgodne noge, ukrštali su se kako se Ana nikad pre i nikad posle toga ni sa kim nije ukrštala. Dovodio ju je do ludila. Njegovo telo, celo lepo, njegovi mišići, njegov miris, sav taj sklad, njegov izvajani ud, najlepši penis koji je ikad videla i koji nije želeta da vadi iz sebe, koji je želeta ceo i do kraja, u sebi, zauvek. Dok ih smrt ne razdvoji. Ali nema smrti, smrt im ne može ništa. Njeno gipko telo, njene grudi koje nikoga pre toga nisu znale da usreće kao njega sada. Oleg, vezani orgazmi, ljubav. Njihov zajednički miris, njihove zajedničke tečnosti, njihov dah.

Ona je čistila, on je iseljavao i useljavao ljudе, o poslu nisu razgovarali, to im nije bilo bitno.

Oleg je radio da bi skupio dovoljno novca za malu kuću pored Tise. Samo to mi treba, mala kuća i ta reka, cvetanje Tise, to je sve, govorio je. Ostvarenje tog sna mu je bilo nadohvat ruke.

Dolazio je iz gradića uz gornji tok Tise. Ana mu nije rekla da je ona iz Chomakle, a i zašto bi. Zašto bi pred njega sručila svoju životnu priču, storiju od koje zastaje dah? Više je volela njihovo zajedničko ostajanje bez daha. Neće mu ništa reći, jer to bi im sigurno razvezalo njihove vezane orgazme od kojih su, i za koje su, činilo joj se, živeli. Uostalom, to je prošlost, to se dogodilo, to je završeno, tempi passati. Otac, majka i Mišika sad već uveliko plove nebeskim prostranstvima, na pamet joj je pala ta glupa slika, plovidba, iako zna da oni nisu otišli na nebo. Oni i dalje lebde nad Ljubljanskom 9, njenom nekadašnjom adresom, zarobljeni traženjem odgovora koje nikad neće naći. Možda je jedino Mišika zaplovio, zaplivao, možda će jedino on uspeti da otpliva na drugu stranu.

Olegu je rekla da joj je otac umro kad je bila mala i da majka sad živi u gradiću na severnom Primorju, da je sretno udata. Priča je imala smisla i Oleg nije postavljao dodatna pitanja.

Nakon skoro pola godine vezanih orgazama Ana je ostala u drugom stanju. Drugo stanje jednakо nije volela kao i nebeska prostranstva. To saznanje bilo joj je kao hladan tuš. To dete će poremetiti, uništiti sve, baš sve, ono će rastočiti njihovu sreću. To će dete biti vinovnik njene nesreće. Osetila je kako mržnja počinje da joj se razliva po utrobi i to ju je uplašilo. Nikad pre toga nije osetila takvo žarenje u celom telu.

Abortus je, dakle, jedino rešenje. Ništa drugo ne dolazi u obzir. Ali to neće reći Olegu. Bolje da ne zna. To je ionako samo njena stvar, ili više njena nego njegova. Zaustavila se dok se nije sapplela o čvor pitanja.

Javiće samo Maruški, svojoj najboljoj prijateljici. Zamoliće je da dođe u gradić na severnom Primorju, onaj u kojem je park Angiolina, njen omiljeni. Provešće u tom gradiću nekoliko dana i to je to. Otići će u bolnicu, neće ići da je bodu iglama za pletenje, da joj vezuju čvorove kojim će joj masirati trbuh. Neće grickati arganovo drvo,

Argania spinosa, jedno od najstarijih na planeti, za koje se veruje da, osim što njegovo ulje podmlađuje, ono pomaže da se ženka reši neželjenog ploda. Ona nije ta ženka, zato će otići u bolnicu, kao što je išla i Maruška već nekoliko puta. Olegu će reći da ide da poseti majku. Eto, sve kockice posložene. Abortus. Kiretaža. Čišćenje.

Jedva je čekala da taj nadirući problem otkloni, taj zametak nesreće. To ionako nije dete, to je zametak.

Ubrzo nakon što je s Maruškom dogovorila datum i mesto susreta, počela je da primećuje promene u Olegovom ponašanju. Isprva nije obraćala pažnju na to. Blagu sivu senku koja mu se navukla preko lica i sve češći odsutan pogled kad su bili zajedno pripisivala je umoru od selidbi. Ali to nije bila istina i toga je bila svesna.

Polako ali sigurno, u tih nekoliko dana, zajednički vezani orgazmi su se sve češće razvezivali, ili do njih ne bi dolazilo. Pukli su i rasuli se kao niska bisera. Strast je iscurila, razmazala se i nestala negde u prljavoj posteljini.

Jedne večeri nakon nezavršenog vođenja ljubavi, dok su ležali jedno kraj drugog u tišini, Oleg je uzeo svoj miltavi sluzavi ud i rekao joj, Šta ako sam neplodan? Nije mu ništa odgovorila, već je pokušala da oživi njegov ud, da ga probudi, u želji da opet bude u njoj. Ali nije išlo. Zamislio sam malu kuću pored Tise, zamislio sam cvetanje Tise i nas kako stojimo uz obalu, sami. I to me je uplašilo i rastužilo. Zamislio sam da se naša deca nikad neće roditi i od tog trenutka ne mogu da udahnem do kraja, pričao je i pričao, nije se zaustavljao. Ali tu ga je Ana prekinula, Misliš da ti i ja nismo dovoljni? Nismo, kratko je odgovorio.

Taj je odgovor izbio ciglu iz temelja male kuće pored reke i ona se ubrzo urušila.

Bez ijedne reči polako su utonuli u san.

Za dva dana Ana stoji ispred parka Angiolina, Maruška uskoro dolazi. Sutradan je sve gotovo. Zametka više nema.

To je to, Oleg je prošlost, kaže Maruški. Ona je zagrli ne izgovorivši ništa.

Za nekoliko dana se vratila u Deutschland. Pozvala je Olega kod sebe. Kad je došao rekla mu je za svoj postupak, oslobođila ga je straha da je jalov i rekla da sad može dalje miran. Iz njegovih bademli očiju zakotrljale su se krupne suze, možda od tuge, a možda od sreće. Ana se nada da i danas, negde pored Tise, Oleg ponekad zaplače od sreće.

„U poravnatim nizovima rastu male sadnice, sadnice ljudi, vitke i tanane, čvrsto sapete opnom. Njišu se u srebrnom mraku. Kao noćne gljive, krhke i bezbojne, još neoformljene, ruke srasle s telom, još nerazlučene, zameci ruku. Na tankim vratovima uspavane glavice. Lica još uvek nema, sami obrisi, sklopljene oči, kapci srasli s obrazima. Nikakve misli, nijedne žalosti i brige, snovi možda, možda prosta čula, unutrašnji život sveden na proste tropizme – ispitivati pokret vetra, upijati vlagu, tražiti svetlo. Dok rastu, nemaju brige; nemaju šta ni da vide. A i da mogu, videli bi samo krupnjanje sveta, kako buja i ugolemljuje se, pretiče čoveka. Tih lejica ima na hiljade, ravnih, na stotine i na hiljadu lejica.“

U redu je, Oleg, zaustavi se, dosta, kaže. Prošlo je skoro četrdeset godina.

Ana zastane i podigne ruke uvis, kao da bere jabuke. Oseća cirkulaciju u celom telu, prokrvljena je, oseća život. Pušta vetru da je šiba.

Bojan Krivokapić (1985), objavio je četiri knjige: *Trči Lilit, zapinju demoni* (kratke priče, 2013), *Žoharov let* (poezija, 2014), *Proleće se na put sprema* (roman, 2017) i *Gnezdo dečaka* (poezija, 2019).

Dobitnik je nagrada za prozu: „Ulaznica” (Zrenjanin, 2011), „Đura Đukanov” (Kikinda, 2012), „Edo Budija” (Pazin, 2014), „Biber” (Beograd – Sarajevo, 2021), „Lapis Histriae” (Umag, 2021) i „Milutin Uskoković” (Užice, 2021), kao i nagrade „Mak Dizdar” za zbirku poezije (Stolac, 2013).

Za roman *Proleće se na put sprema* godine 2018. dobija Nagradu „Mirko Kovač” za najbolje delo mladog autora u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Crnoj Gori.

Književni tekstovi su mu prevedeni na italijanski, nemački, mađarski, albanski i engleski jezik.

Diplomirao je na Odseku za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Član je Srpskog književnog društva. Vodi radionice kreativnog pisanja.

Živi u Novom Sadu. Zvanični sajt: bojankrivokapic.com

GLUVA BUKA

Celo detinjstvo proveo sam čitajući stripove i gledajući filmove o akcionim herojima. Odgajali su me likovi iz izmišljenih svetova, opasnih, ali sa veoma jasno povučenom granicom između dobra i zla. Moralno crno-beli, nisu mi pominjali sive nijanse, zato ih nikada nisam ni tražio. Lepo i dobro bilo je okamenjeno, večito i nepromenjivo, u to se nije smelo sumnjati. Ružno i zlo večito je živelo u svojoj polovini univerzuma i vrebalo heroje. Život koji me je sačekao surovo mi je pokazao da je sve suprotno od toga. Pokazao mi je kako taj spektar sivih među-tonova, o kojima skoro ništa nisam znao iz onoga što sam čitao, mogu biti baš u meni. Ne mogu da se setim da li me je od svih njih ikad iko toliko fascinirao kao Betmen. Pratio sam ga po najrazličitijim stripovskim edicijama i gramzivo sakupljao sve epizode kojih sam mogao da se dokopam. Bob Kejn, Denis O'Nil, Nil Adams, Brajan Boland, Dejvid Macukeli, Frenk Miler – svi Betmenovi očevi bili su istovremeno figure od kojih sam tražio da me nauče kako da mislim i postupam. Kako da zamrzim strah i ugušim svoje slabosti. Ali sve se promenilo kada sam počeo da verujem da u Betmenovoj psihologiji postoji specijalna crta karaktera koja ga je sve vreme izdvajala od ostalih heroja kojima sam se divio. Jedna nijansa u karakteru kojoj nisam znao kako da priđem, jer sam bio svestan da bi ona mogla dubinski da uzdrma moje verovanje u rigidno podeljeni svet. Shvatio sam, ne bez nelagode – Betmen nikako nije mogao biti pravda. Betmen je bio osveta. On je u sebi sadržao sve svoje neprijatelje i ma koliko se grčevito trudio da ih nadvlada, u Gotamu koji ih je istom surovošću oblikovao, zapravo su svi živeli zajedno. Na istoj strani mračne ulice. Gotam, kao i svaka metropola, ima dva lica, strašno različita. Kao Harvi Dent. Jedno je lepo i svetlo. To je ono lice koje ljudi žele da vide i zbog kojeg se osećaju udobno ogledajući se u njemu, jer je pred njim savest mirna i omogućava im da o sebi misle dobro. Drugo lice je večno u senci, crno, deformisano. Lice ludaka, kurvi, ubica i korumpiranih policajaca. To je lice svih onih žrtava koje su svoj grob našle u nekoj

mračnoj ulici, među kantama za đubre i isparenjima kanalizacije. Betmen je zapravo deo tog drugog lica. On nije vanzemaljac koji se šepuri u svom tesnom kostimu patriotskih boja i računa na šmekerski efekat koji će ostaviti nauljeni uvojak crne kose na njegovom čelu. On nije patetični pubertetlja koji je postao heroj pukom slučajnošću, jer ga je ugrizao radioaktivni pauk ili je upao u mutogenu tečnost koja mu je dala nadljudske moći. Betmen je stvorio samog sebe, od početka do kraja i svaka odluka koju je doneo u životu vodila ga je ka tome da postane ono što jeste – poluludi sredovečni milioner koji ima fascinaciju slepim miševima i noću ne može da spava. On je osuđen da zauvek obitava u senci svetlog Gotama, koji mu je uzeo sve: porodicu, sreću, budućnost. U njegovim rukama pravda izgleda drugačije. On neće da dobije orden, da mu podignu bistu kao zaslužnom građaninu, da pišu o njemu herojske vesti. On želi da ga se plaše. Da njegovim neprijateljima srce pukne od straha kada ga vide. Ne želi da spasi svet, samo hoće da svet više ništa ne boli. Kao što boli kada gledaš oca i majku kako izdišu u štokavoj uličici. Kada porodični batler postane jedina osoba koju imaš u životu. Nije to dobročinstvo čime se on bavi, ne interesuje ga sitno štelovanje moralnog kompassa. On stvara nešto drugo, nešto što se beskonačno menja iz raja u pakao i obrnuto. A šta ostaje Betmenu posle svih tih krvoprolića? To zna samo Brus Vejn, kad se dovuče slomljen u svoju pećinu. Isečen, izreštan, krvav i modar. Sva veličina njegove tragičnosti je, između ostalog, u tome što on u svom avetijskom zamku pati sam. I da bi nastavio da radi ono što ga čini živim, on mora da bude bez igde ikoga. I tada, posle svih njegovih preskupih pobeda, on još jednom potvrđuje svoje mesto u crnom gotamu Gotama. Jer on nije pravda. On je osveta. Ali dobro, preći ću na ono što vas interesuje. Bio je april, već je nekoliko dana zaredom bilo toplo, pa su parkovi oživeli. Krenuli smo iz parka kod hotela „Palas“ da uličicom pored SANU-a izađemo u Knez Mihailovu. Bilo je nešto pre ponoći. Ispred su išli Damir i Mirsada. Zagrljeni i pripjeni onako kako se grle samo oni koji predugo nisu imali nikoga pored sebe, a u srcima im je rovita slutnja sreće što ih čeka. Pripiti, glasno su se smejali. Ona je došla iz Sarajeva da studira. Bila je jedna od onih cura, toliko lepa, pametna i dobra, da bez ikakve zle namere očekujete da mora doživeti neku nesreću. Čisto da se univerzum povrati u

ravnotežu od njenog postojanja. Damir je tad već uveliko bio neuspešni student antropologije, čovek kome je sve što mu se događalo bilo tek materijal za sarkazam To je dragocena veština kada sa ličnim nesrećama treba zbijati šale. Ali najčešće je to samo kao smejati se pod vešalima. Planirali su zajednički put u Sarajevo, da on upozna njene roditelje. Nervirao je Mirsadu pitanjima sa koliko dugačkom bradom primaju u vekabije i da li će morati da pravi bradu od stidnih dlaka, jer je čosav. I tada, ona se smejala. Uvek se tako lepo smejala. Iza njih išli smo Hendriks i ja. Taj čupavac je po običaju gnjavio rifovima, tablaturama, akordima i drugim budalaštinama koje nikoga nisu preterano interesovale. Ali kad imate dobrog druga morate štošta i da mu opraćete. Damira znam još iz osnovne škole. Od tada mi je bio prijatelj. Kao brat. Jedan od onih kojima bih jednog dana ostavio ženu, decu, ključ od stana i pare u banci, da ih čuva, u slučaju da moram negde da idem na neodređeno. Ako upoznaš dvojicu takvih u životu, to je premija. Meni je bio dovoljan samo Damir. Te noći smo se prisećali školskih dana. Mirsadi je bilo zanimljivo da sluša velegradske dogodovštine, nama je bilo zanimljivo da je zasmejavamo. Damir je bio srećan, iako mu se par puta čelo naboralo kada sam prepričavao događaje koji su prethodili njegovom upoznavanju Mirsade. Hteo sam malo da budem seronja, to je bilo nešto kao moja uloga u društvu. Posle je Mirsada prepričavala kako su njena braća i ona plaćali dečurlijii iz hrišćanskih porodica da im tokom Ramazana donesu pržene girice, pa su ih krišom jeli iza taraba u predgrađu. Dete ne može da shvati kako se to Bogu udovoljava praznim stomakom, rekla je. Najpre sam čuo da joj je neko opsovao majku muslimansku, odmah potom kako je Damir nešto uzvratio istim tonom. Trenutak kasnije, već je pukao šamar negde iza mene. Kada sam se okrenuo, video sam Mirsadu na pločniku, kod ugla zgrade Filološkog fakulteta. Oko nje se okupljala prepoznatljiva grupica tipova. Fajerke, trenerke, šalovi. Kao da su se stvorili ni iz čega i rasporili tišinu u topлом, tromom vazduhu. Bilo ih je raznih, neki veliki i jaki, neki zdepasti, neki žgoljavi. U svakom slučaju, bilo ih je više. Ne mnogo, ali dovoljno. Hendriks i ja potrčali smo nazad, ka Damiru koji se sagnuo ka Mirsadi. Pre nego što smo stigli, on je uspeo da skoči na njih i tako je sve počelo. Moj otac je rekao – Glupi klinci vadili oči jedni drugima. Rukama i nogama smo

uleteli među njih i vrlo brzo se nije znalo ko na koga nasrće. Na jedan naš udarac dobijali smo dva-tri. Uskoro su samo njihove pesnice završavale po Hendriksovoj i mojoj glavi. I Damir se tukao sa dvojicom, a jednog je uspeo da nokautira. Bio je jak, bivši vaterpolista, očigledno snažniji od ovih koji su ga napali. Računao sam da će ubrzo izaci na kraj s njima i doći da pomogne Hendriksu i meni. Sada smo već štitili lica šakama, a laktovima rebra i pokušavali da se držimo dalje od poda, jer dole bi nas do krvi isutirali. Pa ipak, tukli su nas kako su stigli i tada me je neko udario u lice, dovoljno precizno da se sve oko mene zavrti i da mi kroz bradu sevne bol koji me je paralisao. Toliko me je potresao tim krošeom, da sam pomislio kako mi je donja vilica negde odletela. Na nogama sam ostao samo zato što me je pridržao zid. Tada, zbumujuće naglo, udarci su prestali. Izvukao sam glavu iz ramena i pokušao da uhvatim makar jedan pošten udah, kada sam video one dripce kako trče ka Studentskom parku ulicom 1300 kaplara. Nešto su vikali, a u glasu kao da im je bio strah. Ništa nisam mogao da razumem, pripisivao sam to zvonjavi u ušima od udaraca. Hendriks, kome je hematom potpuno zatvorio jedno oko, povukao me je za rame i odvojio od zida, uprkos mom strahu da će se sručiti na asfalt. Pokazao je prstom negde iza mene i, kad sam se okrenuo, video sam Damira kako leži na podu i jauče kroz zube. Mirsada, naduvenog obraza preko kojeg su se slivale suze, klečala je i nemojecala. Mogao si da vidiš kako joj je glas zaglavljen u grlu kao kost. Nad njim je nepomično stajao jedan od tipova sa kojima se tukao. U ruci je imao šilo. Vođen nekim patrlijcima od misli, pokušao sam da zapamtim što više detalja na njemu. Crte lica, građu, odeću, težinu... Plašio sam se da će nešto važno prevideti. Kada je video Hendrika i mene kako se vučemo ka njima i manjak snage prikrivamo dizanjem buke, trgnuo se i otrčao. Klekli smo i mi pored Damira. Nisam znao šta ga boli dok na kolenima nisam osetio toplu, lepljivu tečnost koja se širila ispod njegovih leđa. Dok je Mirsada kroz isprekidano ridanje pominjala da su ga uboli, osećao sam kako u meni panika ponovo raste, nastavlja da mi trese ruke i razlabavljuje tétive. Da je hitna pomoć došla pola sata kasnije, Damir bi bio mrtav. Pustili su Mirsadu, Hendrika i mene da ga vidimo tek nešto posle četiri ujutru. Bolje da ga nismo ni videli. Policiji sam satima pričao šta se dogodilo, zapravo, sve troje smo to

radili. Umorni, modri i krvavi, a najviše od svega preplašeni. Po mene je otac došao kolima, pa smo povezli i Hendrikса. Kraj Damira je ostao njegov ujak, sa kojim je živeo. Mirsadu su roditelji posle nedelju dana vratili u Sarajevo. Damiru je izboden bubreg bio skoro neupotrebljiv i život mu se sveo na hemodijalizu. Nije htio nikoga da viđa. Prestao je da odgovara na pozive, sedeo je u sobi po čitav dan i tek kad padne noć izlazio do trafike da kupi cigarete. Ispisao se sa fakulteta. Pozive je odbijao i Mirsadi, nije joj odgovarao na pisma i, posle četiri meseca, ona je prestala da pokušava. Dobio je maslinaste podočnjake i strahovito je smršao. Hendriksu i meni je to pričao njegov mlađi brat Sivi. Grad je za nas postao lokalitet traume. Dugo smo izbegavali noćne ulice jer im više nismo verovali. One su za nas bile mračni pasaži ka događaju iz prošlosti koji nas je nepovratno izmenio. Mene možda više nego Hendrikса. Sinoć je bio 25. decembar, je l' tako? Odvratno veče u gradu, koji kao da se topi sa ovom sivo-smeđom bljuzgavicom pod kojom je zatrpan. Danima, nedeljama čak, živimo u prednovogodišnjoj depresiji, kao biljke. Kao maloumnici. Sivi, Hendriks i ja otišli smo u Zahumsku ulicu na neku žurku koju su nepoznate devojke pravile u stanu svojih bogatih roditelja. Oduvek sam se osećao neprijatno kada bih se našao okružen luksuzom, kao te večeri. Ogromne slike u masivnim ramovima, ludački izrezbarene drvene noge stola, kožni nameštaj koji se cakli, plafoni ukrašeni štukaturama, muzika sa Bang & Olufsen ozvučenja, kuhinjsko ostrvo sa mermernom pločom i zasebnom slavinom, na terasi stolice od livenog gvožđa. Čitave večeri sam hipnotisano gledao kako ljudi koje njih dve očigledno nisu poznavale blatnjavim cipelama gaze debele tepihe po sobama. Ništa mi više nije privlačilo pažnju od tih braonkastih fleka na skupocenom, mekom materijalu. Izgledalo mi je kao da se nekome gazi duša. Meka i bela kao pitomo mače. Sivi, Damirov mlađi brat, postao je deo naše ekipe. Džoker. Zamena. On je dobar klinac. Pametan. Srčan na brata. Stajali smo kod krovnih prozora, jer kao da je samo tu bilo kiseonika u stanu koji se gušio od znojavih, pijanih tela. Padala je kiša, za koju je bilo jasno da će do jutra grad pretvoriti u klizalište. Išlo mi se kući. I njima dvojici isto. Bilo je negde između jedan i dva, ljudi se nisu razilazili, bezbržni i tako glupo razdragani. A mi smo znali da će Nova godina proći bez Damira. Da ćemo sva

trojica, negde u nekoj bespotrebnoj gužvi među stranim ljudima, čitave noć razmišljati o njemu i o tome kako bismo samo da zagrlimo njegovo namučeno, oteklo telo i da čemo nekako u nekom njegovom titraju osetiti da je on još uvek onaj stari Damir. Spremali smo se da krenemo, bez glasa dajući znak jedan drugom da je ovo veče napokon u svakom smislu gotovo. Da smo krenuli samo nekoliko trenutaka ranije, ne bismo videli kako se otvaraju ulazna vrata i kako kroz njih prolaze tri tipa. I on. Dripac iz one aprilske noći. Onaj koji u mojim mislima već mesecima stoji nad Damirom sa šilom u ruci i bezizražajno gleda lokvu krvi koja se širi pod njim. Uhvatila me je panika, ali nešto mi je ubrzo došapnulo da se ne zavaravam i da je sada već kasno za bilo šta. Ne idem nikuda, niti će dozvoliti Sivom i Hendriksu da odu. Dripac me očigledno nije prepoznao. Otvorio je limenku piva koju je pokupio sa stola pored kojeg su stajali i gledao oko sebe. Bez straha. Bez griže savesti. Bez svesti o svom zločinu. Kao da je tim stavom svemu oko sebe upućivao izazov. Moj ego je od toga počeo još jednom da podseća telo na senzacije batina koje je one noći primilo. Bojao sam se da će se zapaliti, izleteti se, biti nepromišljen i prokockati priliku. Umesto toga, na moje veliko čudenje, osetio sam da u meni postoji gusto grmlje u kojem sedi savršeno strpljiva životinja. Znao sam da mogu rukom kamikaze posegnuti u onu aprilsku noć i odatle, iz prošlosti, ovde i sada aktivirati sebe kao bombu. Baš kada za nju dođe vreme. Pošto sam objasnio ovoj dvojici koga sve vreme gledam, osetio sam da se prostor među našim telima smanjio, zbijali su se uz mene. Od neizdrživog predosećanja nečeg velikog preda mnom imao sam utisak da mi rupe u Zubima postaju tesne za plombe. Vrat mi se znojio od topote koja mi se penjala uz kičmu. Vazduh je naizgled dobio zvuk, a taj zvuk je bio tanko, oštro zujanje od kojeg su mi se nervi zatezali kao struna na luku. U stomaku mi se otvorila ogromna pećina. Poželeo sam da je sve oko mene mrak, da uronim lice u njega i da mu prepustim ruke da ih vodi, znajući tačno šta je sve u njemu skriveno. Taj mrak će napraviti ja, da bih uradio ono što želim.

– Da mu odsečeš uvo?! – reče Hendriks. Jesam li ja to rekao? Izgleda da jesam. Iako nisam čuo sebe kako to izgovaram, znao sam tačno i jasno zašto sam to htio. Zato što on nije čuo Damirove jauke i Mirsadine krike. Da jeste, ne bi mogao onako mirno, onako

zadovoljno, onako bezdušno da stoji kao da je upravo završio veliki, mukotrpan posao. Ako je već tako, šta će mu sluh? Šta će mu uši? Gluvom uši ne trebaju. Njemu treba neki oblik spoznaje. Munjevita misao koja kao kiselina stapa zločin i kaznu u večnu pravdu kojoj ne treba nikakvo dodatno tumačenje. To je spoznaja i to će ovom dripcu biti moj poklon, dragocen i neprocenjiv. Kao da sam mu poklonio parče svoje kože za neko mesto na njegovom telu koje je davno izgorelo. Zaključao sam ulazna vrata, opirući se nervozi koja mi je tresla ruke i noge. Zatvorio sam vrata od velike dnevne sobe u kojoj smo se nalazili. Zatvorio sam prozore na krovu. Počeli su da se magle i prepliću sa snopovima kišnice koji su se slivali u oluk, delikatno dobijući na svom putu ka ulici. Ostajem par tenutaka da kroz prozor gledam kišu. Pada po gradu koji je uronjen u tamu. Anemična svetla u daljini deluju kao načičkani svetonici i jedino što se vidi na nebu jesu pepeljaste konture olujnih oblaka. Mrak. Divni, mirišljavi mrak. I tad mi se učinilo da sam video to... Crno rogato lice sa kockastom vilicom što je s krova gledalo u mene očima bez zenica. Taj oblik s druge strane stakla, kao da je na mom licu nešto tražio, ispitivao, proveravao. I kada je našao potvrdu koja mu je trebala, kratkim trzajem mi je klimnuo, zadovoljan, kao da me ohrabruje nakon uspešne inicijacije. Utvara se zatim stopila s nebom, a u sobi se digla para koja me je odvojila od poda. Više nisam mogao ni o čemu drugom da mislim osim o njegovom uvetu. Postao sam opsednut tom mesarskom namerom. Trofej – njegovo uvo u mojoj šaci! Sećam se da sam rekao „Vi ga samo držite”, a da nisam ni razmišljao o onoj trojici sa kojima je došao. Hendriks i Sivi su se premišljali. Obratio sam se Sivom tako da mu ne ostavim izbor. Rekao sam mu da je taj govnar odgovoran za uništeni život njegovog brata. I kako može samo tako da ga gleda, da mu dopušta tu slobodu, nekažnjenost, odsustvo odgovornosti. I na kraju krajeva sreću. Sve ono što je oteo Damiru. I šta je jedno uvo spram uništene budućnosti. Damir će celog života morati da gleda svoju krv kako cevčicama teče do nekog aparata koji je precišćava i opet vraća u njegovo telo. Osim toga će malo šta drugo imati. Ljubav, prijatelje, budućnost... ko zna. Pokunjio se i nekako snuždeno klimnuo glavom da se slaže. Bio je uplašen i zabrinut, nevoljan, kao i Hendriks. Ali to me nije ni najmanje interesovalo. Trebalо mi je njihovo saučesništvo, a ne

odobravanje. Na stočiću pored televizora bio je nož kojim su sekli limun. Sad je već bio u mojoj ruci. Dao sam znak glavom Hendriksu i Sivom. Ćutke su pošli za mnom. Prišli smo im brzo, zatekli ih potpuno nespremne. Onog smo uhvatili ispod ruke, digli sa fotelje i oborili na pod. Bio je pripit i sporo je shvatao. Nesrećna situacija po njega. Ona tri majmuna pokušala su da krenu na nas, ali jedan zamah nožem ka njihovim facama ih je vratio na kauč. Nakon toga, još sigurniji u uspeh, grabio sam dalje, nepokolebljiv. Očekivao sam koprcanje i vrištanje. Međutim, nije ni zucnuo. Neobično, ali mislim da ništa naročito nisam osetio, jedino koncentrisanost da posao obavim kako valja. Dok je ukočeno gledao u mene, prineo sam nož njegovom uvetu. Počeo sam da sečem. Meso je podatno prema čeliku. Ipak, oštrica mi je skliznula, umesto uz lobanju, krenula je ka sredini školjke. Kako sam mogao to da pretpostavim? Nije bilo previše krvi, to mi je išlo na ruku i uskoro sam držao komad njegovog uva u šaci. Nažalost, ne celo. Na njegovoj glavi je ostao da visi patrljak. Ležao je na podu, držao se za ranu i uvijao kao crv iz jabuke dok ga seku nadvoje. Hendriks je nešto manično mumlao. Ne meni, niti Sivom, već dripčevim drugovima. A oni su nepokretno sedeli na kauču. Čini mi se da sam tada osetio onaj miris straha u vazduhu za koji pričaju da ispunjava rovove u ratu. Sivi je stajao nad tipom na podu i izgledao kao da se smeje u sebi. Ja sam to potpuno razumeo. Nešto je u celoj ovoj situaciji bilo neočekivano smešno. Možda onaj partrljak uva. Možda nas trojica, možda njih trojica. Možda dve devojke koje su prve ušle u sobu kada su gosti iznenada razvalili vrata i odmah počele da povraćaju. Po onim tepisima. Možda, šta znam... Prsti su mi bili lepljivi od komada ljudskog uva među njima. Otvorio sam prozor da udahnem vazduh. Bilo je hladno i vlažno, grad je još bio u mraku i sad su gotovo sva svetla bila pogašena. Zamahnuo sam rukom i bacio uvo napolje, u noć. Bacio sam ga gradu. Ne i nož. Tada nisam to znao, ali još nije bilo gotovo. Strašno mi se išlo odatle. Nisam se uplašio toga što sam uradio. Činjenica da je sa sečenjem uva bilo gotovo me je zapravo umirila. Nešto drugo me je uzburkalo. Osetio sam da ja nešto u vezi sa svim ovim što se dogodilo ne razumem. Nešto mi je u svemu tome promaklo. Sve sam ja osmislio, sve sproveo u delo, dao mu snagu i značenje osvete. Pa ipak, odnekud je zjapila šupljina u svemu. Možda od toga što

nisam uspeo da odsečem celo uvo. Nisam sebe krivio zbog toga, nisam znao kako da to uradim bolje, pa sam lako oprostio sebi manjak perfekcionizma. Jer, kao što sam rekao, simbolika je bila jaka i nadoknađivala je propust. Međutim, u poenti sam izgleda nešto propustio, promašio. Probio sam se kroz ljude, okrenuo leđa onome u šta su nepokretno zurili. Sjurio sam se niz stepenice. U krug, u krug, u krug, do prizemlja, pa na ulicu. Krenuo sam ka Višoj poslovnoj školi. Na sebi sam imao svoj kaput, ali se ne sećam kada sam ga uzeo. Možda da odem do Damira, da mu kažem šta sam uradio, kakvu osvetu sam izveo za njega. Ali bilo je već kasno. Sigurno je spavao. Da odem u policiju? I šta da kažem? Odsekao sam govnaru uvo. Zašto? Zbog simbolike koja mi je bila potrebna za osvetu? I to nazvati motivom, gluposti! Smejali bi mi se, govorili da sam lud. Obesmislili bi moj uspeh. I tada sam shvatio. U ušima mi je zujalo. Zbog čega? Pa on je zapravo sve vreme vrištao. Urlao mi je gotovo u lice. Zato su mi sada uši zvonile, kao da sam stajao pored zvučnika. Kako to nisam čuo, to njegovo dranje? Iako mi je bilo čudno, jedino logično objašnjenje bilo je da sam i ja gluv. Evo sad, pomislih, isto ništa ne čujem, osim tog zujanja. Za nekoliko dana je Nova godina, a nemoguće je da je sve tako bešumno. Gluv sam. Tad osetih jasno onu prazninu, srećan jer tačno razumem šta je potrebno da je ispunim. Morao sam sebi da odsečem uvo. Dobro je da sam imao nož sa sobom. Bilo je klizavo na ulici, pa sam rešio da se sklonim na trotoar. Jedan automobil bio je parkiran veoma blizu oronule ogradice od cigala, tako da je stvarao idealno mesto da se tu sakrijem, povučem i ovaj put bolje koncentrišem na ono što treba da uradim. Najbitnije je bilo da ne ponovim grešku jer bi to iskarikiralo celu ovu situaciju. Dobro sam opipao mesto gde se uvo spajalo sa glavom. Jasno! Školjka je zapravo hrskavicom spojena sa lobanjom, a ne samo kožom, mišića ima minimalno, ali dovoljno da mora polako i tik uz glavu da se seče. Pomislio sam da li da krenem od resice ili od vrha uveta. Bolje je odozdo, pa da mogu, držeći se za resicu, lako da odvajam isečeni deo od glave. Možda sam zato malopre i napravio grešku, počeo sam sa pogrešnog kraja. Osim toga, neću vući uvo u stranu, već nadole, suprotno od pravca sečenja, što je sigurno bolje za preciznost reza. Onom tipu sam uvo sekao potpuno pogrešno, jer sam ga u stvari više cepao nego sekao. Ništa

nisam čuo. Možda sam i ja vrištao. Niti je puno bolelo, niti je bilo mnogo krvi. Ovaj put mi je bilo jasno šta se događa i osetio sam veliko olakšanje. Nastavio sam da režem. Još nekoliko poteza i gotovo. U mojoj šaci opet se našlo uvo. Celo ovaj put. Kada sam završio, bio sam zadovoljan, ali potom mi neko čudno osećanje obuze grudi. Ponovo neka praznina, prazno ležište za smisao. Rastužio sam se. Setio sam se Damira. Kako je sve to tužno – ljudima rastu uši, i to na glavi, a oni ne čuju, nego ih sekut. A Damir je ionako mrtav čovek. Grad je crn, potpuno crn i mrtav, kao Damir. Kao i ja. Legao sam na sneg, bacivši nož preko ograde. Prispavalо mi se. U stanju koje je možda bilo san, možda halucinacija, možda pomalo od oboje, ukazao mi se neki kraj grada u kojem nikad nisam bio i jednolični nizovi zgrada sa crnim prozorima. Iza tih prozora nisu bili stanovi već pećine, hladne i duboke, sa mnoštvom hodnika koji su činili lavirint. U jednoj od tih pećina, na kraju jednog od hodnika, koji su presecali mnogi drugi, sedeо sam ja, držao glavu u rukama i zamišljeno gledao u mutan, blatinjav potocić što se slivao između mojih nogu. U njega se ulivao drugi potocić krvi koja se spuštala ispod moje odeće, niz rukav, pa preko grudi, stomaka, prepona i zatim kroz nogavicu. Podigao sam glavu kada sam začuo šuštanje u daljini, kao lepet rožnatih krila. Nešto je seklo vazduh. Nisam htio da se okrenem. Ionako je ta buka dolazila po mene, trebalo je samo da je sačekam. Tada mi je bilo jasno. Ja nisam pravda. Ja sam osveta. Trgle su me nečije psovke i vrh čizme koji me je šutirao u leđa. Pogledao sam iznad sebe i video zajapurenu devojku, ljutu što od mene ne može da otvorí vrata svojih kola. Ustao sam i radosno shvatio da se svega sećam i da to sve razumem. Devojka me je pogledala, vrissnula i otrčala niz ulicu. Jutro je bilo pusto i podjednako nemo. Svud naokolo bila je ledena glazura od sinoćne kiše. U retrovizoru sam video skorenu krv. Nije bilo još ni sedam sati. Znao sam da je Damir budan. Nismo se videli mesecima pa sam krenuo do njega. Da mu ispričam sve ovo. Da zajedno budemo tužni. Ipak je on mrtav čovek. Tada ste me vi našli i doveli ovamo. Ne, hvala, neću ništa. Samo ako biste mi dali cigaretu i malo olabavili lisice. Šake su mi utrnule.

Danilo Lučić rođen je 1984. u Beogradu i završio je osnovne i master studije na beogradskom Filološkom fakultetu, na Katedri za srpsku književnost. Objavio zbirku pesama *Beleške o mekom tkivu* (SKC Kragujevac, 2014), za koju je dobio „Brankovu nagradu“. Uređuje portal za književnost i kulturu glif.rs, a urednik je u izdavačkoj kući Kontrast izdavaštvo.

REALDOLL

Laptop je stajao prekoputa prozora. Jaka zlatna svetlost pala je direktno na ekran, zamračila ga i on se refleksno izvio, okrenuvši glavu unazad, hvatajući se laktom za naslon stolice. Sada iza njega, bio je otvoren sajt sa belim slovima na crnoj pozadini. „Skin tone“ pisalo je, a među opcijama tek što je štiklirao „cocoa“.

Sunce je davalо pejzažu boju i teksturu breskvine kore. Površ stepе bez oblina na horizontu, sa travom koja se baršunasto ugiba pod vетrom. Beli, sada ružičasto-pufnasti čuperci vlati povijani ritmično u jednu stranu. Iz zelenog stepinog krvna štrči najbliži dalekovod, zatim talasasta linija žice koja povezuje njegov vrh sa vrhom sledećeg, sledećeg, sledećeg i najzad onog koji se verovatno već potpuno utapa u pozadinu, ali je baš na tom mestu na staklu prozora masna beličasta mrlja. Mala, ali mutna i gotovo neprozirna. Okna su čista, samo to mesto, neobjasnjivo, zaprečuje pogled; ipak, on nema želju da se pomeri, da uvijanjem trupa za još milimetar promeni tačku gledišta.

„Krajnji cilj seksualnog moda je da je dovedete do orgazma,“ vraćaju mu se rečenice koje je pročitao pre nekoliko minuta. „Lutka takođe reaguje kada joj se dodiruju različiti delovi tela – uključujući ruke, kukove, grudi i G-tačku.“ Stepa kao beskonačni ubrus prima u sebe njegove ovlažene misli i čuti pod udarima vетra. Struja ne nestaje, zvuci pucketanja i blagih šumova tišine niti prestaju niti se pojačavaju. Da li je moguće da je sve to i dalje tu, on se okreće da proveri ekran. Skroluje i čita: „lip color“. „Apricot“, klikne mahinalno i, ponovo ošamućen, zamoren, okreće glavu prema prozoru. Ustaje. Prislanja se dlanovima na drveni ram i naginje telo napred, ne bi li proverio da li mu se samo pričinjava da gubi ravnotežu. Čelom lupi u hladno i dahom stvori malu kružnu barijeru između sebe i vidika.

Nežno i zadihanо, vrhom kažiprsta probija maglinu, crtajući izduženi vaginoliki procep. Ubrzo magla nestaje sa stakla i on ponovo dune, brišući ovaj put samo tačku, gladeći dugo rotirajućim

pokretom prsta tu ledenu tačkicu. Sve odsutniji, namešta oko na nju i usmerava pogled ka mestu koje malopre dok je sedeo nije mogao da vidi. Poslednji dalekovod sa žicom koju samo prepostavlja i šiljkom koji jedva da se malo podiže iznad horizonta i naslućuje na nebu, u njegovom najburnijem, još narandžasto-ružičastom pojusu. Samanta ima probajne zelene oči, Leiza, crna boginja sa izvajanim telom, Aki, lik iz anima sa dugom drečavo plavom kosom i bujnim poprsjem... Pet stotina ručno rađenih lutaka u prirodnoj veličini godišnje... Oko pet hiljada dolara... Kompanija je počela proizvodeći lutke za osobe sa invaliditetom...

Treba nastaviti sa porudžbinom. On seda za sto, sa osećajem vrtoglavice, ali i prikupljenom novom rešenošću. Sledeća stavka: „Hi-realism eyes (additional \$50.00)“. Nije siguran šta klikće. „Veins upgrade options“. Treba odabratи da li i kakve kapilare na očima će imati lutka. Preleće preko „Add hand punched eyebrows (+\$450.00)“, „eyeliner style“, „eye shadow“, birajući nasumično „medium“, „plum“. Ne može da se osloboodi prokletih rečenica. „U osnovi, ona voli kada je dodirujete.“ „Ruke su romantične.“ Skroluje razdraženo. Stavka „Vaginal insert style“. Kvadratići sa opcijama. Insert type A, B, C, D... Otvara i gleda usmine nalik naprslim i procvetalim stopama puževa golaća. Ružičaste kao horizont, mesnate i gelasto vlažne. Insert type „Lupe“.

Zastaje, zagledan negde mimo monitora, u sedefni ram fotografije koji se muti i duplira, oseća kako se kaša njegovog tela stvrdnjava, kako je već uveliko stvrdnuta u jednom delu, u jednom svom čvoru. Fotografija na stolu. Na slici više nije crno-bela mlada žena sa osmehom, tamo je siva izmaglica koja pulsira i napinje svoju zubatu naprslinu, obliva se rumenilom, bubri, a zatim, postajući sve jasnija, dobija silikonsku uglačanost. Ne čuje se ništa. On oseća kao da se nešto u njemu opire lavini želje za tom uramljenom posekotinom, kao da se nešto, baš to nešto što bi trebalo da zatvori ranu, umiri crvenilo i vrati osmeh, koči, zaglavljuje i, tako ukrućeno i njemu strano, obliva ga mučninom.

Monitor ga ponovo uzima. „Female pubic hair option“. Označava „Red trimmed“. „Custom nipples“, bez ikakve energije, nesposoban da prodre do značenja reči, bira na osnovu unutrašnjeg odzvanjanja,

nekog predzvuka koji čuje, dok u pozadini veter neznatno lupka o vrata. „Mini V puffy“. „Custom nipple color“. „Coffee“, izazovno i mirisno, sa aromom kapućina koji je popio kada je poslednji put vozio do grada pre tri nedelje. „Transgender converter“... Iznenada, sećanje na konkretan dan, na kretanje kroz prostor, izmeštanje. Vrlo živa i opipljiva slika retrovizora uglačanog crvenog automobila koji ga pretiče, kratkog obuhvatanja sopstvenog odraza i snažne sigurnosti u to da je mogao isto tako lako ne biti živ, kao što je bio. Automobil ga je pretekao, uspevajući zbog nečega da u sebi obuhvati sve automobile koji su ga ikad uspešno pretekli i koje je on pretekao, izuzev onog jednog. Negirajući taj jedan, koji je izazvao nesreću. Crven i uglačan. To je ono što mu nenadano vraća mogućnost vladanja sobom. Ponovo gleda fotografiju, sa osećanjem trezvenosti i smirenosti, začuđen kada je shvatio šta se trenutak pre toga događalo. Ako se išta događalo. Ako to nije bilo samo nekakvo stanje. Nekakva nemogućnost događaja.

Umesto da klikne na „Purchase this Item“, on odlučuje da se koncentriše na sedefni ram i na svoje telo koje je sada postalo prepuno oblih mišića obloženih spokojem i bespogovorno predatih zemljinoj teži. Ud je ležao na svom mestu, ležerno i udobno izvaljen. Zraci su tako padali da je u staklu koje je prekrivalo sestrinu fotografiju mogao da se odrazi njegov lik. Ali on nije gledao u sebe. Bio je čvrsto zagledan u sedefastu, glatku, gotovo sluzavu površinu rama. Ta belina ga je toliko obuzela, da se zajedno sa krckavo-hujećom tišinom stopila u zaslepljujuću svetlost koju je osećao kako ga obuhvata, dok ga je hladila i davala mu u utrobi osećaj prožimajuće vreline. Činilo mu se da je tako daleko od sobe u kojoj se nalazi, a da je istovremeno nerazlučiv od svega što ga je okruživalo, od zalaska sunca, od šiljka dalekovoda, od magline na prozoru, od tela lutke koju je upravo kreirao. Nerazlučiv od svog odraza u fotografiji sestre koju je nesrećnim slučajem uveo u smrt. A tako jasno lišen sebe, tako jasno spojen sa belinom koja je dolazila spolja, tako poduprtnjome, smešten u nju, učvršćen i istovremeno izgubljen. Nevažno je šta čini.

Blaženstvo ga je postepeno ostavilo, tako da se našao tu tela opuštenog i ranjivog kao posle dugog i dubokog sna, misaono ispraznjen kao nakon napornog umnog rada. Ispostavilo se da je

čitavo stanje bilo praćeno ejakulacijom, sada je tek to osetio. Samo je, ovlaš dodirujući miša, doveo strelicu do plavog pravougaonika „Purchase this Item“, blago pritisnuo, uneo potrebne podatke i otišao da se istušira.

Jana Rastegorac Vukomanović rođena je 1987. u Beogradu. Završila je osnovne i master studije na Katedri za opštu književnost i teoriju književnosti na Filološkom fakultetu u Beogradu, zatim na slikarskom odseku na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu. Piše kratke priče, poeziju i eseje. Objavljene su joj dve knjige – zbirka kratkih priča *-pust-* (Treći Trg, 2018) i knjiga poetske proze *Isečak 8* (Matica srpska, edicija Prva knjiga, 2010), koja je nagrađena „Matićevim šalom“ (2011). Zastupljena je u nekoliko izbora poezije i proze novijih autora (*Zlatna greda: novija ženska književnost Srbije*, 2016; *Restart: panorama novije poezije u Srbiji*, 2014; *Pucanja: izbor iz mlađe srpske proze*, 2012; *Plejlista s početka veka*, 2011). Bavi se pedagoškim radom i ilustracijom za decu.

KAKO SE OSEĆAŠ KAD SE PROBUDIŠ I POGLEDAŠ KROZ PROZOR, A ONO OPET PADA KIŠA?

Kako se osećaš kad se probudiš i pogledaš kroz prozor, a ono opet pada kiša? Boli li te glava, ogromni, čelavi čoveče? Da li budilnik još zvoni? Prokišnjava li plafon dok po njivama plovi nešto ljubičasto i žuto, što sve zajedno liči na modrice i suncokrete? Prokišnjava, naravno, ali ionako nećeš još dugo živeti u ovoj nabijači. Nije te briga. Ustaješ, pišaš, kvasiš lice. Podigneš glavu i usmeriš pogled pravo ispred sebe. S druge strane ogledala možda i ne stoji ovaj ovde neobrijani, izbuljeni tip. Ova ružna glavurda. Možda. Jesi li to tu ti? Jesi li ti to tu? Jesi li tu to ti? Kuckaš po ogledalu. Niko ne otvara. Dakle, ipak si to ti i uvek i zauvek i samo ovaj ovde.

Izlaziš iz kupatila trljajući oči. Vadiš krmelje i kašљeš. Opet šlajm, opet sluz, kao ta kiša, samo malo čvršće, bliže i zeleno. Kafa, duvan, potrebe. Ali, sve šolje su prljave. A tvoje čizme blatinjave. I gde je, gde si ga sinoć ostavio? U kredencu ispod sudopere? Usput opereš jednu napuklu šolju i pljuneš u sudoperu. Nije u kredencu. Navlačiš muzgave pantalone, obuvaš čizme. Broj četrdeset šest. Velika stopala imaš. Udaraš glavom o dovratak. Da nije u komodi? E, jeste, vraga! Pališ cigaretu, uzimaš džezvu za kafu i vraćaš se do sudopere. Treseš pepeo, dok dim u kolotovima vrluda oko tvoje glave. Sumanuto dahtanje tvojih pluća – parne lokomotive. Odlaziš do šporeta i pristavljaš vodu. Kredenac? Ne, tu si već gledao. Fioka, jedna, druga? A, evo ga, ispod kreveta je bio. Uzimaš ga u ruke, dug je i gladak. Brije ti šake hladnoćom i prepokriva ih težinom. Iza sebe začuješ kloparanje. Voda kipi. Ovde vrela, napolju hladna. Zatrپavaš vodu gromuljicama kafe boje govana, pa to smućkano živo blato presipaš u šolju. Sedaš za sto i srčeš vrelu kafu. Peče, raspucaće ti usne ta smrdljiva mešavina, pući će porice kao u tiganju kokice. Čuješ kišu. Sav si se ukiselio, zato i počinješ da se prisećaš kako je i šta je bilo, da je i ranije s jeseni i zimi često prokišnjavalо. Smrad ulja i prašine. Sunčanih dana sećaš se kao kroz maglu, kao da nikad

jasno nisi video sunce, uperio svoj pogled u njega i suočio se s njegovim lažno zlatnim zracima. Ali to većito prokišnjavanje čelići i tvoje kosti sada mnogo bolje podnose hladnu i vlažnu jezu kiše.

Otac bi ušao u kuću i skidao pohabani filcane šešir, svlačio potpuno mokar mantil. To skidanje mantila u tvom malom, nedoraslom umu trajalo je večno, možda traje i sada. Otac je cedio mantil pre nego što bi ga raširio na stolicu ispred peći, a kapi kiše za to vreme pljuštale su po tvom licu i po tvojim malim belim ručicama i pravile kratere od modrica i ogrebotina gde god bi pale. Čekao si i strepeo. Jer ponekad, samo ponekad, džepovi očevog mantila nisu bili puni kamenčića. Ali uglavnom jesu, i stari bi pažljivo vadio te kamenčuge i stavljao ih u glinenu činiju pre no što bi odložio mantil na sušenje. Onda bi se prekrstio pred ikonom i seo u svoju stolicu za ljunjanje. Ljuljaо se, ljuljaо i osluškivao kišu, napregnuto, kao da štograd čeka. Ružna, stara mačka velikih žutih očiju šunjala se po kutovima. Linjala se na očevim kolenima. Stara je ocu donosila vrelu kafu i on je srkao vruću tekućinu i gladio bradu. Tek, odjednom bi pažljivo spustio mačku na pod, okrenuo svoju pročelavu glavu, skinuo naočare i uperio odlučan pogled u tebe, podsmehnuo se i prosti ti u facu coknuo od radosti. Prokicošio mi si li se, sine? Klimneš glavom i sastaviš kolena. Otac uzima jedan kamenčić sa stola i ustaje. Je li, moljac onaj nikakav! Pokaži mi kako trpiš zaslужeno. Je l' kao ona mala drolja, što, blago majci, brže-bolje ode, tobož' trbuhom za kruhom, a u stvari da se njaka s onom vucibatinom? Svaka svraka skaka na dva kraka, pa tako i ona. Eee, al' ti mi nećeš tako... Stara hitro uzima ikonu, odlazi u drugu sobu i zatvara vrata za sobom. I ne osvrće se. A nje, svrake, tad već nije bilo. Pobegla je. Otac nije grešio, dobro je gađao, bio je precizan.

Popio je kafu. Vreme je. Da se krene.

Napolju. Voda pada. Blato i vlaga. Zaboravio si unutra ključeve automobila. Vraćaš se u kuću. Ponovo udaraš glavom o dovratak. Ne isplati se ni opsovati. Ključevi, srećom, vise o klinu u hodniku, ne moraš da gubiš vreme na ponovno traganje za nečim. Napolju, ponovo. Voda i dalje pada, pa se gicaš, pa se trcaš u glibu, pljuckaš, umalo da padneš, skakućeš na jednoj nozi. Sedaš u kola, a za vratom ti voda. Stavljaš ga na sedište pored sebe.

Kako se osećaš kad sedneš u kola i pogledaš kroz prozor, a ono i dalje pada kiša? A brisači se jedva miču? I oni mrze kišu. Mrze je, ali naviknuti su na nju, njoj su namenjeni, njoj služe. Na putu si. A put nije dug. Jutro je. A brisači se jedva miču i čini ti se da svojim tromtim pokretima dolivaju vodu na prednje staklo. Farovi čkiline. Katkad nekog obideš, katkad se s nekim mimoideš. Inače mirno i bezbrižno gledaš sa strane, u njive. U rasprostrte njive blata. Miran si i zadovoljan. Možda samo na mahove uzbuđen. Ponekad se i zakašlješ. Na putu. Pališ radio. I Bog me zaboravlja, niko mi se ne javlja, začuje se iz zvučnika krntije. Tebe Bog nije zaboravio i na tome mu veliko hvala. Dobio si i više nego što si zaslužio i zadovoljan si. Oko tebe je sve rastopljeno, rasplinuto, žitko, istureno kao izbačena babiljska vilica. Kako se osećaš? Mirno i staloženo. Kao kakav knez. Sve si prevazišao. A oko tebe je masno kao čvarak tek izvađen iz čabra. Lojne jamurine naštelovalane, razlivene. Ništa ne znaš, sve si pozaboravljao, jedino znaš kuda si krenuo. Zato si u automobilu i na putu, voziš. Na sedištu, između svojih nogu, primetiš dve mrlje, jednu uz drugu, dve muve koje se pare. Sve je masno i vlažno, kao nekad.

Otac je sporo stario. Jednom je padala kiša, natakao je đozluke na vrh nosa i pitao: Ko pokopa popu bob u petak pred Petrovdan? Niko nije znao. Pa ste bili na okupu. Što se kaže – četiri čavčića na čančiću čućeći cijuču. Pa ste ti i svraka klečali, a dobra stara držala glinenu činiju punu kamenčića. Zveckali su poput klikera i padali i pljuštali – kao po putu kiša. I na njivi kiša, dve krave i glavati suncokreti. Smeše ti se, bezazleno se smeše. Kao otac dok je govorio: „Danas umreš. Sutra te sa'rane. Prek'sutra – zaborave.“ Kamenčići su pljuštali po vama. Svraka nije htela tako. Htela je da živi. Zato je pobegla. Javorov jaram, javorova ralica, ralo drvo javorovo. Tako ti je rekla. Htela je da radi, da zarađuje. Da živi slobodno. Da ne vidi više u životu oca i staru. Da živi i da radi sa svojim čovekom. Imali bi i malo ralo. Možda su ga ubrzo i dobili. Verovatno. Sećao si se da se doterivala za tvog svog čoveka. Od oca je bila ukrala jedan brijač i dugo, strpljivo brijalog noge. Nekoliko puta se i posekla, sećaš se. Bio si klinac, pa i nisi mnogo toga zapamtio. Tog njenog čoveka samo si jednom video, a i to nakratko. Svraka se bila nagnula kroz prozor, celim trupom nalazila se van sobe, samo je nožnim prstima

svojih dugih nogu dodirivala prljavi itison. I gledao si je kako brije noge, kako se iskrada. Gledao si je kroz prozor tog poslednjeg jutra kako trči preko njiva kuda su je obrijane noge nosile. Sve si gledao, ali ništa nisi rekao. To te je skupo koštalo. „Moljac, trk po konopac!“ Krv je curila po podu. Stara se povukla u sobu. Kao i obično, nije se mešala.

Još malo do odredišta. I još malo goriva. Kiša pada, promičeš putem kao kroz maglu. Još malo. Taman.

Sedela je i ljljala se, u svojoj stolici za ljljanje. Čekala je i plakala je, u svojoj stolici za ljljanje. Pila je i trulila. U svojoj stolici za ljljanje. Mačka je prela, a cela kuća je smrdela na ulje i prašinu. Patos je većito bio prekriven dlakama. Mačka se neprestano linjala, a i njena duga, suva kosa ravnomerno je opadala. Na temenu već je bila čelava. Sedela je i posmatrala zalaske sunca. Zrak na zavesi. (Negde u ataru laje pas.) Zrak na otomanu. (Mačka joj skoči u krilo i zaprede. Mala je to životinja, ali velikih očiju. Ogleda se u cilibarskim očima te žilave ženke.) Zrak na glinenoj činiji. (Soba se boji u grimizno i čini joj se da odnekud krv curi po podu. Zažmuri, žmuri i zrak nestane.) Zrak obide svoju putanju i sunce zadje. Kada kiša pada, zraka nema. Tad ne bi ni otvarala oči. Samo bi žmurila. Utorkom je brisala ikone, a nedeljom se prala. Sredom i petkom bi se prekrstila i prošaptala: Ja kanura i kanura i osta jedna kanura nedokanurana.

Čim stigneš na odredište, shvatiš da kiša ne pada. Postoje i nagoveštaji razvedravanja u dnu neba, nebo izgleda kao mutna bunarska voda. Levom nogom grubo odgurneš vrata. Kneže, viteže, kad te videše, razveseliše li ti se?

Sedela je i ljljala se, u svojoj stolici za ljljanje. Kneže, jesli li ušao? Koliko li su joj se razrogačile oči, iako je čekala, iako je

plakala? To ni sama nije znala („Jer je bio mrak”, reče otac). A u toj kući je sve ostalo isto. Smrad ulja i praštine. Neka druga mačka, ali isto tako debela i zla, prede. Teške, musave zavese pred prozorima što se retko otvaraju. Soba bez lustera, mračni uglovi. I stolica za ljunjanje. Na kojoj više ne sedi otac. On je raspala crkotina odavno. Ali ona nije. Zaridala je, a ti si se zapitao zbog čega plače. Dok si blatnjavom čizmom kaljao ionako prljav patos, pomislio si kako je kiša stala i kako su ti se usput bezazleno smešile velike, blentave glave suncokreta. „Moljac, trk po konopac!”, vikao je otac. Tada ova žena nije drekala. Smešila se i ona, bezazleno, u mraku po čoškovima. „Ne plači, stara. Misliš: ode sve u pičku materinu! E pa, u pravu si.”

Tad, kad je svraka otišla, kamenčići su pljuštali, otac je vikao, ti si plakao. Kiša je padala, sad je stala. Ali vode uvek ima – sad ona plače. Lepo si se najavio, stavio do znanja da si, ponovo, tu. Dugo te nije bilo, ali sad si, ponovo, tu. Odlaziš po njega. Napolju, ponovo. Gicaš se po blatu, glibaš se, palacaš čizmama do automobila. Uzimaš ga sa suvozačevog sedišta. Je li se maknula dok si bio odsutan? Nije? I dalje plače. Jesi li moljac i dalje? Hoćeš da se ubiješ? Pališ cigaretu, opor miris duvana utapa se u vonj ulja i praštine. Uvek je sve bilo isto, pre dvadeset godina kao i sad, za dvadeset godina kao i tad. Ništa se zapravo ne menja, jedino što ste oboje očelavili pomalo, ali to je podnošljivo. Približavaš se toj maloj živoj voštanoj figurini smrdljivoj, očelaveloj. Mačka pokušava da se zavuče ispod otomana. Na kredencu pored dobro poznata glinena činija. Bez kamenčića. Eto, i to se promenilo. Nema kamenčića. Svi su po tebi popadali, u tebe se zabili, je li, ti, ogromni, čelavi čoveče? Kamenčićem ćeš me, kamenčićem ču te.

Proburaziš obraz i pitaš se ko je mrtav? U koga si gađao, koga si pogodio? Glineni golubovi. Klupko kanure okanurenne i neokanurenne. Odnekud krv curi po sobi. Spuštaš pištolj na kredenac, kraj te iste, dobro poznate, glinene činije. Sedaš na kauč. Sediš. Sediš dugo i strpljivo. Kako se osećaš? Mirno i staloženo. Kao kakav knez. Miran si i zadovoljan, možda tek na mahove uzbuđen. Razvedrilo se i grimizna svetlost kroz prozor prodire duboko u sobu. Sediš. Krvariš. Sediš. Zrak na zavesi. Zrak na otomanu. Sediš, miran. Zrak na glinenoj činiji. Zažmuriš, zažmuriš i... U polju deda u sunce gleda,

zelen mu skut, šešir mu žut, viknu otac pre nego što te je poslednji kamen pogodio i skljoka se na pod.

Sunce – presečen vrat.

Jelena Marinkov rođena je 1993. godine u Kikindi. Diplomirala je na Filološkom fakultetu u Beogradu, na studijskom programu Srpska književnost i jezik sa komparatistikom. Master studije završila je na istom fakultetu. Trenutno je doktorand na modulu Srpska književnost. Objavljuje naučne rade, književnu kritiku, poeziju i prozu u periodici. Dobitnica je nagrade „Đura Đukanov“ 2015. godine za zbirku priča *Ispuštene priče*, nagrade „Bal u Elemiru“ za humorističko-satiričnu priču 2017. godine i prve nagrade na konkursu za najbolji esej o Disu 2020. Njen rukopis poezije je bio u užem izboru za nagrade mladim pesnicima „Mladi Dis“ i „Mak Dizdar“ 2020. godine.

UREDI DESKTOP PO SAVETIMA PAULA KOELJA

Budući da je odmarao ruke u mlakoj vodi, nije previše mislio ni o čemu sem o temperaturi te vode. Sve je subjektivno, vrtela mu se ta misao, sve je subjektivno, pa tako i toplota ove vode – nekom drugom bi bila nedovoljno vrela.

Laptop se nalazio na radnom stolu. Prišao mu je i seo. Pogledao je poslednji pasus koji je napisao. Možda bi trebalo da namažem ruke, mislio je, možda je to ono što je potrebno, ipak sigurno nije u redu da se ovako hidriraju svakog dana, a da ih ne mažem. Kožu treba hraniti. Beauty saveti su uglavnom namenjeni ženama; od muškaraca se očekuje da imaju debelu kožu u svakom smislu. Možda ništa nisam uradio kako treba, javila mu se misao. Teško je pratiti polovične savete, pa posle nagađati šta još treba da se radi.

Nedavno je u prestižnom online magazinu za muškarce pročitao savet cenjenog portugalskog pisca. „Ruke su alat kojim pisac stvara. Potrebno ih je negovati, čuvati, kao što muzičari čuvaju instrument. Zato, pre nego što sednem da pišem, odmaram ruke u mlakoj vodi.“ Nije prestajao da misli o tome. Ako cenjeni portugalski nobelovac to radi, možda je baš to ključ inspiracije.

Ritualu se posvetio veoma predano, ali tako uglavnom i ide kad su rituali u pitanju. Kupio je posebnu plastičnu činiju i prvi dan je zaista imao inspiraciju nakon što je iz vode izvukao smežurane prste. Napisao je pet stotina reči. Drugog dana je već razmišljao o tome kako slavni pisac nije rekao koliko dugo odmara ruke u vodi, a dani koji su usledili doneli su mu još veću patnju: koja je to tačno mlaka temperatura vode, da li u vodu treba da stavi so za kupanje ili neku sličnu stvar, da li činija možda treba da bude metalna jer sigurno je da metal drugačije od plastike provodi sve ono što ima u vodi do mozga. Sumnje su se ređale, ali redovi u Word-u nisu.

Kasnije te večeri, u razgovoru s terapeutom, saznao je da bi buntovni američki pisac prvo stukao flašu viskija, pa tek onda seo da piše. Pa vidi se na osnovu njegovih knjiga, pomislio je. Znači,

smatrate da inspiraciju treba „pogurati“? O putevima inspiracije malo šta se zna, poetski je odgovorio terapeut, ali ja vam ne govorim da pre pisanja pijete flašu viskija, već da pokušate da stvorite neki svoj mali ritual pre nego što sednete da pišete.

Ukus viskija me nikad nije privlačio, rekao je nezainteresovanom barmenu u smrdljivoj rupi za šankom. Ali ja sam pisac, mislim da viski sigurno utiče na inspiraciju. Zar nismo svi pisci, odgovorio mu je barmen dok mu je vraćao kusur. E pa, nema bakšiša za tebe, neuljudni mladiću, mislio je dok se gadio nad ukusom viskija.

Nije se ni snašao, a već mu je sredovečna kurva uzimala novac dok je jednom rukom pokušao da navuče pantalone u muškom toaletu. Kad je odlazila, rekla mu je da je on drugi pisac za kog zna da mu je pušila; prvi je bio neki Rus koji je došao u Beograd na neku umetničku koloniju, pružala mu je usluge oralnog seksa svih 15 dana koliko je bio tu, jer je to jedino što ga inspiriše da piše. Pa nije loše, mislio je, dobio sam i pušenje i savet kako da utičem na svoje pisanje.

Moguće je da se zbumjen vratio kući. Ipak je mešao viski i oralni seks, a i već je u toku dana držao ruke u činiji mlake vode: možda ne treba da radi sve te stvari u istom danu, jer to može da zbuni inspiraciju.

Mamurluk koji je osetio ujutru podsetio ga je da je pisanje težak zanat. Ipak, u naletu inspiracije, obrisao je onih 500 reči i napisao pet novih. Bio je zadovoljan. Dok je tražio lek za glavobolju, koji obično nosi u novčaniku, shvatio je da je pisanje i skup zanat. Terapija i viski i prostitutka su ga koštali toliko da bi morao da napiše bestseler ako želi da vrati uloženi novac u svoju potragu za inspiracijom. Setio se da je slušao jednog ninovca kako se proserava na književnoj večeri o tome da on piše samo za sebe i da je uspeh izašao upravo iz takvog stava. Čitalačka publika oseti kada je pisac namerno pisao nešto da bi bilo čitano, pričao je, i on nikada nije imalo nameru da uradi išta više sem da piše za sebe. A ako piše za sebe, onda je to iskreno, a čitalačka publika voli iskrenost. Frljaо se tada ninovac još nekim frazama poput „lepa umetnost“ i „lepota će spasiti svet“, ali činilo se da ga niko više ne sluša. Nije mogao da posluša savet o tome da piše jedino za sebe – kako bi onda uopšte uspeo da napiše nešto?

Mora da se piše za druge, suština pisanja je podeliti dar s onima koji nisu bili te sreće da u sebi imaju tako redak talenat.

Na zidu iznad laptopa stajali su okačeni Kišovi *Saveti mladom piscu*. Razumeo je da ne prihvata savete ninovca jer se vodi Kišovom devizom: Odbacuj književne škole koje ti nameću. To kritičko preispitivanje svega bilo je jedan od stepenika na kojem se često zaustavlja i s kog je posmatrao svoj rad. Ništa što on napiše ne sme da liči na ono što već postoji. Teško mu je da zamisli da se, na primer, pojavi književna kritika njegovog dela koja sadrži rečenicu: „Tragom poznatog Andrića, u svom romanu prvencu nastavlja i M. Š.“ Književna istorija postoji da bi on shvatio šta ne sme da napiše.

FENG SHUI ZA PISCE bio je subject newslettera poznatog magazina o pisanju. Kliknuo je na mejl i počeo da čita. Naravno da je dosta znao o fengšiju, ali zanimljivo, jedan poznati japanski pisac, kom Nobelova nagrada izmiče godinama, rekao je da je za nastanak svih njegovih knjiga odgovorna energija sobe u kojoj stvara. Možda ti ta energija i nije toliko dobra kad nikako da dobiješ Nobela, pomislio je, ali onda je ipak odlučio da pregleda raspored stvari u svojoj sobi. Odmah je uočio da onaj izgovor za biljku (koju je kupio kada je naišao na podatak da kanadska spisateljica piše u vrtu) definitivno ne стоји na dobrom mestu i blokira mu energiju. Pisac mora da oslobodi sebi put, pomislio je, i oduševio se tom mišlju – toliko da je odlučio da je plasira na svoje društvene mreže, da edukuje svoje pratioce. Sve je u imidžu, znao je, ali nešto je sigurno i do fengšuija. Inspiracija je uspela da se probije kroz brojne slojeve njegove ličnosti te je skapirao da je bolje da onih pet reči budu glavna rečenica zavisne rečenice, stavio je zarez i otkucao još tri reči. Oslobođena energija nije htela da se zauzda, pa je okačio još jedan post na društvene mreže. Napisao je: Dok stvaram, jedino tad živim.

Dani su prolazili, a ni viski, na čiji se ukus navikavao, a ni povremena oralna zadovoljavanja koja je plaćao, nisu previše pomagali. Nije sve bilo uzaludno, doduše: dok je sređivao sobu po načelima fengšuija, pronašao je knjižicu o pisanju. Setio se da ju je ulovio za 100 dinara na Kaleniću još pre dve-tri godine, ali nije je otvorio. Bio je to znak, sad treba da je pročita. Istraživački rad je

veoma bitan segment stvaralačkog procesa. Sa sigurnošću je i taj stav izneo na društvene mreže i otišao u kafanu na čašu, dve viskija.

Osećao je da nešto nedostaje. Znao je da nije usklađen s univerzumom onako kako to pisac treba da bude. Reči su bile u njemu, ali ih je nešto blokiralo da izađu na način na koji bi trebalo da se manifestuju na stranicama Word-a. Moje su misli moj život, bio je njegov jedini post u narednih sedam dana koliko nije napisao ništa. Pomislio je da možda nije trebalo da prestane s držanjem ruku u mlakoj vodi: ipak, dobra cirkulacija u svim delovima tela važna je stvar za njegovo pisanje.

Goreo je od želje da stvara i goreo je od slave koju je već osetio. Bestseller. Otimanje za njegov autogram. Mnogo oralnog zadovoljavanja posle književnih večeri. Sve je to osetio u sebi i video je već kako uskoro neki mladi pisac inspiraciju zaziva na način na koji i on to radi. Jedino, trenutno nema inspiraciju. Nije ga plašilo što taj trenutak traje već skoro godinu dana otkad radi na svojoj autobiografiji; verovao je da je na tragu izvora inspiracije.

Jednog ne toliko mamurnog jutra, u sobi sređenoj po savetima fengšuija, dok se pitao da li da ode da se testira na polno prenosive bolesti, jer nešto ga pecka dok urinira, ili da to pak ignoriše, jer sigurno će proći, otvorio je inbox. I tada je znao. Pogrešio je u najbitnijem detalju. Mej, koji je nosio subject USKLADI SVOJE PISANJE S KOSMIČKIM ENERGIJAMA: UREDI DESKTOP PO SAVETIMA PAOLA KOELJA, razrešio je sve dileme. Nije pre toga obraćao pažnju na to kakav mu je desktop – a logično je da je uređen desktop već pola napisanog.

Ljiljana D. Ćuk je rođena u Zrenjaninu 1982. godine. Završila je Filološki fakultet. Bavi se digitalnim marketingom. Objavljeno joj je poneko pisanije. Kad nije online, pušta muziku. Živi u Beogradu. Sanja o Berlinu. Objavila je zbirku priča *Neki drugi*.

AZALEJE U MOM VRTU

Zaradila sam za šaku sočiva. Ulazim u prohladan stan i, dok jednom rukom zaključavam vrata, drugom uključujem šporet. Ne skidam rukavice, odsećeni su im prsti, pa imam osećaj za sve što dohvativim. Dok se zrnavlje skuva, stan će se ugrejati od isparenja. Januar duži od godine. Po ceo dan sedim u radnji, ne prodam ništa. Ljudi ulaze kao u muzej za koji ne treba da plate ulaznicu. Danas mi je dozlogrdilo.

– Dobar dan, imate li mini masažere?

Uljudno pokažem policu iza sebe i sklonim se.

– Znate, došla sam po preporuci ginekologa – kaže kao da se opravdava. – Inače se uopšte ne razumem u ova pomagala.

– Igračke – odvratim škrto.

– Molim?

– Pomagala su u ortopedskoj radnji preko puta, ovde prodajemo igračke za odrasle.

– Da, stvarno su ko igračke! Ne mogu da verujem kakvih sve imaju modela, uopšte ne liče na, znate...

– Imamo nekoliko realističnih, ali tražili ste mini masažer.

– Dopada mi se ovaj delfin!

– Dobar izbor. Vodootporan je, nije previše bučan, silikonski model, jednostavan za održavanje.

– Koliko košta?

– Hiljadu dvesta dinara.

– Au, može li to jeftinije?

– Može – rekla sam i izvadila kutiju kondoma ispod pulta. – Kutija košta dvesta dinara, uštedeli ste hiljadu. Treba još samo da svratite na pijacu po krastavac ili bananu. Tamo možete i da se cenkate.

Bez reči je odložila delfina i izašla, a ja sam zatvorila ranije. Grejaću prste na šolji kuvanog sočiva i listati oglase za posao, od ovoga se, izgleda, još нико nije hleba najeo.

Sobarica u hostelu. Peračica prozora vikendom. Noćna smena u trafici. Konobarica sa iskustvom. Čuvanje dece, poželjna magistratura i poznavanje engleskog. Sklapanje igračaka u vašem stanu. Referent prodaje, prirodni preparati, odlična zarada. Žena za peglanje. Novinari, iskustvo nije neophodno. Zaokružila sam poslednji oglas i utonula u krevet. Sanjala sam na nekom tuđem jeziku kojim savršeno vladam, jedini je nesporazum nastao kad sam htela da kažem sneg. Sneg sam izgovorila na maternjem, jer taj drugi jezik nema nijednu reč koja bi opisivala januar kakav poznajem: leden i beo, depresivno nasmejan, sirotinjski mesec koji predugo traje. Tamo gde me je san odveo je večito leto. Probudila sam se s osećajem da mi se teme pretvorilo u veliku rupu, pokušavam da ga zatvorim rukama. U kupatilu nema tople vode, pa se umivam škrto i izlazim iz stana. Ledeni vazduh skida mi kožu s lica. Zima je najgori kasapin. Pre nego što otvorim radnju, trebalo bi da uplatim pazar, ali sam se setila da danas nema šta da se uplaćuje. Kladim se sama sa sobom da ni sutra neće biti drugačije. Uključujem kasu, zatim kompjuter kome treba pola sata da se pokrene, a onda u džezvi za kafu kuvam palentu za doručak. Kažu, ono si što jedeš, a moj doručak izgleda kao prekrupa kakvom se na selima hrane pilići i koze.

– Dobro jutro!

– Ne bilo ti bolje! – pomislim u sebi i uljudno otpozdravim. Stariji student, zbumen i nezgrapan, dolazi nedeljno jedanput i postavlja uvek isto pitanje.

– Imate li vještačke vagine?

Pružim mu jednu u konzervi. Dok on kontemplira nad proizvodom koji ne može da priušti, moj jedva zarađeni doručak se hladi u džezvi. Ostao je deset minuta, onda je bez reči spustio konzervu na pult i izašao.

– Vidimo se sledeće nedelje – dobacim za njim i počnem da jedem. Čim završim smenu, odlazim na razgovor kod novog poslodavca.

- Na skali od jedan do deset, koliko ste ambiciozni?
- Šest.
- Kako reagujete na prekovremeni rad?
- S radošću.
- Da li biste radili za tačno određen mesečni iznos ili preferirate plaćanje po učinku?
- Oboje.
- Znate li ko je bila Maja Pliseckaja?
- Balerina.
- Planirate li da imate decu u skorije vreme?
- Ne, jedva i sebe izdržavam.
- Odlično! Možemo da vam ponudimo ugovor na tri meseca, za dalje čemo videti.
- Pričamo o novinarskom poslu?
- Dabome! Potpišite ovde i počinjete od sutra!

Narednih dana sedim u podrumu sa još nekoliko tek zaposlenih žena. Svaka ispred sebe ima telefon, najnoviju telefonoteku, blok i olovku. Na početku smene žurno ispijam kafu, prevrćemo stranice i raspoređujemo se po oblastima. Najčešće mi zapadaju zubarske ordinacije i kozmetički saloni, ostale se otimaju oko banaka i zlatarskih radnji. Okrećemo brojeve nasumično, kažemo da zovemo iz Epicentra i da imamo ponudu u koju ni same ne verujemo: – Organizujemo veliku poslovnu manifestaciju i to je sjajna prilika da reklamirate svoje usluge! Ako nas ne prekinu u toj prvoj rečenici, lažemo dalje. Ako nasednu, zaradile smo procenat. U suprotnom dobijamo deset hiljada dinara mesečno, ali ne u gotovini, nego biramo: – Hoćete da vam platim račun za struju i grejanje u tom iznosu ili da vas isplati u bonovima za benzin? Jednom sam pitala zašto je u oglasu pisalo da traže novinare.

– Zato što su nam potrebni novinari! Ne znam kako ne vidite vezu? Prvo moramo da organizujemo manifestaciju, da biste uopšte imali o čemu da izveštavate. Idemo težim, ali isplativijim putem. Neću da vam dajem novac, hoću da vas naučim kako da ga sami

pravite! Videćete, posle tri meseca ovde, ništa vam više neće stajati na putu do finansijske slobode.

Posle tri meseca, bila sam u zaostatku za dve kirije.

– Imam osteoporozu, hoćete da umrem zato što vi radite neplaćene poslove!? – gazdarica je urlala. – Znate li uopšte šta je osteoporozu!? Kosti mi se osipaju, a nikoga nije briga! Prokletio da je sve u ovoj državi! Isplatite me kako znate i tražite novi stan!

U kuhinji sam našla šaku kukuruza kokičara i par kapi ulja. – Barem neću gladna spavati – pomislim i oraspoložim se kao da idem u bioskop. U krevet sam otišla sita, podbulih očiju i polomljenog zuba. – Šestica – ponavljalaa sam sklupčana u krevetu. – Ne vidi se, ne očajavaj, nije strašno. Jebale te kokice proždrljivu! Bolje da si gladna i mršava, nego krezuba! Ne vidi se, ionako se ne smeješ, smiri se, još malo će leto, tad je sve lakše, spavaj sad, spavaj... Spavala sam kao fetus koji ne želi još dugo da se rodi. Usnila sam kako se gradi kuća, temelji su iskopani po nesnošljivoj žezi, u njih su pobacane zlatne potkovice, a kokoš je žrtvovana na mestu sa kog će da iznikne prag. Zidovi su podizani s lakoćom, rastu tripot brže nego što dete menja zube. Letnji oblaci sve se niže spuštaju, a ja vedra i detinjasta trčim unaokolo, skupljam orahove grančice, pa bih na najdužu da nabudem oblak kao da je šećerna vuna. – Sve će ovo biti moje! – ponavljam i smejem se kako odavno nisam. Kad to tripot ponovim, niotkuda se stvori dvanaest zidara i kuća još brže nastaje. – Ključevi te čekaju, samo dodil! – čujem opet onaj tudi jezik kojim se govori u tom vrlom svetu bez snegova. Budim se sa rupom umesto glave.

– Ako ne sakupite novac za obe kirije, ostavićete mi taj svoj nameštaj – govori matora lihvarka. – Taman kad sam pomislila da me najgore već snašlo, pokvarila mi se veš-mašina! Nit imam za prokletog majstora, nit mogu da perem na ruke u ovom stanju! Ne možete zamisliti kroz šta prolazim, ne dao vam bog! Snadite se, nekako mi prenesite tu vražiju mašinu za veš! Nije vam taj nameštaj bog zna šta, ali lakše će izdavati namešten nego prazan stan, pa

smo kvit! Molim vas da što pre to rešimo! Kosti su vam zdrave, imate razloga za sreću, verujte mi! Do viđenja!

– Vrag joj kosti oglodao! – kunem u sebi. – Ta mi je mašina još od babe ostala, oprala boga oca prljavštine i domaće krvi, nadglasala sve familijarne svađe, čuvala nam kupaonicu od nas samih, da je sad tek tako raskućim i ostavim nekoj razmaženoj babetini koja nam nije ni u rodu rod, ni pomozi bog! Moja baba je bila čuvarna žena, jača od nemaštine i gladi zajedno, pravična i drčna. Jednom je pozajmila nekoj ženi u nevolji za cipele, a ova nikako da joj vrati dug. Babi kad je dozlogrdilo, presretne je nasred ulice, izuje joj cipele, spakuje ih sebi u tašnu, a ovu pošalje bosonogu da ide svojim putem. Kad bolje razmislim, možda i mene treba izuti. Iz mašine. Možda treba da se vratim u babinu kuću, na selo. Možda će moja nastavnica istorije da se penzioniše ili da umre, pa ču dobiti posao. Možda se nagodimo da usput predajem likovno, geografiju i muzičko, za pun fond časova. Možda će deca iz učionice u grob da me oteraju, ili makar u ludnicu, da više ne moram da brinem o stanovanju i hrani.

Upala sam u san kao u tunel. Za mnom se survala veš-mašina. Onda je san počeo da usisava sve: šporet sa nagorelim ringlama, kompjuter sa malim kaktusom na monitoru, rasklopivi podni krevet, olinjali crni tepih, staru policu za radio na kojoj držim kuvare i knjige, mali visoki sto, beli garderobni orman star koliko i moja dečja soba, knjige, još knjiga i tri saksije sa azalejama. Sve se selilo u onu kuću koju su za mene gradila dvanaestorica zidara. – Ovde ti je sve na sigurnom! – reče mi najmlađi medju njima. Volim taj jezik kojim govorи. – Niko te odavde ne može raskućiti! Ni-ko! – naglasio je. – Kako si? – pita. – Kad dolaziš za stalno? Gledam u njega, pa u kuću iza njegovih leđa. Drag mi je, verujem mu kao da se oduvez znamo. Ima dečačko lice, mogao bi mi biti mlađi brat, a šake su mu kao lopate. – 'Ajde, dosta si se tamo mučila, ne oklevaj više – govorи i levom šakom zaštitи mi cela leđa. – Nedostaješ nam – kaže tiho dok me grli. Gledam tu kuću preko njegovog ramena i divim joj se. – Koliko može da košta to zdanje? – pitam naivno. Zagrljaj nam se zatrese od njegovog smeha. – Nije na prodaju, jer smo ti u nju svi uzidani! Tvoja je. A ti si naša. Dodi što pre! Probudila sam se i teturala po stanu kao što se tetura obezglavlјena kokoška dok se iz

nje istače život. Uzimam glavu među šake i pokušavam da je vratim na mesto. Kuvam kafu, za doručak je prekasno, treba mi više kafe nego cikorije, ali ne marim, dok god je gorko, oporo, crno, sa talogom iz koga se može proricati makar šta. Danas izlazi novi oglasnik.

– Od tebe se samo traži da održavaš stan. Računi su moja briga. Kirija, kako to da objasnim... Ozbiljan sam čovek, imam ženu, decu i dobar posao, zato mi je važno da ovo ostane među nama. Održavamo čisto poslovan odnos, kakav i priliči stanodavcu i podstanarki, je l' tako? Kiriju ne naplaćujem, jer imam običaj da dolazim u taj stan svakog drugog vikenda i tad radimo sve što mi se prohte da radimo. Ništa što već nisi radila i što ti se ne bi svidelo. Razmisli, možeš i dobar džeparac da zaradiš, ako se o svemu fino dogovorimo. Prvo mi pošalješ fotografiju, pa ćemo videti nastavljamo li sa pregovorima, ili ćemo se mirno razići kao pametni odrasli ljudi.

Sedim zbumjena i prebiram po glavi te reči kao što se prebiraju zrna pasulja. Žižak mi uništava cele rečenice, larve se sele iz reči u reč, generacije štetočina uskladištene u samo jedan razgovor. – Zaboravi, zaboravi sve što si čula! – ponavljam, naredujem, opirem se. – Ne možeš sebe prodati kao komad mesa! Onda otvaram folder sa fotografijama, tražim, biram, isecam svoj portret, uklanjam druge ljude i šaljem sliku na mejl stanodavca.

– Možemo da nastavimo razgovor – odgovorio je ubrzo. – Imaš li skajp?

Dodam ga na skajpu i napišem da ću biti onlajn tek predveče, jer sad idem da delim flajere za bivšeg poslodavca.

– Vredna cura, svida mi se to. Uskoro nećeš morati da radiš glupe poslove – namiguje mi s ekrana.

– Uskoro ću da legnem, da zažmurim kao da mi je petodinarka na oba kapka, ti ćeš mi raširiti noge, a ja ću se svim silama truditi da ne mislim na Srbiju – napisala sam, obrisala, isključila kompjuter da ne srće struju i internet, pa izašla van.

Dok delim crvene flajere na kojima belim stilizovanim fontom piše erotic shop, ljudi govore najrazličitije stvari. Jedni se smeju, drugi se srame, neki me zaobiđu ili se prave da me ne vide, deca

vole crvenu boju, majke im to panično otimaju iz ruku, krišom trpaju u tašnu ili demonstrativno u prvu kantu za smeće. Jedna trudnica prišla je s drugog kraja ulice da mi vrati flajer: – Meni ovo ne treba – rekla je uvređeno. – Ma, važi, ti nisi odmakla od bezgrešnog začeća – pomislim, samo se osmehnem i primim vraćeni flajer. Jedan deda odmah je produžio u shop, da bi tamo napravio scenu: – Sram vas bilo, ja sam penzioner, kakav seks, nije vas sramota da me tako vredate, zvaću policiju! Neki momak zastao je da porazgovaramo: – Imate li one preparate, nešto što bi se ženi moglo podvaliti, pa da ona izludi od želje, da baš hoće i da hoće stalno? Znaš na šta mislim, španske mušice i ta čuda? Preporučila sam mu lutku na naduvavanje po povoljnoj ceni, pa sam se sklonila odatle. Ovo što mi je ostalo razdeleniču po zgradama. Da bi me pustili unutra, kažem pošta. Nekad me puste, nekad se raspravljam: – Ajte, molim vas, otkad žene raznose poštu? Što ne kažete odmah šta prodajete? Ili samo prosite? – Reklame? Ne treba, hvala! Kad uđem, moram biti brza i otici pre nego što bilo ko proveri sanduče. Jednostavnije mi je da požurim, nego da se razjašnjavam. – Kako vas nije sramota, pa u zgradi ima dece, jeste razmišljali o tome? Šta ako neko dete otvorи sanduče i nađe ovo? – A šta biste vi, gospodo? Hoćete se vratiti u kupus iz kog ste iznikli, ili ćete odjahati na rodi? – prezir kipti iz mene.

Vraćam se u stan, sedam za kompjuter, jer u kuhinji nema ničeg, gledam mali nejestivi kaktus, a na monitoru iskače poruka:

– Da skratimo priču. Stan će biti otključan, ja sam u sobi i ostavljam ti dovoljno vremena da se spremiš. Ideš ravno u kupaonicu, tuširaš se, klistiraš, središ, otvaraš ormarić, biraš veš. Kad budeš spremna, pokucaj, sačekaj da navučem masku i da ti otvorim. Popijemo piće, pitam te šta voliš, a šta ne, sa koliko si ih bila, sa koliko bi mogla odjednom da ih budeš, koliko otvora imaš i koji ti je najdraži. Ti laži dosledno da si neiskusna, užasavaj se, uzmići. Piće ne moraš popiti ako te je strah. Dok pričamo, tražiću da se svučeš. Ti se, kao, nećkaj i odugovlači, igraj sramežljivu kurvicu. Kad vidiš da nemaš kud, počni da me moliš da ti poštēdim nevinost i da te jebem na zadnja vrata. Onda uzmi lubrikant, namaži se dobro

i pokaži mi kako si čista tamo. Dalje ja sve radim. Kad završimo, u koverti te čeka 300 evra. Ili produžiš svojim putem, ili se dogovorimo da ostaješ u stanu.

– Barem ne traži da mu pušim – pomislila sam – sa ovom okrnjenom šesticom to ne bi išlo glatko. Setih se da je moja zubarka, dok sam još nekako mogla da je plaćam, stalno spominjala nekakve klinaste defekte. – Moram da razmislim – napisala sam, a onda sam počela da se prisećam kad sam poslednji put videla 300 evra i kolika bi to dinarska gomila bila. Jednom sam videla pozamašnu sumu kad je moja rođaka molila oca da nas pusti u cirkus. Plakala je i preklinjala da joj dopusti da izostane sa časa klavira, a on joj je gurnuo novac pod nos: – Na! Tvoje je ako me poslušaš! Obrisala je suze i poslušala. Drugi put sam videla svežanj novčanica koji je izjutra vredeo onoliko koliko je dovoljno da prehrani troje u narednih petnaest dana, a popodne se za tu sumu moglo kupiti svega tri jajeta. Treći put su mi pričali o dve novčanice od po sto evra koje je neki čovek ponudio mojoj babi. Ona je pogledala u novac, pa u njega, a potom upitala: – Da to nije puno? Očekivala je valjda da on potvrdi kako je to taman pošteno, ali je on onda vratio jednu novčanicu u džep. Baba se posle kajala, ne zbog onoga što je uradila za novac, nego što nije uzela više. Što da se kajem, sa 300 evra mogu da isplatim dugove i da zadržim veš-mašinu.

Poslednji san na tuđem jeziku koji mi je prisniji od maternjeg. Ne znam da li mi je užasnija pomisao da je san poslednji ili da se iz njega više neću probuditi. Jutro je pametnije od večeri, kažu. Uteha u odlaganju. San mi siše sokove kroz teme. Moji zidari čekaju, dvanaestorica veličanstvenih. Mišićavi su, snažni i muževni; znoj im nagriza trepavice i izoštrava vid. – Najzad kod kuće! – govore jednoglasno, dočekuju me, sprovode me kroz odaje, pokazuju mi svaki kutak kuće koja je samo moja. – Oduvek je tvoja! – vesele se sa mnom. – Dobar smo posao napravili – nazdravljuju – vila pod oblacima! Sretno ti useljenje! Smejam se kao da mi nijedan Zub nije okrnjen, kuća je bela i divna. – Čekaj – kažem zbumjeno – a od čega živite ovde? – Kako misliš? – pogleda me zaštitnički najstariji među zidarima. – Zaražena si tamošnjim životom – klimne s

razumevanjem – Ovde imamo sve što nam je potrebno, a ne moramo da prodajemo vreme za novac. Trepćem u neverici. – Navići ćeš se – kaže i namigne mi. – Dođi, tvoje azaleje su tako raskošne u visećim vrtovima na terasi, moraš to da vidiš! Snažne ruke dvanaestorice podižu me na terasu, plutam nad azalejama koje nikad ne venu. – Ne venu? – čudim se. – Kako onda daju seme? – pitam, a zidari se grohotom smeju. Gledam preko vrtova i gledam u provaliju, gledam duboko i najzad vidim: kako se ovde gde snatrim gradila kuća, tamo gde sam budna iskopavana je grobnica. Obe za mene. Tamo mi zakopavaju telo kao da je odbačena odeća, ovde me dočekuju sasvim ogoljenu. – Hoću kući! – vičem na sav glas, a zidarske ruke me zauzdavaju nežno. – Kako se rodimo, svi samo čekamo da se vratimo kući – govore. – Dobro došla! Pitam ih kako sam došla, jesam li samo zaspala, šta mi se dogodilo tamo da bih dospela ovde, a oni me odvraćaju od radoznalosti. Najzad, pokazuju mi sutrašnje novine, list ispisana na jeziku koji sam smatrala urođenim:

– Obnaženo telo zasad neidentifikovane žene starosti oko 25 godina pronađeno je juče u 6.30 u šipražju nadomak Čeneja. Telo su pronašli lovci koji su krenuli u lov na prepelice. Na telu su vidljive masnice i podlivi, a oko tela su nađene novčanice u apoenima od po 20 i 50 dinara. Telo je prevezeno na obdukciju kako bi se utvrđili identitet, vreme i uzrok smrti. Za sada nije prijavljen ničiji nestanak.

Marijana Čanak (1982, Subotica), piše prozu. Završila je Filozofski fakultet u Novom Sadu. Objavila je knjigu proze *Ulični prodavci ulica* (2002) i zbirku priča *Pramatere* (2019). Dvostruka je dobitnica nagrade „Laza K. Lazarević” za najbolju neobjavljenu pripovetku na srpskom jeziku. Prisutna je u časopisima i na portalima u zemlji i regionu. Živi u Novom Žedniku i Novom Sadu.

BEOGRAD

Mama kaže da odmah moramo kod babe zato što nas bombarduju. Ko? Čime? Ne primećujem ništa neuobičajeno. Oko zgrade su se poređala nevidljiva stvorenja. Gađaju je kolačima od blata i trulim povrćem. Poslednje što vidim je Belka koja ostaje na krevetu.

Amerikanci, jebala ih zora koja ih je ozorila. Baba mi objašnjava kako stvari stoje nekoliko dana kasnije, dok stojimo u redu za cigarete. Ući će trupe. Ali, neka ih. Krenuli su i Rusi. Po povratku kući, baba pakovanja klasika u kuhinjskom ormanu zatrپava sveže opranim, kariranim krpama. Majko, nemoj reći materi i ćaći gde sam ostavila cigarete. Oni će odmah sve popušiti. Komšija Vojkan stoji u redu ispred nas. Doći će trupe da nam buše dupe, namiguje mi.

Na jesen mama i tata idu za Beograd da ruše vlast. Baba čuva mene i ponekad Stefana. Stidi se. Njena deca su protiv države.

Poverljivim glasom obaveštavam Stefana da je čokolada koju nam baba izlomljenu servira u plastičnim činijicama punjena svinjetinom. Moja baba to krije, jer joj je žao da ja jedem, a ti gledaš. Dok praznim činiju, uživam onoliko koliko mi halapljivost dozvoljava. Stefanov tata je adventistički sveštenik. Oni veruju u istog Boga kao mi, samo malo drugačije. Podsećam babu kako Bog ne postoji. To je

jedino oko čega se ona slaže s mamom i tatom. Ima nečega. Baba oprezno spušta ton dok mi ovo saopštava. Pravi se da ti nisam rekla.

Posle škole odlazim kod Jelene. Plašim se da piškim. U njenom vodokotliču živi čudovište koje liči na komodo zmaja. Pokušava da izađe napolje i sve nas rastrgne svojim otrovnim zubima. Zbog njega je klokotanje koje se čuje pri svakom povlačenju vode toliko glasno. Jelena me je upozorila, iako su joj roditelji zabranili da bilo kome od komšija pominje čudovište. Staviš ti meni jezik u usta, pa ja tebi. Tako se ljubimo. Ti meni pipneš sisu, ja tebi. To je prirodno. Tako se prave bebe. Isto rade tvoji mama i tata. Iako smo tek krenule u prvi razred, Jelena zna dvadesetak reči na španskom. S mamom redovno gleda Rubi i Soledad. Leže preko mene. Marko u susednoj sobi pojačava televizor. Počinju Moćni rendžeri. Period nižih razreda osnovne škole provodim tako što strahujem da smo Jelena i ja napravile bebu.

Hašimoto tireoiditis. Antitela su smeđi glodari s bokserskim rukavicama, a moja štitna žlezda vreća za udaranje. Lek pijem svakog jutra pre jela. Uzroci mogu da budu različiti. Hipersenzitivna. Traumirana. Porodično opterećenje. Simptomi takođe. Insomnija. Tahikardije. Neredovna menstruacija. Melanholijska. Stvar treba da se posmatra finalno, ne kauzalno. Mrljava. Hipohondrična. Fali joj nešto. Fali joj kurac. Isfolirana. Da nije prelazno? Ne može da rađa. Bolje da ne rađa. Možda se antitela prenose preko mleka. Ili pupčane vrpce. Za nju nije dete. Ni kuća. Ne može ni sebe da gleda. Kljasta. Jalova.

Nina je propušila u sedmom osnovne. Popuniće moju prezentaciju iz engleskog crtežima. Je l' voliš rum kasato? Vadi iz ranca dve neotvorene staklene flašice s tamnom tečnošću. Volim rum bez kasata.

Glava mi je teška kao da sam za potiljak privezala Dikensova sabrana dela. Pukotina na plesnivom zidu se udvostručuje. Rukavom preplaćene bluze s brade brišem ostatak povraćke. Nina me prska hladnom vodom. Devojke koje su u redu za toalet stajale ispred nas nervozno nagoveštavaju kako je vreme da oslobodimo kabinu.

Tetka me smešta na divan u dnevnoj sobi. Objasnjava kako nerado ustupa svoj krevet. Mamino lice nedvosmisleno odražava negodovanje. Niko osim mene ne zna da njene facialne ekspresije tumači s tolikom preciznošću. Dok smo kretali od kuće, rekla je kako štof na tom divanu sigurno nije promenjen od Majskog prevrata. Zapišavale su ga generacije Dorćolaca, pijanih i nepokretnih. Nakon ove opaske, u svom srcu je nerado pronašla dovoljno predusretljivosti da učuti. Tata je oduvek slab na kritike usmerene protiv članove svoje porodice. Ti si sad kao dete u poslastičarskoj radnji. Moraću posebno da te pazim. Tektine oči se zloslutno sužavaju dok izgovara tu rečenicu. Rešena sam da izdržim petnaest dana – koliko traje kurs francuskog, uprkos svim oblicima mobinga koje tetka primeni na meni.

Moja braća ne obraćaju naročitu pažnju na to što se uveliko nalaze u periodu pozne adolescencije. Oblače se isključivo kad izlaze iz stana. Plašim se da pogledam njihove gole, mlohave stomake i muda upakovana u šarene gaće kao da su urokljiva. Na svu sreću, uglavnom me ignorisu. Najviše vremena provodimo zajedno tokom nedeljnih ručkova, kad podriaguju s posebnim zadovoljstvom. U sebi ih oslovjavam s Drizela i Anastasija.

Omiljene šale u tetkinom stanu su one koje se odnose na moj strah od džeparoša i to što ne znam s koje strane ulice treba da čekam autobus. Svesna kako mi sve čime se ponose – od sitnog, žutog cveća na Obilićevom vencu, do sokola i mača u Pobednikovim rukama – pripada koliko i njima, uspevam da istrpim tetkino gostoprимstvo do kraja kursa. Vratiću se dve godine kasnije. Možda zauvek.

Ivšu sam upoznala na takmičenju iz srpskog. Preuzimam na sebe da obezbedim neophodno – prazan stan i pakovanje prezervativa (extended pleasure). Od ekstenzije nema ni traga ni glasa. Ispod silikona koji je pukao, iako me Ivša nije čestito ni dotakao, kulja penasta tečnost snažno kao kad se crevo na baštenskoj česmi ne zavrne kako treba. Obaveštavam ga kako će mu se od sad obraćati isključivo s Mekonja. Plače glasnije nego majka braće Jugovića.

Baba je umrla. Da nije, stidela bi se i mene. Sad sam ja protiv države. U ovoj zemlji ima više loših političara nego šljiva. Naša revolucija je kurata. Rušimo vlast od osamnaest do dvadeset časova. Nakon toga trošimo stipendiju na kraft pivo u Cetinjskoj.

Februarsko jutro je hladno i vedro. Popila sam tabletu. Zatim i kafu. Posle dugog tuširanja, pred ogledalom navlačim veš, farmerke i džemper. Odugovlačim sa šminkanjem. Ustala sam neuobičajeno rano. Pre nego što za sobom zaključam stan, vraćam se kako bih u ogledalu još jednom proverila da li je sve na mestu – riđa kosa, naočari, napokon vitko telo. Autobus dvedeset šest čekam na uglu Dubrovačke i Kralja Petra. Stojim po navici, iako su skoro sva mesta prazna. Ukoliko sad položim Dostojevskog, za leto mi ostaje

jedan ispit. Kad stignemo do crkve Aleksandra Nevskog, starica na jedinom popunjenoj sedištu se krsti. Gledam kroz šoferšajbnu i osmehujem se Beogradu, povlađujuće kao iskusnom, a ne previše zahtevnom ljubavniku.

Milana Grbić je rođena u Beogradu 1996. godine. Osnovnu školu i gimnaziju završila je u Kikindi. Između ostalih, dobitnica je literarnih nagrada „Vukašin Conić”, „Đura Đukanov” i „Sremčeve nagrade”. Kratke priče i pesme je objavila u zbornicima *Crte i reze 8*, *Rukopisi 41*, *Najbolja kratka priča Pirota* (2016. i 2018. godine) i *Međaj*, kao i na portalima *Avlija*, *Eckermann* i *Strange*. U periodu od 2015. do 2019. godine bila je polaznica Radionice kreativnog pisanja koju vode književnik Srđan Srdić i književni kritičar Vladimir Arsenić. Bila je učesnica festivala „Kikinda short” 2018. godine. U septembru 2020. učestvovala je na radionici književne kritike *Kritika i istina: šta, kako i kome čitamo?* koja je održana u organizaciji izdavačke kuće Buybook iz Sarajeva. Nastupala je na pesničkim večerima *Argh* i *Pet minuta pažnje*. Diplomirala je na Katedri za opštu književnost i teoriju književnosti na Filološkom fakultetu u Beogradu. Autorka je zbirke kratkih priča *Oko nas more* (2017) i polaznica Radionice kreativnog pisanja koju vodi književnik Zvonko Karanović.

MELITA

Ocu

1.

Melita je fabrika za rafinisanje gasa na obali Sredozemnog mora. Obala je, igrom slučaja, libijska. Zašto fabriku zovu *Melita*, ne znam. Stigao sam u nju pre deset dana. To znači da ću biti u njoj još trideset i pet. Toliko traje tura – četrdeset i pet dana. Onda se vraćam u Srbiju, u Pančevo. Tamo sam dve nedelje. Smem da budem i tri nedelje. Ali mislim da će mi dve nedelje biti sasvim dovoljne da se odmorim. Ovde nemamo ni dan odmora. Deluje mi da nije strašno. Radni dan od dvanaest sati deli se na pauzu za ručak, kao i sijaset malih pauza koje, čini mi se, nemaju reda. Ne kažem da se u rafineriji ne radi. Radi se i to punom parom. Gasovod ide duboko ispod mora i isporučuje naftu do Sicilije, a onda dalje gde treba. Fabrika, u stvari, ne sme da stane. Ali niko neće da poludi ako neko predahne pet ili deset minuta, mimo ručka. Ručak je dobar, ima svatoga. Trudim se da se za doručak i ručak najedem, a da za večeru uzmem tek po koju voćku. Hoću da smršam. Rekli su nam da su u kompleksu postojali bazen, teniski tereni i teretana. Sad toga nema. Sve je propalo. Postoji teren za mali fudbal. To mi nije ni nakraj pameti. Šetaću. Kamp je velik, put do fabrike je takođe pozamašan. Treba samo još da shvatim gde je šta i moći ću da počнем sa turama. Ovde ima mnogo Srba. Pogotovo iz Pančeva. Za sad mi ne smetaju, ali videćemo. U kampu smo raspoređeni po kontejnerima. Spojili su po dva kontejnera za transport i napravili male kuće. U kontejneru ima sve što ti treba: WC, krevet, televizor, kompjuter, klima... Klimu sam palio da greje. Nisam verovao da ću u pustinji to da radim, ali ispada da je hladnije nego što deluje u *Lorensu od Arabije*. Televiziju ne gledam. Poneo sam dovoljno filmova i serija na laptopu. Time se uspavljujem. U kampu, u stvari, nema ništa. Nekoliko Pančevaca se

okuplja svaku noć, blizu mog kontejnera. Sede za stolom i časkaju. Nisam poneo dovoljno debelu jaknu. Ne mogu da istrpm da sedim sa njima. A i trenutno mi prija što sam sam. Treba početi sa šetnjama.

2.

Da se ne lažemo, *Melita* je zatvor. Od 2011. godine, kad je demokratija zakucala na vrata još jedne zemlje te kad su mrtvog Gadafija šetali kao u *Vikendu sa Bernijem*, u ovoj zemlji se ne zna ko piće a ko plaća. Imaju dve vlade, odnosno odskora nemaju, ali to nije ni bitno. Libijom vladaju plemena. Plemena se međusobno ubijaju i pokušavaju da zauzmu što veći deo teritorije na kojoj ima nafte ili gasa. *Melita* dobija gas iz fabrike koja je pet stotina kilometara južno od nas, u pustinji. Nijednom se nije desilo – za vreme mog boravka ovde, kao i ranije – da neko napadne gasovod ili samu fabriku. To znači da su gazde *Melite* dobro podmazale gde treba i da potplaćuju redovno. Ipak, niko ne želi da rizikuje. Fabrika je ograđena sa dve ograde, a nas unutar tih ograda štiti naoružana vojska. Nisam siguran koliko bi to obezbeđenje bilo u stanju da uradi išta ako bi došlo do ozbiljnog napada. Iz fabrike niko ne izlazi, sem lokalnog stanovništva. Oni koji su iz Libije imaju i drugačiji sistem rada. Oni ostaju dve nedelje, pa idu na kraći odmor kući. Onda se vrate u rafineriju. Takođe, mogu da odlaze iz fabrike ako žele. Dovoljno je da se zapljunu na izlazu i stražar će da ih pusti. Isto tako i u povratku. Ako vam treba nešto iz vanjskog sveta, jedini način da to dobijete jesu lokalci. Oni mogu da vam kupe bilo šta i donesu. Problem je u tome što na rafovima libijskih samoposluga nema bog zna šta. A i to što ima je kopija. Na to sam bio upozoren pre dolaska. Zato sam sve što mi treba poneo od kuće. Počeo sam da šetam.

3.

Opet sam sanjao svoju pobačenu sestruru. Sanjam uvek isti san. U srži isti san. Ali on se razlikuje po situacijama. Uvek počne, ili barem tako pamtim, mamom koja je na pijaci. Nehajno se kreće

među tezgama i slučajno staje na koru od lubenice. Pada. Jedva dolazi kući, a nekoliko sati kasnije shvata da se porodila. Ne znam kako, ali i ja sam tu. Odrastao. I sestra brzo odrasta. Radimo zajedno sve što sam radio sa mamom i tatom, dok je bio živ. Idemo na more, vozimo se crvenom škodom i pevamo pesme, umačemo noge u hladnu Neretvu, zurimo u Jadran sa peščane plaže... Nikad mi nije rekla kako bi se zvala, u snu. A kad se probudim, slabo mislim o tome.

4.

To kako se stiže u Libiju stvara mi neprijatan osećaj teskobe, pošto razmišljam kako ćemo iz nje da se vratimo. Ima još dosta da prođe, dok se tura ne završi. Ipak, razmišljam na šta će to da liči. U dolasku, išli smo do Libije, preko Saudijske Arabije. Odatle smo hvatali avion za Tripoli. Ipak, avion nije sleteo u Tripoliju, već u nekoj pripizdini. Nisu nam ni rekli gde smo. Samo su nas obavestili kako moramo da sletimo, pre nego što stignemo u glavni grad Libije. Na tom malom aerodromu su nam proverili vize. Libijcima koji su se vraćali kući detaljno su proverili sav prtljag. Onda su nas, posle sati i sati čekanja i nepotrebnih provera, pustili. Avion je uzleteo i sleteo gde je i trebalo – u Tripoliju. Trebalo je da spavamo u hotelu, ali zbog sveopštег sranja u kojem je glavni grad, odveli su nas u bazu Ujedinjenih nacija. Tamo smo prespavali prvu noć u Libiji. Zaštićena vrsta – radnik Balkanac. Ujutru smo krenuli ka *Meliti*. Kako su nam rekli, noću se ne putuje.

5.

Slično kao što sam, kad bih prespavao na vikendici, mogao da čujem potmulu pucnjavu iz pančevačke kasarne, tako skoro svako veče iz *Melite* mogu da čujem ratatataranje pušaka i koju eksploziju. Razlika je u tome što je pucnjava iz kasarne lažna, odnosno potiče iz cevi vojnika koji vežbaju. Niko ne umire na kraju te pucnjave. Jedva čujne osice iz libijske pustinje sigurno imaju svoje završetke

u nečijim telima. Eksplozija sigurno nije vatrometska, već bojeva. U pustinji često ima vetra. Najčešće dolazi sa mora. Retko kad iz pustare. Volim vетар, od njega ne čujem pucanje.

6.

Pre nego što sam otišao, preturao sam po policama s knjigama u dnevnoj sobi. Većinu tih knjiga sam pročitao. Novije koje dobijam za rođendan i koje moja žena dovlači u stan nisam ni pipnuo. Te me nisu ni zanimale. Tražio sam nešto među požutelim stranicama što bi moglo ponovo da me zainteresuje. Drajfusova *Šta kompjuteri ne mogu privukla mi je pažnju*. Otvorio sam prvu stranicu i susreo se sa svojim rukopisom iz 1983. godine. Posveta je glasila: ne mogu da vole, moj potpis i ženin rođendan. Trebalo mi je vremena da se setim kako sam ja to ikad napisao. Sklopio sam knjigu i vratio je među ostale šarene rikne.

7.

Rođen sam u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji. Onda sam živeo u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Kratko vreme živeo sam u Kraljevini Tajlandu. Onda sam nastavio sa SRJ. Posle toga bio sam stanovnik Srbije i Crne Gore. Zatim Republike Srbije. Sad samo boravim u Libiji. Nisam globalista. Ali razliku nikad nisam uočio.

8.

Sa decom – sinom i Ćerkom – čujem se katkad. Kad smo kod kuće, sa Ćerkom pogledam neku seriju. Ili tenis. Sa sinom radim na vikendici. Ako moramo. Sećam se kad sam im preko bio potreban. Tata, boli me stomak. I ja položim ruku na tibu i vidim kako im je već bolje. Nisu više namršteni. Smeškaju se. Tata, ogrebao sam koleno. I svaki put bih pipnuo ili pomazio bolno mesto. I sve bi bilo u redu.

Stavljaо sam ih još kao bebe na trbuh i umirivaо disanjem. Ritmom sebe. Nisam siguran kad je tata prešlo u čale. Ali tada se promenilo. Nisam više bio враč.

9.

Melita je siromašna zvukom. O, uvek je tu čangrljanje. Zujanje klima uređaja. Kamionet koji protutnji. Neko se nekome javi. Zvuk TV-a ili kompjutera iz kontejnera... Ali uglavnom je tu samo tišina. Vетar. Nikad žamor.

10.

Sin se sakriva u knjigama, izmišljenim univerzumima. Ženi se oči pretvaraju u kockaste ramove monitora. Oni, u stvari, oboje samo zure u slova. Listaju stranu za stranom. Traže sebe netragom.

11.

Moja majka je živa. Osamdeset i osam godina nosi na grbači kao da je to ništa. Kao da je prebacila platnenu jaknu preko ramena. Radi po vikendici, radi po kući, ne pije lekove, a sede se tek naziru u busenu crne kose. Ipak, za nas je ona postala kao dete. Nepravedno. Zapostavljamo je i ne shvatamo ozbiljno. Svoje potrebe stavljamo ceo krug ispred njenih. Šetamo je, vozikamo na vikendicu i dolazimo na njene ručkove, više ispunjavajući obavezu, nego stvarno uživajući u tome. Ne zarezujemo je. Kao što ćemo i mi postati transparentni za našu decu.

12.

Prvi put sam na duže otišao na Tajland. Sedam meseci građenja rafinerije. Sedam meseci okeana, mesa ajkule i zlatnih hramova. Sedam meseci nedostajanja.

Internet mi pomaže da saznam više o Libiji. O ustanku. Sve mi to previše liči na Srbiju. Na rat i bombardovanje i demonstracije. I ja sam tabanao prestonicom na taj oktobarski dan. Sve mi se to sad čini kao igra mladunčadi. Lavica je pustila da je grizu i da se penju po njoj. Sigurna u svoju nadmoć.

Ono što mi se najmanje sviđa u Libiji jeste pustinja. Flora i fauna su ovde mnogo drugačije nego kod kuće. Sam pejzaž je sasvim suprotan onome u Pančevu. Tamo ima zgrada, silosa, odžaka fabrika i niskih austrougarskih kuća, zelenog drveća ili, s jeseni, ogolelih grana. A kad odem na vikendicu, sve zeleno. Cveće i žbunje i drveće, voćke i puzavice i povrće i začini... Sve buja. U *Meliti* rastu palme. Urme sa njih se krive u oktobru, daju ti da ih ubereš i da se sladiš njima. U oktobru na vikendici ima dunja i oraha u nedogled i lešnika. Ovde samo palme. U Pančevu, u stanu moje majke, u sobi koja je bila moja soba, dok sam živeo sa njima, tamo takođe raste palma. Ne znam od koga ju je dobila. Ali raste bolje nego bilo šta drugo u sobi. Uporna je palma. Majčinom magičnom dodiru ne može da odoli ni tropska biljka u umereno-kontinentalnoj klimi.

Miloš K. Ilić rođen je 1987. godine u Pančevu. U rodnom gradu je pohađao osnovnu i srednju školu. Studirao je dramaturgiju na FDU.

Izdao je zbirke priovedaka *Priče o pivu* (Laguna, 2008) i *Umorni kao psi* (Partizanska knjiga, 2017).

Dobitnik je nagrade „Edo Budiša“ (2018) za zbirku priča *Umorni kao psi*.

Radio je kao dramatrug na predstavama *Mizeri* (Atelje 212) i *Tačka ključanja* (premijera SKC Beograd), čiji je i autor. Diplomska drama *Čovek bez mase* izvedena je 2013. godine na Ex Teatar Festu, u Pančevu.

Za Radio Beograd napisao je radio drame: *Ruka, Rat, Smrt Kraljevića Marka, Metak u mrak, Rabadžije, Trči, Lotrek, Po zanimanju Očivad, Slepi, Lotreamon, Ogledala Danice Marković, W.*

Objavljivao je priče u časopisima: *Polja, Koraci, Rukopisi, Kvartal, BUNKER, NIN, Trag, SENT, Dometi, Zlatna greda, strane.ba, eckermann.org.rs, Prosvjeta*; kao i u antologijama *Gavrilov princip* (2014) i *Pre vremena čuda* (2020).

UTICAJ KLIMATSKIH PROMENA NA REORGANIZACIJU POSLOVANJA

Njene boje su svuda unaokolo i još mnoge druge sitnice. Kad god se okrenem, oborim nešto. Zatresem štafelaj sa započetim platom, istresem četkice iz prazne krigle obložene skorelim temperama ili prospem šolju kafe. Pa još nekoliko njih na putu do toaleta. Jednu za drugom. Iznenade kao mine. Ostavlja ih na različitim mestima. Na vodokotliću, preko mašine za pranje veša, uz ivicu prozora. Skoro uvek se isflekam pred odlazak na posao. Haotična bračna zajednica. Ona se sapliće o debele, bele čarape. Udobne su za duge šetnje. Zato obožavam da ih nosim. Podiže i baca usrane gaće sa stolice. Gazi fakture po podu. Ponekada na njima crta. Pravi skice. Onda se svađamo i otimamo oko istog papira. Njoj su od interesa crteži, a meni su bitne brojke. Ja svodim račune investitorima za hotele na primorju, brodogradilištima, trgovcima duvanom i privatnim medicinskim klinikama. Ona slika. Umalo deveta godina kako priprema svoju prvu izložbu.

Moja žena besni kada je probudim. Noć ili popodne. Telefon ili dodir. Nema razlike. Najviše na svetu voli da spava. Ja najviše na svetu volim da posmatram buru. Takvi smo mi. Mazimo se naizmenično. Masiramo stopala. Ona moja, ja njen. Istovremeno. Brojimo plodne dane. Vodimo ljubav. Ispijamo vino. Spremamo večere. Uglavnom paste. To je najjednostavnije. Različite varijante. Morski plodovi, povrće, stari sir, list svežeg bosiljka. Isključivo s taljatelama. Dosađujemo se. Prdimo. Bodrimo se. Biramo nameštaj. Uvek nešto iznova preuređujemo. Ja bih svuda da postavim police za svoju literaturu iz ekonomije. Ona traži prostora za slike. Onda se svađamo. Ostavljamo jedno drugo. Odlazimo zauvek i psujemo. Delimo imovinu. Pojebemo se. To bude jako dobro. Pa se mirimo i zahvaljujemo Bogu što smo se upoznali. Zadovoljni smo i bezbrižni. Ideja da zauvek ostanemo zajedno zaista ima smisla.

„Šta bi ti bez mene?“

„Ništa. Sve bi bilo jedna velika praznina”, odgovorio sam.

Nedugo zatim je nestala. Najpre je prestala da drema vikendom popodne. Obično se nakon obilnog ručka zavalimo u Ijuljašku i kusamo sladoled dok nam glave ne klonu. Jadran šumi u daljini. Leto.

„Ne mogu više ovako”, samo je iznenada rekla.

„Okej, ne moramo da se Ijuljamo. Hoćeš da gledamo neki film ili da igramo monopol? Ni meni se ne drema.”

„Ma, ne znam. Prestala sam da budem strastvena po pitanju spavanja.”

Počela je da se budi noću. Hodala bi po dnevnoj sobi do jutra. Ponekada bi izlazila. Lutala dvorištem. Čupala travu i tresla drveće. Poslednjih šest meseci uopšte nije spavala. Našla se zarobljena u čudnom stanju. Onda su joj doktori rekli za tu retku bolest. Nasledna je. S majčine strane. Pogledala me je izgubljeno i rekla da je sreća što nemamo dece. Ubrzo nakon toga oduzela je sama sebi život. Sreda na četvrtak noću. Zubnom pastom. Ne jednom, već dve. Žvakala je i gutala. Penilo je dok se nije udavila.

„To je zaista nemoguće”, rekla je doktorka hitne pomoći.

„To se ne bi dogodilo da je imala zdrav san”, rekao je doktor prilikom zaključivanja njenog slučaja.

Dobro sam se isplakao. Nagutao sedativima i zaspao. Jadran je napolju divljao.

Moja žena je često u društvu govorila kako sam ja njen armadilo. I to se jednog dana u julu, pre šest godina, zaista i dogodilo. Najpre je sve izgledalo kao mala bubuljica između plećki s kojom je trebalo biti strpljiv i naglo je stisnuti čim sazri, ali ona je bivala sve veća i tvrđa. Iz nje je izronila kost i počela da se grana. Tako sam u roku od dve nedelje dobio oklop na leđima. Deca naših poznanika su mi se rugala. Njihovi očevi imaju čelične udove, peraja, sabljaste zube ili surlu. Oklop je retka i nepopularna stvar. Neki ljudi su mislili da sam gliptodon, ali ne, ja sam bio armadilo. I to nisam mogao da promenim. Nakon izvesnog vremena, navikao sam se na to što jesam. I izgradio samopouzdanje. Postao sam tvrd i uspešan. U svim segmentima

života. Napredovao sam na poslu. Oklop mi je otpao dva dana nakon njene smrti. Najpre je počeo da truli. Oko krajeva. Sredina je bila još uvek dobra. I prilično čvrsta.

Nikada nisam posebno mario za persijsku mačku koju je moja žena obožavala. Ali, po navici, krenuo sam da sipam hranu. Metalna činija je puna. Zdela s vodom netaknuta. Vratio sam sadržaj šake u džak i pozvao Dobrilu. Tako je zovemo. Tako smo je zvali. Otvaram ulazna vrata. Vičem. Mrzim tu mačku. Nema je. Nema ni njene kutije s peskom. Zovem svastiku. Ona gaji neka posebna osećanja prema tom dlakavom jastuku s nogama.

„Uspeo si.“

„Kako to misliš?“

„Otarasio si je se.“

„To nije istina. Voleo sam je.“

„Voleo si je?“

„Volim je.“

„Pa, gde je onda?“

Dobio sam deset radnih dana da se dovedem u red. Nije mi bilo potrebno toliko. Ali, iz firme su insistirali. Oni vode računa o privatnim problemima zaposlenih. To je bitna stavka. Žele da pomognu. Zaključili su, iscrpnim istraživanjem, da srećni i zadovoljni radnici doprinose više.

Prvog radnog dana, nakon pauze, otišao sam ležerno obučen. U adidas trenerci. Onako kako sam se i probudio. Nikome nije smetalo. Ili nisu hteli da me gnjave korporacijskim sranjima. Košulje. Košulje. Sakoi. Odela. Ti predstavljaš firmu, čoveče. Ti nisi ti. U radno vreme ti si mi. Mi smo zajebani. Uverljivi. Jedinstveni. Kravata. Šta je s kravatom? Ništa od toga. Nosim klonpe. Crne. Diskrete. Divan dan. I glavonja je strpljiv.

„Svestan sam koliko si sada ranjiv, ali vremenom ćeš opet da očvrsneš.“

Sedim u kancelariji i ispitujem prostranstvo. Terasasti vinogradi u daljini su u magli. To me čini deprimiranim. Volim da posmatram te redove. Nisam raspoložen za predmete i teget registre. Crvenih se bojim. Udišem. Izdišem. Polako. Dovoljno je samo da postojim. Čudan osećaj.

„Koliko još da čekamo?”, rekao je nakon pauze za ručak.

„Šta se desilo s pejzažom?”, pitao sam.

Još jednom je pokušao da me digne i motiviše. Nakon šestog puta je procenio da i dalje nije pravi trenutak, ali je ipak pokušao. To mu je u opisu posla. Da se šepuri. Namršten sam i zamišljen. Vreme prolazi. Najpre je govorio o klijentu, pa o tome koliko je sve to bitno za nas. Njegovo šareno perje podrhtava, dok izgovara ustaljene fraze sa zadrškom. Ide mi na kurac. Paun. Ćuran. Bljak. Moram da se potrudim. Svi jedemo isti hleb. Jedina bitna stvar u životu je da stignemo na vreme. Brzo i kvalitetno. Jedinstven koncept uspeha. Klijent mora da bude zadovoljan. To nas čini velikim. Po tome smo iznad ostalih. Njegove reči u početku jako odzvanjaju. Bla! Bla! Bla! I to što govorи ima smisla. Bla. Bla. Blablablabla... Onda sve gubi draž. Najpre mnogo jasnije čujem kako kolega na kraju hodnika gužva papir. Grize selotejp traku. Neki automobil napolju štuca. Čujem osobu koja trči, dok joj ključevi zveckaju u džepu. Onda čujem vетar i talase, pa morski krastavac kako se pomera u plićaku. Srećan sam.

Alarm u sedam. Naglo ustajem iz kreveta. U meni se budi želja, kao svetlucav žar koji se pali. Ponovo volim svoj posao. To je odlično. Najbitnija stvar za postizanje cilja. Vredna pomisao da sam dobar u tome što radim. Dokazivanje. Iznova i iznova. Karijera. Rezultati. Napredak. Izazovi čekaju na mene. Vrebaju. Kao gladna zver. Perem zube. Oblaćim košulju. Siva košulja. Roze košulja. Kravata. Obuvam spenserice. Preskačem stepenike. Ne smem da zakasnim. To je bitno. Kao što glavonja kaže, mi smo ovde da uspemo i pobedimo ostale. Onda sam osetio vетar. U garaži. Neočekivano. Vrata su zatvorena. Automobil je nestao. Zakasniću.

Kao šestogodišnjak, mislio sam da vетar zapravo ne duva. Mislio sam da imam taj osećaj na licu zato što tako brzo trčim. I bilo mi je lako da pobedujem izmišljene suparnike trčeći po proplancima i

izbrazdanim oranicama s jeseni. Sada sam u velikoj planetarnoj trci. Njen kraj, a ni početak, ne mogu da provalim. Ovde nije poenta koliko brzo trčim. Prestiže me grupa usko zbijenih sredovečnih džogera u sportskoj opremi. Žurim na posao. Na velikom zidu koji pregrađuje humanost i oholost, između pozorišta i odvratne nacionalističke političke opcije, iscrtan je grafit vizionari se osvrću na budućnost, a mi na prošlost. Shvatam jednu istinu. Dugo mi je trebalo. Perfidni i glupi ljudi osvajaju svet. Tome se suprotstavlja jedna bundeva.

Koj kurac se ovde dešava? Viču kočijaši koji su ostali bez konja. Sve ovo nema nikakvog smisla. Ni neko sutra, ni juče, a ni ovo danas.

Moj posao.

Moja situacija.

Alarm u sedam.

Glavonja.

Njegovo perje.

Persijska mačka.

Muškarac – žena.

Odnos.

Institucija.

Gutanje zubne paste.

Armadilo.

I tikva.

Tikva.

Prostranstvo gde je do juče bila ogromna zgrada i parking, popločano je belim keramičkim pločicama. Prstom čeprkam svežu fugu. Moja karijera je nestala. Sedam na jedan od preostalih ivičnjaka i čekam. Nailazi tramvaj. Poslednja stanica. Oглаšava se vozač. Nadalje nema šina.

„A moj posao?”

„Nema ni njega. Potraži nešto drugo. Pametan si. Nisi dete. Snađi se.”

„A tako smo lepo sarađivali.”

Kada sam imao sedam, čitav svet mi je izgledao kao fabrika lizalica. A onda je nestalo magije i odraz u ogledalu postao je distorzirana java. Od tada se sve promenilo i mutiralo u gadan, masan vic. Svet se promenio. Ili je možda ostao isti. Ja sam se promenio. Postao sam sličan njemu. Imun na laži.

Prisećam se prvog intervjeta za posao. Baš na ovom istom mestu. Tu gde sam proveo pola svog života. Nekoliko dana nakon diplomiranja. Kao da sam prestravljen kročio u močvaru punu aligatora. Sa zebnjom gledam u samouverenog poslodavca. Vlasnik firme. Predstavio se skraćenicom CEO. Pitam ga šta to znači. Sležem ramenima. Ljubičasta maramica viri iz džepa na sakou. Na reveru ima izvezen logo firme. Sveže obrijan gospodin do njega čisti prašinu s porodične slike. On kaže da je CTO. Treći gospodin stoji.

„Dobar dan. Prvo, želeo bih da zahvalim svima na interesovanju za posao u našoj firmi”, grmi kao da govori kroz megafon. Ona je CHRO.

„Pred vama je test koji će nam pomoći da broj kandidata koji ulaze u finalni krug ograničimo na šest. Srećno!”

Dugo me je vlasnik firme odmeravao dok nervozno češam bradu.

„Recite mi, vidim odlično ste uradili ulazni test, gde vidite sebe za pet godina?”

Gde?

Gde? Gde?

Gde? Gde? Gde?

Gde? Gde? Gde? Gde?

Odjekuje.

Gde? Gde?

Gde?

U Indiji.

Na Kubi.

Na Tibetu.

U čeljustima aligatora koji se muči da me proguta.

Gazda firme je Bog, ali ja nisam verovao u takva božanstva. Oduvek sam gajio simpatije k Dionisu. Kupke, vino i seks. To je prava stvar, dečače. Pomahnitale orgije s menadama. Doživljavam ekstazu i oslobođam se svih ovozemaljskih stega. Zdepasti Silen poliva me vinom iz amfora i postajem satir s konjskim ušima, repom i nabreklim kurcem. Igramo slobodni i grešni u dugoj, pijanoj povorci.

„Jezik ti je zelen”, rekao sam.

„Žvaćem dolare”, rekao je.

Gazda firme u koju su me primili je Nemac. Duplo božanstvo. Chase money, not women. Ponavljao je kao mantru. Ugladen. Smiren. Staložen. Sa srebrnim pipcima. U godinama kada ne bi trebalo ni da mu se diže bez vijagre. Ali hormoni ga neverovatno pucaju na ambicije. Za vreme sastanka popije litar zelenog čaja. Za poslovnu večeru piće konjak sa zrncima kafe. Njih krkca savršeno belim zubima. Lagano. Dok mu pričam o sebi. On je kao fazan koji trguje nojevim jajima. Mogao sam mnogo da naučim od njega. Umesto toga, protračio sam svoje vreme na sanjerenja.

Zatvaram se u kuću. Otvaram konzervu pasulja. Sipam u tanjur i podgrevam. Kroz prozor gledam komšiju, iz petospratnice preko puta, kako pokušava da patuljastog šnaucera izvede u šetnju. Kusam. Brišem brkove. Bacam pogled na našu zajedničku fotografiju. Moja pokojna žena se smeje. Ja duvam maslačak. Jedina uramljena koja je preostala. Sve druge su isparile. Kao i većina mog donjeg rublja, alata iz ostave i posuđa. Ker zastaje na trećem stepeniku i neće dalje. Korpulentni vlasnik se savija i ljubi ga u njušku. Umiljava se. Moli ga da krene. Pas odbija. Ulica između ograde mog dvorišta i trotoara naspramne zgrade je pod belim pločicama. Ceo grad polako postaje toalet. Pas se napokon spušta i zapišava ivičnjak. Posle toga beži natrag k ulazu. Vlasnik besno pritiska interfon. Zgrabio sam mobilni i krenuo redom po imeniku. Želim da razgovaram s nekim. O nebitnim stvarima. Besposlen sam. Nemam hobi. Nemam ideju. Okrećem brojeve. Redom. Isti, po nekoliko puta. Zauzeto. Onda se neko javlja. U telefonu piše moler.

„Dobar dan.”

„Ne radim više”, rekao je.

„Vi ste jednom krečili kod mene. Sve u belo. Sećate li se?”

„Tako se najlakše vidi kad je prljavo. Žao mi je, ne radim više”, rekao je. Onda se začulo nepodnošljivo šuštanje. Zovem dalje.

„Doktore!?”

„Više nisam lekar, sada sam šinter”, prekinuo je vezu.

Pozivam sve redom. E. F. G... Niko nije raspoložen za razgovor. Jedna gospođa je vidno uplašena. Rekla je da joj je nestao zec. Rekao sam da je razumem. Onda je dugo plakala i nije prozborila ništa. Odlučio sam da naslikam nešto na praznim ženinim platnima. Nisam mogao da pronađem četkice. Slikam prstima. Razvlačim nekontrolisano boje. Napolju besni oluja. Nestalo je struje. Osećam se kao zgnječeni paradajz. Zavlačim se pod jorgan. Iznenada je utihнуlo. Otkrivam lice. Oko mene jeziva belina. Mlečno nebo i pločice. Tvrde i hladne. I ničeg više. Sve je nestalo. U daljini vidim crnu tačku. Krećem k njoj. Najpre oprezno, a potom sve brže i brže. Jurim. Znoj mi se sliva s čela. Tačka prerasta u čistačicu. Nosi teget mantil. Briše ravnomernim dugim pokretima. Pred njom žuta tabla s natpisom: Pažnja, klizav pod! Pogledala me je i nasmešila se.

„Gotova sam za danas.”

Čvrsto sam stegao džoger.

Miljan Milanović je rođen 1982. godine u Zaječaru. Fasciniran je istraživanjima u oblasti veštačke inteligencije i kreativnošću mašina. Više se ne bavi muzikom. Jedri i spravlja destilate vrhunskog kvaliteta. Objavio je zbirke priča *Bending*, 2010. i *Produžetak vrste*, 2019. godine. Povremeno objavljuje po književnim časopisima.

ESEJ

TODOR MANOJLOVIĆ I GETE

Nekoliko godina pred Prvi svetski rat Todor Manojlović (1883–1968) je proveo putujući po Nemačkoj, Italiji i Švajcarskoj. U Bazelu je proučavao istoriju umetnosti i arheologiju na Filozofskom fakultetu, na kome su predavači nekad bili Burkhardt i Niče. Zahvaljujući svojim profesorima i velikim uzorima iz prošlosti, zainteresovao se za helensku kulturnu tradiciju i preplatonsku filozofiju, čiji uticaj je bio presudan za uobličavanje koncepcije moderne umetnosti. U pismu Tihomiru Ostojiću iz 1914. godine, Todor Manojlović je opisao široko polje svojih interesovanja: *umetnička i literarna kritika, malo i filozofija, naročito problem duhovne kulture.*¹

Da bi zadovoljio svoja raznovrsna interesovanja, Manojlović se, poput velikog poklonika helensko-rimske kulture, Johana Wolfganga Getea, uputio u Italiju. U memoarskom tekstu „Leto 1913. u Rimu“ (LMS, 1966) Manojlović otkriva da je podsticaj za terenski rad po galerijama i muzejima dobio od heleniste Vinkelmana, koji je svojom novom interpretacijom antike uticao i na Getea.

*Proučavanje te, tako shvaćene velike istorije umetnosti i kulture, mislio sam da postavim strogo praktično i empirijski: putovati i raditi, beležiti kao Vinkelman i Jakob Burkhardt napolju, u svetu, na „terenu“, pa posle svoj skupljeni materijal razrađivati, obrađivati kod kuće, u kabinetu, „kabinetски“, uobličavati, sažimati ga u velike sinteze. Ja sam, uostalom, odmah još na svom prvom florentinskom boravku, pregnuo da isprobam tu „moju metodu rada“, provodeći svakog dana regularno po pet šest časova „na terenu“, tj. po galerijama muzejima, crkvama i svim ostalim umetničkim spomenicima, razmatrajući, učeći i beležеći; i bio sam veoma zadovoljan svojim stečenim novim saznanjima, ali još mnogo više onim nastojanjima podsticajima na dalji rad, što sam ih crpeo iz tih saznanja.*²

1. Milan Solarov, „Prve tri decenije“, *Ulaznica* br. 131, 132, 133 (1992): 30.

2. Todor Manojlović, „Leto 1913. u Rimu“, u *Likovna kritika*, priredila Jasna Jovanov (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2007), 567–568.

Manojlovićevo proučavanje kulturne istorije, književnosti i likovne umetnosti *tradicije svih tradicija*, bilo je inspirisano delima velikana nemačke klasične (Vinkelman, Gete, Herder, Helderlin). U „Belešci o intelektualističkoj književnosti“ (SKG, 1931) Isidora Sekulić je uočila da se početkom prošlog veka profilisao novi tip umetnika. To su bili moderni *pesnici – intelektualci*, kabinetски zaokupljeni studioznim radom. Heladi su se vratili mnogi Manojlovići savremenici, među kojima Isidora Sekulić izdvaja: Tomasa Mana, Pola Valerija i Džejmsa Džojsa.³

U memoarskom tekstu „Moje uspomene iz futurističke Firence“ (Vreme, 1931), Todor Manojlović svedoči o dinamičnom kulturnom životu u Medičijevom gradu. Grad s velikim kulturno-istorijskim nasleđem, postao je istovremeno i središte moderne umetnosti – futurističkog pokreta, predvodenog Marinetiјem i Sofičijem. Mladi naraštaji Firence uspeli su da pronađu vezu između prošlosti i svog *ekstatičnog* duha, okrenutog budućnosti. Manojlović je smatrao da je u novoj umetnosti s početka XX veka vaskrsao *paganski, dionizijski zanos, koji propoveda jednu mistično-epikurejsku mediteransku kulturu*.

*Ja sam se ipak, takoreći, ugnezdio među tim i ostalim galerijama i muzejima, za koje sam mislio da su ne samo glavno, već i jedino što Firenca ima da pruža. I bio sam zato gotovo iznenaden, kada sam tu, kraj crkava, galerija, starina i uspomena, zatekao i moderan život; jednu modernu varoš sa tramvajima, automobilima, barovima i kafanama, u kojima nije bilo ni traga od trećenta; gvelfa i gibelina. (...) Uskoro sam se upoznao sa celim tim društvom gde sam, kao poštovalec Bergsona, stekao Papinijevu, a kao branilac nemačke romantike Dojblerovu i Tavolatovu simpatiju.*⁴

U esejima, kritikama, memoarskim tekstovima, ali i u originalnoj poeziji, Todor Manojlović je veoma rano formulisao dualizam svoje

3. Džems Džojs, poznati autor „Ulisa“, u jednoj svesci serijalnog svog dela „Work in progress“, zanosi se sasvim početnim stanjima. Zaustavlja istorijsko zbivanje; prevodi istoriju i žive ljude u mit; stvara nov jezik, glasovan samo ne pojmovan, koji izaziva samo senzaciju razumevanja. –Isidora Sekulić, „Beleška o intelektualističkoj književnosti“, u Kritički radovi Isidore Sekulić, priredio dr Slavko Leovac (Novi Sad: MS; Beograd: Institut za književnost i umetnost, 1975), 65–72.

4. Todor Manojlović, „Moje uspomene iz futurističke Firence“, Vreme (1931): 180–182.

stvaralačke inspiracije, zasnovane na prožimanju književne tradicije sa strujanjima u savremenoj umetnosti. Univerzalnost njegovog lirskog glasa temeljio se na dobrom poznavanju evropske istorije i kulture, ali i na otvorenosti prema avangardnim pokretima u likovnoj umetnosti i književnosti. Programski stihovi: *Eolsku pesmu prilagoditi / Grubljem narečju našem* („Ispovest“, *Ritmovi*, 1922) potvrđuju pesnikovu namjeru da, uspostavljanjem veza sa duhovnim nasleđem drevne Helade, doprinese kulturnom preobražaju naše lirike posle Prvog svetskog rata. Mnogi pesnici, umetnici i naučnici u skladu s tada veoma aktuelnom teorijom *panhumanizma*, okrenuli su se kulturnim vrednostima antičke civilizacije.

Kao *građanin sveta, poeta doctus*, proučavalac likovne umetnosti široke erudicije, Todor Manojlović je poznavao i u svoje pesme, dramske i eseističke rade uneo ideje mnogih velikih pisaca i likovnih umetnika. Podudarne životne okolnosti, slična interesovanja i pogledi na prirodu umetničkog stvaranja vezuju ga za slavnog nemačkog i svetskog pesnika, Johana Wolfganga Getea (1749–1832). Gete je istovremeno bio veliki helenista, panteista, slikar i proučavalac likovne i dramske umetnosti, ali i poklonik katoličkog romantizma svog vremena. Zalagao se za prožimanje starog i novog, pesničke i likovne umetnosti.

U eseju „Moderni Gvelfi i Gibelini“ (1827) Gete govori o onovremenim tenzijama između dve pesničke struje u Italiji, jedne koja je na strani grčke mitologije i druge, koja se zalagala za *slobodan razvoj maštice*.

*Strogo uzevši, ovde ne bi trebalo da bude sukoba; jer i antički narodi su u određenoj formi prikazivali ljudsku prirodu koja na kraju krajeva, pa ma i u najvišem smislu, ostaje ono unutrašnje osećanje. Sve se svodi na to da se uraznostruči uobičavanje pesničkih figura i na taj način posluži hvaljenim preimcućtvima koji može da pruži horizont proširen razvojem od nekoliko hiljada godina.*⁵

U eseju o Šekspiru (1813–1816), Gete je povukao jasnu razliku između modernog i antičkog duha. Antički duh je *naivan, neznabogački, junačan, realan*, svestan je *neminovnosti i dužnosti*.

5. J. V. Gete, „Moderni Gvelfi i Gibelini“, u *Spisi o književnosti i umetnosti*, izbor, prevod i predgovor i komentar dr Miloš Đorđević (Beograd: Kultura, 1959), 41–42.

Moderan duh je *sentimentalan, hrišćanski, romantičan, idealan* i u njemu važno mesto zauzimaju *sloboda i volja*. Veličinu Šekspirovog dela Gete je video u tome što je on u *neizmernom obimu, povezivao staro sa novim*.⁶ U razgovoru sa Ekermanom, Gete je nedvosmisleno podvukao da svi stvaraoci moraju da primaju i uče, kako od onih koji su bili pre njih, tako i od onih koji su njihovi savremenici.

U Geteovom delu Todor Manojlović je mogao pronaći ideju da je svako umetničko delo deo jednog neprekinutog lanca, koji povezuje daleku prošlost sa savremenim dobom. Svedočeći o svom umetničkom stasavanju, u sećanju „Iz prvog doba našeg modernizma” (Polja, 1956), otkriva da je prelaz sa *klašičnih autora* na *velike moderne francuske pesnike preziveo bez ikakvog naročitog potresa i krize, zahvaljujući možda i svojoj prisnoj privrženosti mudrom načelu Geteovom: Verno čuvati staro, a prijazno usvajati novo*. Saznanja o savremenoj francuskoj poeziji *lako su uklonila koprenu konzervativnosti s njegovih očiju*, ali nisu dovela do opovrgavanja prethodnika.⁷ Naprotiv, iz stvaralačkog ukrštaja dijahronije i sinhronije rodila se koncepcija nove pesničke umetnosti.

Najpoznatija Geteova ideja koju je preuzeo Todor Manojlović, svakako je zamisao opšte ili svetske književnosti. U esejima „Svetska kultura i svetska književnost” i „Kozmopolitska kultura i svetska književnost”, objavljinanim u periodici tokom dvadesetih godina prošlog veka, Manojlović se bavio temom stvaranja zajedničke, univerzalne evropske književnosti, čije korene je prepoznao u renesansi kao *umetnosti sinteze*. U renesansi je video živu tradiciju koja u kontinuitetu zrači kroz vekove. *Antička i jelinsko-rimska kultura* predstavljaju prvo veliko ostvarenje težnje za stvaranjem jedne zajedničke evropske univerzalne kulture.

Renesansa kao sinteza srednjovekovno-hrišćanskog i antičko-paganskog duha, izvor je modernog osećanja i shvatanja života. (...) Taj duhovni kosmopolitizam ili univerzalizam koji se u prethodnim

6. J. V. Gete, „Šekspir – i nikad kraja!”, u Isto, 54–56.

7. Todor Manojlović, „Iz prvog doba našeg modernizma, (Sećanja)”, u *Osnove i Razvoj Moderne Poezije*, priedio, beleške, komentari, pogovor Gojko Tešić (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 1998), 397.

vekovima spontano afirmisao, tek se u XVIII veku sistematski proširuje na sve duhovne oblasti. Gete je onaj koji je svojom jasno i načelno postavljenom koncepcijom „svetske književnosti“ (Weltliteratur) dao sintetičnu formulu i pravu lozinku cele te ideologije. On je „svetsku književnost“ kao jedno eminentno sredstvo za zблиžavanje naroda i za stvaranje jedne više, svečovečanske – ili, njegovom oznakom: čisto čovečanske – kulture, savim programski, gotovo polemički, protivustavljao nacionalističkim težnjama i isključivosti u književnosti.⁸

Pored univerzalizma i kosmopolitskog duha, utemeljenog u razdoblju renesanse, u evoluciji umetnosti Todor Manojlović je naročito isticao važnost postojanja *modernih* pokreta. Kako bi formulisao modernost, podsetio je da je još Dante Aligijeri upotrebio oznaku *modernog u programskom smislu* te reči. Zbog toga Manojlović pod ovim pojmom nije podrazumevao isključivo najnovije umetničke pokrete, već sve one pravce koji su se, bez obzira na vreme nastanka, oslobodili svakog vanumetničkog, spolja nametnutog kriterijuma i autoriteta, putem povratka čistoj spontanoj osećajnosti ili intuiciji, kao jedinom izvoru svakog istinitog pesništva.⁹ Pod pojmom *modernizma* podrazumevao je svaki *iskorak genijalnog duha u smeru napuštanja konvencionalnog koloseka i uranjanja u svoju sopstvenu dublju svest, da bi na taj način povukao jednu svetliju, novu brazdu kroz još neosvojene i neispitane oblasti misli i života.*¹⁰

U tekstu „Naša stara i nova umetnost“, objavljenom u krfskom *Zabavniku* 1917. godine, u Meštrovićevoj skulpturi Todor Manojlović je prepoznao zanimljiv spoj nacionalnog i opštег. Kao glavni princip Meštrovićeve umetnosti izdvojio je težnju za sve većim spiritualizmom, za što potpunijim potčinjenjem materijalnog duševnoma, ličnoga i slučajnoga, opštemu, načelnomu. U Karijatidama Kosovskog hrama, u tim čudesno ružnim srpskim Sibilama, koje podupiru gorostasno breme našeg, od junačke krvi i srži, sagrađenog Panteona, video je poznavanje naše gorke sudbine.

Na izložbi u Rimu 1911. godine, Ivan Meštrović je predstavio maketu Vidovdanskog hrama, koji je trebalo da bude sagrađen na

8. Todor Manojlović, „Svetska kultura, svetska književnost“, u Isto, 7–9.

9. Todor Manojlović, „O poeziji, njenoj krizi i obnovi u XIX veku“, *Kritika* br. 11 i 12 (1921): 32.

10. Todor Manojlović, O pojmu „modernoga i modernizma“, *Vojvodina* br. 1 (1957): 1–4.

poprištu Kosovske bitke, kao simbol slobode srpskog naroda, ali i kao znamenje čovečnosti i slobodarstva uopšte. *Vidovdanski hram* se smatrao najvećim delom jugoslovenske kulture i trebalo je da doprinese preporodu balkanskih naroda. Planirano je da Meštrovićeva skulptura *Sfinge*, stoji *na sredini toga Hrama i olicava samu sudbinu našeg naroda: svirepu, zagonetnu, nerazrešivu, ali krilatu kao soko ili feniks, tica Večnosti i Slave*. U Meštrovićevoj skulpturi, koja je produkt natpersonalnog nadahnuća, Todor Manojlović je uočio životnu stvaralačku asimilaciju individualnog, nacionalnog i, u toku vekova, saradništvom svih umetnika stvorenog, fonda formalno-umetničkih tekovina i vrednosti, kojima se svaki potonji umetnik, slobodno može služiti, pod uslovom da ih nadahne svojim sopstvenim duhom.¹¹

Ovo zapažanje iz članka „Naša stara i nova umetnost” (*Zabavnik*, 1917), potvrđuje da je Todor Manojlović još na Krfu imao jasno profilisano osećanje tradicije i istorije, samerljivo s Eliotovim terminom *historical sense*. Bio je na tragu Eliotove ideje iz eseja „Tradicija i individualni talenat” (1919), po kojoj je originalno stvaralaštvo plod individualnog doprinosa svakog umetnika, ali i vesti o kontinuitetu duhovnog nasleđa celog čovečanstva.

U esisu „Gete kao mudrac” (1955) T. S. Eliot je definisao pojam evropske književnosti. Kolevku evropske civilizacije video je u grčkoj, rimskoj i hebrejskoj kulturnoj tradiciji, a pozivao se i na iste pesnike koje je u različitim tekstovima kao velike autoritete pominjao i Todor Manojlović: Dante, Šekspir i Gete.

Evropski pesnik ne samo da mora biti pesnik koji zauzima izvesno mesto u istoriji: njegovo delo mora i dalje da pruža uživanje i korist budućim generacijama. Njegov uticaj nije samo stvar istorijske konstatacije; takav pesnik ima vrednosti za svako doba (...) On isto tako mora biti podjednako značajan u očima čitalaca sopstvene rase i jezika kao i drugih rasa i jezika: čitaoci njegove rase i jezika osećaće

11. *Ima njegova* (Meštrovićeva, S.M.) skulptura još jednu, za nas naročito važnu zaslugu, ona je nacionalna, srpska u njenom jezgru (...) Kao što je Meštrović, duševno i po sadržini, sin i naslednik svoje rase, tako je on, stilistično i formalno, opet potomak raznih starijih umetnosti što su mu prethodile. *Unjegovoju se plastići nazire uticaj egipćanske, asirske, arhaičko-jelinske, etrurske, staro-vizanske, Donatelove, Mikel-Andželove – valjda i Rodenove (...) ali je on te tuđe elemente asimilovao, njegovom stvaralačkom silom slio u nešto novo, kome oni služe samo kao izrazna sredstva; isto kao što i najgenijalniji pesnik beleži svoje poezije, tek opet pomoću onih nekoliko drevnih znakova azbuke što svako dete poznaje.* –Todor Manojlović, „Naša stara i nova umetnost II”, *Zabavnik* god. I, br. 5 (Krf, 15. 09. 1917): 14–15.

*da im on u potpunosti pripada i da ih u punom smislu predstavlja van zemlje.*¹²

Ideju da je večno moderna ona umetnost koja ima punu svest o životom uticaju prošlosti na istorijski trenutak u kome nastaje savremeno umetničko delo, Todor Manojlović je izrazio u eseju „Tradicija i doktrina“ (1931, dopunjeno 1944), uvodeći bitnu razliku u shvatanju pojmova tradicije i doktrine.

*Velikani antičke poezije stoje i posle dve hiljade godina, još uvek neokrnjeni i ozareni, kao i nekada na svojim pijedestalima – i nema danas zbilja „moderniste“ u Francuskoj, niti u Nemačkoj ili u Engleskoj i u Rusiji koji bi pomisljao da osporava slavu jednom Molijeru i Rasinu, odnosno Geteu ili Šekspiru, ili Puškinu i Tolstoju.*¹³

Pored toga što je tragao za kosmopolitskim i univerzalnim u književnosti starijih epoha, Todor Manojlović je ovu nit pronašao i u modernoj francuskoj poeziji, koja je presudno uticala na formiranje različitih avangardnih pokreta u međuratnom periodu. Posle dominacije italijanskih (Dante, Petrarka, Bokač, Policijano, Marino, Leopardi) i nemačkih pesnika (Gete, Helderlin, Novalis, Hajne) od opšteevropskog značaja, u drugoj trećini XIX veka, najzad nastaje pravo, veliko, zlatno doba francuske poezije, doba francuske pesničke hegemonije nad celim kulturnim svetom, koje traje još i danas. Todor Manojlović je smatrao da francusko pesništvo ima da zahvali svoj jedinstveni svetski ugled baš svom velikom „nadnacionalnom“ duhu. Zahvaljujući tome, Francuzi su postali novi nosioci one sveevropske pesničke evolucije, koju označujemo kao „modernu“, a koja se u prethodnim epohama vezivala za italijanske kosmopolitske umetnike.¹⁴

Johan Wolfgang Gete je bio naučnik, filozof, pesnik, slikar, interesovao ga je bakrorez, pisao je lirske pesme, romane i drame,

12. T. S. Eliot, „Gete kao mudrac“, u *Izabrani tekstovi*, urednik Zoran Gavrilović (Beograd: 1963), 348.

13. Todor Manojlović, „Tradicija i doktrina“, u *Novi književni sajam: ogledi, kritike*, priredio Mihajlo Pantić (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1997), 19–20.

14. Todor Manojlović, „Svetska kultura, svetska književnost“, u *Osnove i razvoj moderne poezije*, priredio Gojko Tešić (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1998), 16–17.

a bavio se i pozorištem. Njegov život i stvaralaštvo, presudno su obeleženi putovanjem u Italiju, 1786. godine. Gete se divio nadvremenskim spomenicima i arhitektonskim zdanjima koje je video u Rimu i drugim velikim italijanskim gradovima. Govorio je da vredi prevaliti put s kraja sveta kako bi se upoznalo Rafaelovo monumentalno delo u Vatikanu ili Mikeladželov rad, inspirisan Dantevim prikazom Strašnog suda u Sikstinskoj kapeli. U antičkim statuama i njihovim renesansnim i klasicističkim imitacijama Gete je video najviši umetnički ideal.

Početak renesanse u Italiji, obeležen je dominacijom Firence, *dok je činkvečento – vek Rima*. Od XVI veka prestonica katoličanstva, privlačila je ne samo najveće umetnike tog doba, već i mnoge hodočasnike, koji su najrazličitijim putevima stizali u Rim. U eseju „Humanizam u umetnosti renesanse“ (*Umetnički pregled*, 1938) Todor Manojlović je istakao da *interesovanje za duhovne, pre svega za plastične ostatke i spomenike antičkog doba*, nije raslo isključivo *među istraživačima klasične starine*, već je počelo sve intenzivnije da utiče na *razvoj nove, žive umetnosti*, s početka prošlog veka.¹⁵ Zapadni Jerusalim kao apokaliptički simbol, vrlo rano je postao i pesnička inspiracija. Opevali su ga mnogi pesnici, među njima i Gijom Apoliner, koga je Manojlović smatrao najvećim pesnikom modernog doba.

Todor Manojlović je kao i Gete, Rim posmatrao okom arhitekte i istoričara umetnosti. U memoarskom tekstu – „Leto 1913. u Rimu“ (LMS, 1966) – živo se sećao arhitekture Večnog grada, u kome se *nije pedantski zaziralo od „mešanja stilova“, nije se varvarski-neumitno rušilo staro, pri pristupanju nekoj novogradnji. Rim obiluje raznim arhitektonskim i plastičnim spomenicima, čuvenim, slavnim crkvama, palatama, karakterističnim ulicama i trgovima sa veličanstvenim fontanama i obeliscima...* Tako mnogi današnji posetici Rima, orijentišući se u njemu po raznim njegovim znamenitim spomenicima, odmah dublje zadiru u njegovu istoriju i njegov stvaralački duh. U svojim uspomenama Manojlović apostrofira kako *arhitektonske i*

15. Todor Manojlović, „Humanizam u umetnosti renesanse“, u *Likovna kritika*, priredila Jasna Jovanov (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2007), 424.

skulpturalne ostatke drevnog, renesansnog i baroknog Rima, tako i ne manje zanimljive, nove elegancije modernog Rima.¹⁶

Od srednjeg veka i renesanse, ugledni hodočasnici iz svih katoličkih zemalja dolazili su u Rim. S tim pobožnim kultom susreo se i Todor Manojlović prilikom svoje posete Rimu, pošto je u Bazelu srećno završio letnji semestar 1913. godine. Hodočasnici danas ne stizu više u Rim u svečanoj litiji, koja ulazi u grad kroz Narodnu kapiju i Narodni trg – već, kao i svi ostali putnici, vozom. Poput rimskog karnevala, koji je sa divnom rečitošću opisao Gete u svom čudnovato sugestivnom Italijanskom putovanju, hodočašće u Rim, iako desakralizovano i prilagođeno potrebama savremenog čoveka, bilo je živo i početkom prošlog veka.¹⁷

U Manojlovićevoj pesmi „Roma caput mundi“ (*Ritmovi*, 1922) odzvanjaju stihovi čuvenih Geteovih *Rimskih elegija*.¹⁸ Podnaslov – *Stari romantični bakrorez, bojadisan* – odaje pesnikovu opčinjenost prošlošću, vizuelnim umetnostima, ali i dodatno otkriva njegovu naklonjenost Geteu. U svojoj autobiografiji *Poezija i stvarnost* Gete je razmišljao o odnosu poezije i likovnih umetnosti.¹⁹ Todora Manojlovića su takođe inspirisali istorija rimske civilizacije, raznovrsni bakrorezi, bareljefi, sarkofazi i statue sa antičkim motivima. Poziciju umetnika u Manojlovićevoj pesmi „Polet“ (*Ritmovi*, 1922) na primer, personifikuje slika kamenoresca koji u svom delu čuva od zaborava, neobičnu povest o svečanoj povorci

16. Todor Manojlović, Isto, 582.

17. Todor Manojlović, Isto, 574–575.

18. Sve je prepuno duše sred svetih zidina tvojih / večiti Rime tek preda mnom čuti još sve (...) / Crkve još razgledam, zdanja, ruine, stubove kao / smotren čovek što svoj korisno provodi put. / Ali će brzo to proći, i jedan jedini hram će, / Amorov samo hram, primiti vernika svog. / *Ceo si svet, o Rime*, al` da si ljubavi lišen, / niti bi svet bio svet, niti bi Rim bio Rim. (Podvukla S. M.) –J. V. Gete, *Rimskie elegije, Pesme*, preveo s nemačkog Branimir Živojinović, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Beograd: Geteovo društvo, 2008), 63.

19. Razni predmeti koje su izradili umetnici, probudili su u meni poetski talenat, i kao što se bakrorez pravi za neki spev, pisao sam ja sada spevove za bakroreze i crteže, nastojeći da zamislim raniji i docniji život lica predstavljenih na njima, a ponekad i da sastavim neku pesmicu koja bi im dobro pristajala, te se tako navikoh da umetnosti posmatram u njihovoj međusobnoj vezi. –Johan Wolfgang Gete, *Poezija i stvarnost*, preveo s nemačkog Erih Koš i dr Jovan Bogičević (Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Beograd: Geteovo društvo, 2006), 304.

*dičnih heroja, pred česmom sumorne bele Boginje.*²⁰ Po analogiji s plastičnim umetnostima, i pesnik teži da svojim ličnim iskustvima pripiše predznak impersonalnog ili univerzalnog znanja.

Sudeći prema njegovoj autobiografiji, esejistici i poeziji, Gete je bio opsednut linijom i stubom. U prvoj *Rimskoj elegiji* predstavlja večni grad iz perspektive prispelog putnika, koji se divi raznim arhitektonskim zdanjima, ruinama i stubovima. Smatrao je da se u antičkom stubu krije svest o neslućenom arhitektonskom *prafenomenu*. Getea su izuzetno privlačile reprodukcije egipatskih piramida i obeliska.²¹ U Manojlovićevoj poetskoj viziji „Roma caput mundi“ Rim je predstavljen upravo simbolima urbanizacije o kojima je razmišljo i Gete.²² Rim je grad obeliska, sećao se Manojlović i u svom memoarskom tekstu – „Leto 1913. u Rimu“ (LMS, 1966).

*Skoro na svakom uglednjem njegovom trgu po jedno takvo mističko znamenje drevnog Egipta, diže se k nebu – isto tako gordo i tajanstveno, kao i nekada na obalama Nila.*²³

U *Spisima o umetnosti* Gete je posebnu pažnju posvetio hramovima. Proučavao je dorske hramove najstarijeg arhitektonskog stila, ali i nemačko neimarstvo i gotske katedrale. Svest o postojanju kosmičke hijerarhije, po kojoj je božansko nadređeno ljudskom, ilustruje motiv hrama, prisutan u poeziji Todora Manojlovića, još od najranijih pesama, objavljenih na Krfu („Orfička pesma“, „Zaboravljeni hram“, „Bogovi“). Hram je najprepoznatljiviji simbol čovekove iskonske nostalгије za večnošću. Hrišćanskom poimanju hrama koji povezuje nebesko i zemaljsko carstvo, odgovara mitska predstava o kosmičkoj vertikali. Motiv hrama, kao i prikaz ose sveta u Manojlovićevoj poeziji u doslihu je s pesnikovom *lirskom*

20. Pred čarobnom česmom, / Sumorne bele Boginje, / Dižu vitke kondire, / Tamno zelene, / Ka melodičnom mlazu / Što vilinskim bleskom / I treperenjem oživljuje / Dragoceni kamenorezac / Mermernih ploča / U glatkim reljefima / Razvijaju se, divotno, skladno,/ Značajni skupovi, / Svečane povorke, / Dičnih heroja / I bajnih lepotica. – Todor Manojlović, „Polet“, Pesme, priredili Milivoj Nenin i Zorica Hadžić (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2005), 89.

21. Zoran Gluščević, *Putevi humaniteta* (Beograd: Prosveta, 1964), 123–124.

22. Zlatno-crveni usijani / Obelisci usred pijaca, / Fasade i gorde, sure / Mase stoletnih hramova, Todor Manojlović, „Roma caput mundi“, Isto, 66–67.

23. Todor Manojlović, *Leto 1913. u Rimu, Likovna kritika*, priredila Jasna Jovanov (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2007), 585.

potragom za transcedencijom koja je obeležila njegovo celokupno pesničko delo.

U mitološkim sistemima, Eleazar Meletinski razlikuje horizontalno i vertikalno uređenje kosmosa, koje povezuje Tartar, zemlju i nebo. Vertikalni model kosmosa čini *kosmičko stablo* ili *osa sveta (axis mundi)*, čiji se obrisi naziru u *Orfičkim pesmama*, poslednjem ciklusu zbirke *Ritmovi* (1922) Todora Manojlovića. Eleazar Meletinski smatra da *zoomorfnu seriju*, koja je *lokализована на разним нивоима* kosmosa: gornjem, srednjem (Zemlji) i donjem, čine orao ili feniks gore, jeleni u sredini, a zmaj odozdo.²⁴ U sve tri knjige poezije Todora Manojlovića, figuriraju ovi životinjski simboli (pesme: „Feniks” u zbirci *Ritmovi* (1922), „San Teodoro” i „Bajka o Akteonu” u zbirci *Vatrometi i Bajka o Akteonu* (1928)).

Svoje najdublje životno i pesničko iskustvo, Johan Wolfgang Gete izrazio je u pesmi „*Orfičke iskonske reči*”. Gete se vratio orfičkim misterijama podstaknut onovremenim istraživanjima mita, koja su otkrila da se počeci mitsko-religiozne književnosti vezuju za Orfeja. Orfizam je u antici spojio spiritualno i racionalno poimanje sveta. Pod okriljem orfičkog učenja uspostavljeno je jedinstvo između Dionisovog i Apolonovog kulta, odnosno simbolično je uspostavljena harmonija između iracionalnog i racionalnog u ljudskoj prirodi. U središtu orfičkih misterija nalazila se ideja o besmrtnosti ljudske duše. Nasuprot staroj Homerovoj religiji koja je prednost davala telu u odnosu na dušu, nezvanična orfička religija učila je da je duša iskra božanskog u čoveku. Orfičko učenje je imalo eshatološki karakter i njegovo jezgro su činila razmišljanja o sudsbi ljudske duše nakon smrti.²⁵

Gete je smatrao da poezija na krilima nadahnuća osvaja prostore *vedrine*, koje je predstavljao oslanjajući se na najstarije filozofske predstave transcedencije: orfičke Rapsodije, pretsokratovce, Platona i Spinozu. *Orfičke iskonske reči* otkrivaju Geteovu veru u magičnu moć pesničkog jezika, koji simbolizuje *orfički sveti jezik*. Orfički sveti jezik ili svete reči, u Heladi su poznavali isključivo upućeni u orfičke misterije. U autobiografiji *Poezija i stvarnost* Gete je nedvosmisleno

24. Eleazar Mojsejević Meletinski, *Poetika mita*, preveo Jovan Janićević (Beograd: Nolit, 1983), 253.

25. Mihailo Đurić, *Humanizam kao politički ideal, ogled o grčkoj kulturi* (Beograd: NIU Službeni list SRJ; Tersit, 1997), 188–190.

pokazao kako je, usvojivši različite uticaje iz prošlosti, došao do svog pesničkog jezika i sopstvene *pesničke religije*.

Svaki čovek, na kraju krajeva, ima sopstvenu religiju (...)
Neoplatonizam ležao je u mojoj osnovi, hermetika, mistika i kabalistika,
davale su joj svoj prilog.²⁶

Mit o Orfeju i orfičko učenje o životu posle smrti postali su početkom XX veka simboli umetničke potrage za nadstvarnim ili neizrecivim. Orfička mistika je i Stanislavu Vinaveru u *Manifestu ekspresionističke škole* (Progres, 1920) poslužila kao metafora umetničke stvarnosti, *vizije realnosti*, u kojoj nije moguće odvojiti realno od imaginarnog.²⁷ Orfizam u likovnoj umetnosti teorijski je obrazložio uzorni pesnik Tadora Manojlovića, Gijom Apoliner. Začetnik orfizma u slikarstvu, Rober Delone, put dostizanja apsoluta video je upravo u oslobađanju umetnosti od predmetnosti i imitacije, zahvaljujući eksperimentisanju na polju svetlosti i boja. Todor Manojlović se vezao za tradiciju filozofa, pesnika i likovnih umetnika koja se pozivala na orfizam, odnosno platonizam – pokret koji je imao presudan uticaj na uobličavanje celokupne mediteransko-evropske estetike i kulture (Heraklit, Platon, Pindar, Dante, Bruno, Gete, Helderlin, Bergson).

U različitim pokretima u književnosti i likovnoj umetnosti, reaktuelizovale su se Platonove ideje o seobi duša, emanaciji, Jednom i entuzijazmu. Sa ovim drevnim učenjima izraslim iz orfizma, Tadora Manojlovića naročito vezuje shvatanje umetnika kao čarobnika, koji u svom delu razotkriva tajanstvene odnose među pojavama i tako preobražava svet. Orfičkim tajnama bavio se u zbirci *Ritmovi* (1922), ali im se vratio i „Pesmi rodopskih ovčara“ iz knjige *Pesme moga dvojnika* (1958). U postojanju duhovne vertikale koja povezuje mitskog Orfea i moderno doba Manojlović je nazirao rešenje poznatog estetičkog paradoksa, u kome imaginarno ili nevidljivo, suštinski određuje vidljivo ili stvarno.

Manojlovićevi stihovi koji potvrđuju da Pesma rodopskih ovčara traje vekovima – *bruji i struji večito* – u duhu su malarmeovske

26. Johan Wolfgang Gete, Isto, 340.

27. Stanislav Vinaver, *Manifest ekspresionističke škole, Odbrana pesničkog modernizma*, izbor i pogovor Gojko Tešić (Požarevac: Centar za kulturu, Edicija Braničevo, 2006), 18–19..

zamisli o pesmi kao autentičnoj stvarnosti, koja nadživljuje realnu egzistenciju. Nevidljivo tako dobija bitku s vremenom, jer jedino iskustvo pretočeno u estetsku formu odoleva zakonu vremenitosti. Trijumf pesme nad prolaznošću simbolizuju upravo *orfički znaci*²⁸ – svedočanstvo o iščeznuću pesnika i prevladavanju beskonačnog vremena i prostora pesme. Od prvih književnih pokušaja, Tadora Manojlovića je intrigirao čovekov poriv da se stvaralačkim činom suprotstavi žrvnju prolaznosti. U svom pesničkom i esejičkom delu pokušao je da odgonetne suštinu *neizrecivog*, koje je, kao i Branko Miljković nešto kasnije, simbolizovao *orfičkim znacima / orfičkim zaveštanjem*.

Zahvaljujući Johanu Wolfgangu Geteu, Helada je u Evropi postala svevremenska stvaralačka inspiracija. Gete je oživeo panteističku veru u immanentno božanstvo, tragaо za najsavršenijom ravnotežom između duha i čula, bavio se teorijom boja, posmatrajući svet okom slikara i vajara. Geteov helenizam probuđen latinskim reinterpretacijama, blizak je Todoru Manojloviću, koji je Heladu takođe doživeo pre svega kroz Rim, Italiju i latinsku kulturu. Relativizujući pitanje originalnosti u umetničkom delu, Gete je smatrao da je za umetnost plodotvorno vraćanje na uzore iz prošlosti. Zalagao se za spajanje starog i modernog, *klasičnog i romantičnog*. Uticaj likovnih umetnosti na književnost prepoznaо je još u Dantevom vremenu.

Priznajući velike duhovne i duševne osobine Danteeove, nama će pri ocenjivanju njegovih dela mnogo pomoći ako imamo u vidu da se baš u njegovo vreme, kad je i Đoto živeo, likovna umetnost opet istakla u svoj svojoj prirodnoj snazi. Taj duh snažnog uticaja, upravljen na čula i lik, vladao je i njime (Danteom, S. M.).²⁹

Getea su privlačile biografije velikih pesnika i likovnih umetnika iz prošlosti (T. Taso, B. Čelini). Preveo je na nemački jezik poznatu autobiografiju italijanskog vajara i zlatara, Benvenuta Čelinija (1500–1571), koji se proslavio skulpturom Perseja s Meduzinom glavom.

28. Todor Manojlović, „Pesma rodopskih ovčara”, u *Pesme*, priredili Milivoj Nenin i Zorica Hadžić (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 2005), 213.

29. J. V. Gete, *Dante, Spisi o književnosti i umetnosti*, izbor, prevod i predgovor i komentar dr Miloš Đorđević (Beograd: Kultura, 1959), 33.

Todor Manojlović se takođe vraćao *subjektivnim autobiografskim povestima*, u koje je ubrajao Danteova dela: *Božanstvenu komediju*, *Vita Nuova*, *Ispovesti Svetog Avgustina* i autobiografiju Benvenuta Čelinija.

U eseju „Idejni razvoj evropske književnosti“ (*Umetnički pregled*, 1937) Todor Manojlović podvlači da *srednjovekovno životno osećanje* nije uništila renesansa. Ono se ponovo probudilo u XV veku, u delu velikog filozofa Pika dela Mirandole.

Mirandola je bio *oduševljeni platoničar, pitagorista i majstor klasičnog latinskog stila*. Njegova duša je bila duboko hrišćanska, gotska, napojena mistikom, kabalom, okultizmom, astrološkim verovanjima i najčudnijim sholastičkim doktrinama. (...) *Benvenuto Čelini daje u svojoj čudnoj, tako rogobatno i gotovo nepismeno napisanoj, ali ipak tako čarobno obojadisanoj i jezgrovitoj autobiografiji, jedno od neprolaznih remek-dela i velikih čovečanskih dokumenata svetske književnosti*.

Ideje neoplatonizma, utkane u temelje evropske duhovnosti, Todor Manojlović pronalazi i kod kasnijih stvaralaca. *Andelo Policijano*, *Benvenuto Čelini*, *Lodoviko Ariosto*, *Torkvato Taso*, *Fransoa Vijon*, *Servantes*, *Kalderon i drugi*, nadahnuti hrišćansko-srednjovekovnim idealima,³⁰ postali su duhovni inspiratori moderne umetnosti. Priređivač eseja „Idejni razvoj evropske književnosti“, Željko Đurić, smatra da je ovaj ogled u celini nastao pre studije „Osnove i razvoj moderne poezije“, između 1918. i 1920. godine, dakle u vreme kada je Manojlović pripremao zbirku *Ritmovi* (1922).

U svom odabiru velikih duhova iz prošlosti, koji su verovali u božansko nadahnuće pesnika i čiji uticaj nije izbledeo u modernom dobu, Todor Manojlović nije razdvajao pesnike od renesansnih i ranih baroknih slikara i vajara (Benvenuto Čelini, Paolo Učelo, Mikelanđelo i drugi). Razvoj književnosti i umetnosti doživljavao je kao nesagledivi lanac uticaja, u kome su srođni duhovi iz različitih epoha stvorili most između antike, srednjeg veka, renesanse, romantizma i moderne umetnosti. Sve ove epohe povezuje ideja da je **književnost i umetnost nezamisliva bez nadahnuća**, na koje se zatim

30. Todor Manojlović, „Idejni razvoj evropske književnosti“, u *Novi književni sajam, ogledi, kritike*, priredio Mihajlo Pantić (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1997), 60–73.

naslanja istrajnost i zanatska veština. Radeći na skulpturi Perseja s Meduzinom glavom, Benvenuto Čelini se i sam vratio helenskom mitu. U njemu je pronašao egzemplarnu situaciju za iskazivanje doktrine o korespondenciji između makrosveta i mikrouniveruma koja se očituje u umetničkom delu. Persejev podvig potvrđuje vajarevu zamisao da umetnik može sačiniti delo čiju slavu vreme ne može umanjiti.

U pesmi „Livanje Perzeja“ iz zbirke *Vatrometi i Bajka o Akteonu* (1928), Todor Manojlović je lirska rekonstruisao prelomni momenat u biografiji velikog skulptora, poklonika entuzijastičke teorije, koji je u XVI veku zastupao shvatanje stvaralačkog čina kao božanske kreacije. Vrativši se biografiji Benvenuta Čelinija, Manojlović se odredio prema umetnosti kao prema jedinstvenom spoju zanatske veštine i božanskog nadahnuća. Svoju autopoetičku pesmu narativne strukture, „Livanje Perzeja“, otvorio je stihovima koji tematizuju problem umetničkog stvaranja. U profetskom tonu nove poezije, tvrdio je da *prava poezija nastaje iz spontanog lirskog izliva*. Naročito je cenio *nadvremenske* pesnike, koji su u svom delu spojili *antičku erudiciju i klasično savršenstvo oblika sa dubokim iskrenim nadahnućem*.

U poeziji Johana Wolfganga Getea, kao i Todora Manojlovića, ima dosta autobiografskog. Krećući se kroz Geteovu autobiografiju, čitalac od prve knjige može pratiti lektiru koja je uticala na pisca (Vinkelman, Lesing, Viland, Klopštak). U sedmoj knjizi autobiografije, Gete govori o ispovednoj strani svoje lirike, odnosno o neodvojivosti ličnih iskustava od sveta umetničke stvarnosti, koja nastaje podstaknuta stvarnim događajima iz pesnikovog života.

I tako je otpočeo ovaj pravac od koga se celog svog života nisam mogao odvojiti: da ono čemu sam se radovao, što me je mučilo ili na neki drugi način zanimalo preobraćam u sliku ili pesmu, da to prečišćavam sa samim sobom, kako bih ispravio svoje pojmove o spoljnom svetu i opet postigao svoj unutarnji mir.³¹

31. Johan Wolfgang Gete, *Poezija i stvarnost*, preveli s nemačkog Erih Koš i dr Jovan Bojičević (Sremaski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Beograd: Geteovo društvo, 2006), 274.

Pesnički opus Tadora Manojlovića Branko Miljković je nazivao *poezijom dnevnika*,³² dok je Ivan V. Lalić podvukao podjednaku važnost *lektire i biografije* u njegovom pesničkom delu.

Pored lektire, izdvajaju se još dve sfere od neprocenjive važnosti za individualni razvoj i stvaralačko sazrevanje Johana Wolfganga Getea. To su religija i priroda. Po analogiji s prirodom, svoju biografiju Gete je određeno vreme doživljavao kao zakonomerni prirodni razvoj, odnosno kao svojevrsnu metamorfozu. Najuzvišeniji *zadatak čoveka* Gete je video u tome da svako izgradi svoju ličnost, da kroz niz metamorfoza dovrši plemenitu ličnost.³³

U poeziji Tadora Manojlovića prisutna je ideja o neophodnosti preobražavanja umetnika u toku stvaralačkog procesa.³⁴ U svakom novom *Getevom sylaku*, čiji je stvaralački put počeo u znaku oduševljenja helenskim panteizmom i *religijom prirode*, zatim se transformisao u *helenizam humanosti*, odnosno težnju za iskazivanjem savremenih događaja posredstvom antičkih oblika, da bi se na kraju pretvorio u *helenizam dubokog znanja i ličnog iskustva (Faust)*³⁵, Todor Manojlović je video podsticaj za sopstveno originalno književno stvaranje.

U XVIII veku antička tradicija je obnovila svoj život u helenski nadahnutom klasicizmu, od Rasina do vajmarske klasike. Mladi Gete kao naučnik, osteolog i botaničar, bio je nadahnut idejama neoplatonizma i panteizma. U tekstu posvećenom Geteovoj Ifigeniji Todor Manojlović primećuje da se on u mladosti oduševljavao i *panteizmom Spinoze, a neko vreme posle i poetičnim vizionarstvom*.

32. Branko Miljković, „Pesnik i njegov dvojnik”, u *Kritičari i pisci o Todoru Manojloviću*, priredio Mihajlo Pantić (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 2001), 52.

33. Isidora Sekulić, „Helenski vidici”, u *Iz stranih književnosti I* (Novi Sad: Matica srpska, 1962), 149.

34. *Moj život se odvaja od mene, neprestano, / U večno novim, večno mladim / Oblicima i odblesima, / A ono što ostaje, samo je jedan / Trošni kalup što bledi, što stari. // Živim obrnutim životom zmije: / Iz stare, uvek iste ljske / Izvijaju se, trajno, nebrojene, / Uvek druge, bleštave mlade zmije, / Sa krunama i zvezdama na glavi / (O, zanosni dragulji mladosti!).* – Todor Manojlović, „Besmrtnost”, u *Pesme*, priredili Milivoj Nenin i Zorica Hadžić (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 2005), 271.

35. Anica Savić Rebac, „Geteov helenizam”, u *Studije i ogledi I i II* (Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1988), 317–319.

Đordana Bruna.³⁶ Manojlovićeva zapažanja o uticaju Đordana Bruna na Getea u skladu su sa ocenama savremenih proučavalaca Geteovog dela.

*Do Getea je dopro talas Spinozinog učenja, doduše ne od njega samog, nego preko Đordana Bruna. U svom delu Efemerid on kaže da neće razdvajati Boga i prirodu. Docnije se upoznao sa Spinozinom Etikom, ali ga je nesumnjivo Spinozi privukla ideja o jedinstvu svega ili, kako je rekao u stihovima, Večno jedno mnogostruko se u svemu otkriva. Prema tome, u prirodi deluju isti zakoni i tako ostvaruju jedinstvo svega postojećeg.*³⁷

Zbirku *Ritmovi* (1922) Todora Manojlovića otvaraju epigrafski stihovi – *In tristitia hilaris, in hilaritate tristis* (*U nesreći veseo, u sreći tužan*) predstavnika sinkretične renesansne filozofije – Đordana Bruna. Bruno je stvarnost doživljavao kao paradoksalno prožimanje suprotnosti (sreće i tuge). Pod uticajem helenskih i renesansnih doktrina i Todor Manojlović je u ljudskoj egzistenciji primećivao konstantno nadvladavanje međusobno suprotstavljenih sila (negacije i afirmacije), koje se najjasnije uočavaju kontemplacijom prirode.

Đordano Bruno je bio vatreni pobornik Kopernikovog učenja o kretanju Zemlje oko Sunca i u osnovi njegove filozofije nalazi se panteistička doktrina o jedinstvu bića i sveta.³⁸ Na Bruna je uticala poznata Heraklitova ideja da je *Bog dan i noć; zima i leto; rat i mir; sitost i glad*. Brunov pojam *monade* obuhvatao je refleksiju beskrajnog u individualnom. Oslanjajući se na Brunovo, odnosno Spinozino shvatanje pojma *monade*, Gete je i kao naučnik i kao pesnik, naslutio da je metamorfoza krovni zakon prirode.³⁹ Podsticaj

36. Todor Manojlović, „Gete ili trijumf Ifigenije”, u *Novi književni sajam: ogledi, kritike, priredio Mihajlo Pantić*, (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 1997), 120.

37. Zoran Gluščević, *Gete: jedna kratka priča* (Beograd: Službeni glasnik, 2009), 66.

38. Branislav Petronijević, *Istorija novije filozofije*, priredio i pogovor napisao Zdravko Kučin (Beograd: ZUNS, 1998), 41–42.

39. *Radosno pre mnogo leta / trudio se duh moj mlad / da istraži, odgoneta / prirodni tvorački rad / I u svemu se otkriva / večno jedan isti kroj, / malo, veliko, sve biva / jednako na način svoj. / Sve se menja, odražava; / blisko i daleko tka; / stvara se preobražava, / za divljenje tu sam ja.* – J. V. Gete, *Parabaza, Pesme*, preveo s nemačkog Branimir Živojinović (Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Beograd: Geteovo društvo, 2008), 113–114.

za pesničko uobličavanje motiva metamorfoze Gete je, kako sam otkriva u desetoj knjizi svoje autobiografije, pronašao u Ovidijevim *Metamorfozama*.⁴⁰ Istinu do koje je došao posmatrajući svet iz ugla naučnika, botaničara – da sve što je živo nije pojedinačno, već mnoštveno – utkao je u mnoge svoje pesme: „Jedno i sve”, „Parabaza”, „U duši svemir”, „Metamorfoza biljaka”, „Metamorfoza životinja”... Preobražavanje je smatrao samo drugom formom kretanja koje je u osnovni svake egzistencije. Proučavajući sredozemnu floru, Gete je tragao za prabiljkom. Došao je do zaključka da je čitava biljka svedena na jedan deo, iz koga zatim metamorfozom nastaju svi ostali delovi.⁴¹

U svom prikazu zbirke *Ritmovi* (SKG, 1923) Isidora Sekulić je kao najznačajnije obeležje Manojlovićeve poezije izdvojila karakterističan spoj tradicije i inovacija. Njegovo lirsko ja težilo je da spoji svoje subjektivno, životu okrenuto biće, sa onim koje dopire u sferu prošlog i tajanstvenog.

*I kao pesnik i kao ocenjivač umetnosti, Todor Manojlović je bio zaštitnik svoga doba – entuzijast forme Apolinerove, koji peva zadržanim blagim tempom, jasnom frazom i simbolom, melodičnom muzikom. On živi ovde, a prislушкиe tamo. Raduje se brektavom, vonjavom, komersantskom automobilu naših dana, ali zato ne prekida svoje putovanje na vekovnim metamorfozama Ovidija i Getea.*⁴²

Todor Manojlović se vratio besmrtnom helenskom mitu na tzv. trećem talasu interesovanja za antiku, koji je zahvatio celu Evropu početkom prošlog veka. U različitim tekstovima je pisao o reaktuelizaciji Helade u delima autora iz XIX veka, sve do njegovih

40. Johan Wolfgang Gete, *Poezija i stvarnost*, preveli s nemačkog Erih Koš i dr Jovan Bogićević (Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Beograd: Geteovo društvo, 2006), 402.

41. Posmatraj biljku dok raste i kako malo-pomalo, / Stupanj po stupanj, cvet razvija, potom i plod. / (...) Snaga je mirno spila u semenu; početni uzor / ležaše, zatvoren još, sklupčan pod opnicom list, / koren i klica, bez boje, tek dopola oblikovani; / jezgro života mir čuva dok suvo je sve, / onda pak navire uvis, predajući se vlažnosti blagoj, / diže se isti tren, okolnu napušta noć. –J. V. Gete, „Metamorfoza biljaka”, u *Pesme*, prevo s nemačkog Branimir Živojinović (Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Beograd: Geteovo društvo, 2008), 92.

42. Isidora Sekulić, „Todor Manojlović: Ritmovi”, u *Kritičari i pisci o Todoru Manojloviću*, priredio Mihajlo Pantić (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 2001), 15–16.

savremenika, Štefana Georgea i Pola Valerija. U Manojlovićevoj poeziji prisutan je motiv mitološke metamorfoze, ali je pesnik upotrebljavao mitopoetizame i u formi realizovanih tropa, koji se sreću kod predstavnika jedne struje ruske avangarde (Hljebnikov, Majakovski, Beli).

Uspostavljanje paralele između procesa pesničkog stvaranja i klijanja semena zakopanog u truleži zemlje, iz koga izrasta *čarobna cvetna raskoš*, potvrđuje idealistički duhovni stav Tadora Manojlovića, ali i njegovo poznavanje Geteovog naučnog i pesničkog dela. Poput pesme „Ver Sacrum“ iz zbirke *Ritmovi* (1922) i pesma „Proleće u klijalu“ (SKG, 1932) iz poslednje pesničke knjige, nosi elemente biljne drame, utemeljne na večnom kruženju života i smrti u prirodi. Čovekovu potrebu za neprolaznim pesnik obuhvata metaforom *klijala*, koji nadrasta *vegetacijski simbolizam* i postaje metafizički princip.

Todor Manojlović se vratio mističnim shvatanjima po kojima metamorfoza semena, pod okriljem tame *klijala*, obavezno prethodi izlasku na svetlost dana, gde se pretvara u *vidljivo* ili moguće. U mitskoj tradiciji fazu klijanja, kao zalog buduće plodnosti, oličavala su božanstva vegetacije, koja su svake godine, zajedno s biljem, umirala i ponovo se rađala (Dionis, Adonis, Atis, Persefona). Umiruće božanstvo vegetacije bilo je inspiracija mnogim evropskim pesnicima (T. S. Eliot, Pol Valeri). Poeziju utemeljenu na produbljenom razumevanju tradicije najpotpunije reprezentuje zbirka *Pusta zemlja* T. S. Eliota, koja je objavljena iste godine kada i Manojlovićeva prva knjiga poezije (1922). Motiv preobražaja u životinju javio se i u prozi na početku prošlog veka (Franc Kafka), a tumačen je kao vid transformacije umetničke svesti u procesu stvaranja. Kreiranje imaginarnе stvarnosti posezanjem za poznatim sižeima iz mitske prošlosti Todor Manojlović je definisao kao eterizaciju, *ulazak u jezgro jednog čudesnog mita, odnosno preobražavanje svega materijalnoga u svetlo duhovno vibriranje*.⁴³

U građenju svog lirskog univerzma Manojlović je iz legendarnog konteksta i renesansne umetnosti izdvajao određene teme i u duhu

43. Todor Manojlović, *Osnove i Razvoj moderne Poezije*, priredio Gojko Tešić (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1998), 102–103.

modernog pesništva, slobodno pristupao njihovoj reinterpretaciji. Motive mitološke metamorfoze, omiljene još u doba baroka, povezao je, na primer, u prvoj (1922) i drugoj knjizi poezije (1928), sa autopoetičkim pitanjima moderne umetnosti reči. Feniksovom dvostrukom preobražaju iz ptice u pepeo i obrnuto, Meduzinom pretvaranju ljudi u kamen ili Akteonovom preobražaju u jelena pripisao je predznak neophodnosti transformacije umetnika u svom delu. Mitema preobražaja na najpotpuniji način iskazuje svevremensku poziciju pesnika. Želeći u svom delu da objasni prirodu prolaznog i time se suprotstavi nezaustavljivom krugu transformacija koje gospodare stvarnim svetom, pesnik zapravo ulazi u lanac konstantnih duhovnih metamorfoza.

Novu obradu antičkih motiva, zasnovanu na dubljoj simbolizaciji i povezivanju mita sa savremenim zbivanjima, Todor Manojlović je primenio u završnoj pesmi svoje druge zbirke poezije (1928). U pesmi „Bajka o Akteonu“ ne odstupa od prikaza nesvakidašnjeg preobražaja lovca Akteona u divljač iz trećeg pevanja Ovidijevih *Metamorfoza*. Sudeći po epigrافskim stihovima, za Manojlovića posebno podsticajno bilo je Brunovo tumačenje ovog mita. U antičkom mitu o *lovcu* koji na kraju *biva ulovljen*, pronašao je egzemplarnu situaciju za iskazivanje sopstvene stvaralačke i životne pozicije. U mitsku priču o Akteonu i Artemidi učitao je i svoje shvatnje pesničke umetnosti. Potvrda da je mit o Akteonu alegorija lične pesnikove sudbine nalazi se u pesmi koja nije ušla u sastav njegovih za života objavljenih knjiga poezije – „Testament“ (*Savremenik*, 1967).⁴⁴ Podvlačeći da je ovaj mit, kao *sumornu sopstvenu povest*, opevao i poznati renesansni mislilac Đordano Bruno, Todor Manojlović je Akteona preobrazio u svevremensku figuru zanesenjaka (filozofa ili pesnika), spremnog da umre za svoje ideale.

Interesovanje za Ovidijevo pesništvo probudilo se u srednjem veku, trubadurskoj poeziji, zatim i u renesansnoj umetnosti. Ovidijeve teme obrađivali su mnogi slikari (Đorđone, Rubens, Pusen),

44. Ja sam iskusio te hirove; / Kroz ceo moj život gotovo / Bili su mi u stopama / Ti ljudi lovc, a kidisali su / Na mene često i s preda i s boka / I otvoreno i mučki / Kao nekad krvожedni psi / Na Akteona, mitološkog junaka / Čiji smo slučaj opevali / Nekad Đordano Bruno, a nedavno i ja / Kao sumornu sopstvenu povest. – Todor Manojlović, „Testament“, u Pesme, priredili Milivoj Nenin i Zorica Hadžić (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2005), 312.

a Akteonov preobražaj bio je velika Ticijanova inspiracija (*Artemida i Akteon*, 1559). Todor Manojlović je cenio i poznate vajare francuske renesanse koje su inspirisali motivi mitološke metamorfoze (Žan Gužon, *Dijana sa jelenom*).⁴⁵ U jednom od svojih najpoznatijih dela – *Carstvu Flore* (1631) – Pusen je naslikao povorku junaka iz Ovidijevih *Metamorfoza*, koji su se posle smrti, preobrazili u cvetove (Ajaks (karafil), Narcis (narcis), Apolonova ljubavnica Klitija (suncokret), Adonis (anemona)). Ovidije je u književnosti uticao na Šekspira, Miltona, Getea, Puškina, a potom se na početku prošlog veka među književnicima i likovnim umetnicima širom Evrope ponovo probudilo interesovanje za slavnog rimskog artistu.

Zajedno s Brankom Lazarevićem, Todor Manojlović je tokom Prvog svetskog rata uređivao krfski *Zabavnik*. U *Zabavniku* je objavljivao poeziju, umetničku i književnu kritiku, komentarisao aktuelne teme, prevodio s nemačkog jezika, a u književnom dodatku *Srpskih novina* (15. 12. 1917) štampao je i dijalog – „Evropa i Nemci“. U ovom dramskom pokušaju Manojlović uočava večni rivalitet između ideja nacionalizma i filozofskog kosmopolitizma. Poziva se na Lesinga i Getea, koji su *radili na ukidanju nacionalističkog partikularizma* i ostali upamćeni kao zagovornici kosmopolitskih, slobodarskih ideja.⁴⁶

Geteovo putovanje u Italiju donelo je istinski preobražaj njegove stvaralačke ličnosti koji najbolje reprezentuje drama *Ifigenija na Tauridi*. Gete je iz Italije poneo zamisao da savremene događaje umetnik može izraziti antičkim oblicima. Isidora Sekulić je smatrala

45. Todor Manojlović, „Uloga akta u evropskoj umetnosti“, u *Likovna kritika*, priredila Jasna Jovanov (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2007), 532.

46. *Oni Sloveni, Latini i Britanci koji danas glasaju za napuštanje nacionalističkog sistema u korist jednog šireg međunarodnog jedinstva, čine to u interesu ostvarenja jednog višeg idealâ, na ime: većeg duhovnog i etičkog usavršavanja, oblagorodenja civilizovanog čovečanstva i postepenog vaspitanja onih koji se nalaze u primitivnjem stanju. Cilj je dakle kulturni napredak i rasvetljenje, u saglasu sa pravcem i tradicijama one drevne, hiljadu i hiljadugodišnje evropske, t.j. jelinsko-latinske civilizacije koja je majka svih modernih kultura. Ako sada tražimo jezgro te civilizacije, osnovni osećaj iz koga je ona potekla, od koga ona živi – kroz sve njene metamorfoze – nači ćemo neutoljivu, neukrotivu žudnju za svestranim razvijanjem, obrazovanjem i oslobođanjem individualnosti, za uzdizanjem čoveka kao takvoga iznad svega.* –Todor Manojlović, „Evropa i Nemci“, *Zabavnik* god. I, br. 8 (Krf, 15. 12. 1917): 1.

da upravo *Ifigenija* prikazuje najdublji Geteov etički ideal, a to je *humanost ili philanthropia*.⁴⁷

Razmišljajući o tome šta je probudilo obnovu Geteove slave u XX veku, Todor Manojlović je u eseju „Gete ili trijumf Ifigenije” (*Danas*, 1961) uočio da su tome doprinele nepovoljne istorijske okolnosti. Prvi i Drugi svetski rat iznredrili su istinsku žudnju za čovečnošću ili humanošću – koja je, uz univerzalizam i kosmopolitizam, ključna odlika vajmarske klasike.

Iz groznog doživljaja one krajnje, savršene nečovečnosti što je „rat”, rodila se, sa neumitnom nužnošću, jarka želja, žudnja za njenim punim kontrastom: za „čovečnošću” – i duboka volja za odbranom i vaspostavljanjem ugroženog, zamalo već konačno oborenog „principa humanosti”. A to je baš veliki životni i kulturni princip Geteov! (...) *Ifigenija* je zaista čarobnica, ali cela tajna njenog čarobništva je u njenoj neprikosnovenoj čistoti i dobroti, jednom rečju: u njenoj humanosti. Ona tom svojom mađijom začarava i pridobija varvarskog kralja Taonta da ukine divljački stari običaj ljudskih žrtava – naime: ubijanje svih stranaca koji se slučajno zadese na tauridskom tlu – a da namesto toga usvoji svetli jelinski zakon „ksenofilije”, gostoljublja i gostoprимstva, tj. obavezognog čovečanskog, bratskog odnosa prema svim ljudima, a ne samo prema svojim sunarodnicima i zemljacima (...) Gete identificuje ideju civilizacije sa idejom čovečnosti. ⁴⁸

U Geteovom delu Todor Manojlović je video bezuslovnu afirmaciju čovečnosti, po cenu negacije rodoljublja i patriotizma, do koje je nemački pesnik došao zahvaljujući višem stepenu kulture. Taj stepen kulture podrazumevao je da nacionalno iščezava pred sveštu o opštelijudskim vrednostima. U vreme rata s Napoleonom, Gete nije mogao da mrzi Francuze, naciju koja spada među najkulturnije na svetu i kojoj ima da zahvali za jedan tako veliki deo svoga obrazovanja.⁴⁹

Potpisujući da stepen kulture oblikuje intenzitet patriotskog osećanja Todor Manojlović je pronašao i u srpskoj poeziji. *Zmajev*

47. Isidora Sekulić, „Geteov helenizam”, u *Iz stranih književnosti I* (Novi Sad: Matica srpska, 1962), 318.

48. Todor Manojlović, „Gete ili trijumf Ifigenije”, u *Novi književni sajam: ogledi, kritike, izbor, redakcija, pogovor i komentari* Mihajlo Pantić (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 1997), 117–119.

49. Todor Manojlović, *Isto*, 127–128.

patriotizam bio je *duboko human i kulturan*. Boreći se za *duhovno i etičko prosvećivanje Srpstva*, Jovan Jovanović Zmaj nikako nije mogao biti *pesnik handžara i pušaka*. Naprotiv, on je *nacionalnu borbu shvatio i propovedao, samo u ime jedne više pravde, kao put i sredstvo ka opštoj slobodi i čovečnosti*. (...) Ne sme se gubiti iz vida da su njegovi ideali bili Petefi i Beranže i da je on, saglasno sa njima, *nacionalnu borbu i odmazdu shvatio i samo u ime jedne više pravde i kao put i sredstvo ka opštoj slobodi i čovečnosti*.⁵⁰

Rana poezija Todora Manojlovića, objavljena na Krfu, bila je uronjena u helensku mitsku prošlost, očišćena od svih *nepoetskih elemenata*, naročito materijalnih činjenica koje upućuju na neposrednu ratnu realnost. Umesto dokumentarnih podataka, pesnik je u antičkim mitovima pronašao aluzije na savremena istorijska zbivanja. Ugledajući se na Getea, Manojlović je srpsku kulturu doživljavao kao segment mediteranskog duhovnog nasleđa – temelja celokupne evropske tradicije, koja je za njega imala nadnacionalna i naddržavna obeležja.

Anica Savić Rebac je smatrala da je *Ifigenija* najviši čovečanski izraz Geteovog helenizma, dok je *Helena trojanska* njegov najpotpuniji umetnički simbol. Gete je od Jelene stvorio ideal nadvremenske Helade.⁵¹ U *Faustu*, kao i u *Ifigeniji na Tauridi* trijumfovala je Geteova koncepcija rodoljublja. Venčanje Fausta i Jelene simbolizuje Geteovu težnju za kulturnim oplemenjivanjem i nedvosmisleno potvrđuje njegovu zamisao široke, kosmopolitske zajednice naroda. Prošavši kroz niz stvaralačkih metamorfoza, koje su se kretale u rasponu od početnih narcisoidnih uzruja do sveta orfejskih suština, Gete je na kraju svog životnog i stvaralačkog puta snažno osećao prisustvo demonskog u svetu.⁵² Delovanje te nepoznate, nedokućive sile obeležilo je njegovo poslednje delo koje je usavršavao čitavog

50. Todor Manojlović, „Zmajeva pesnička sudbina”, u *Ogledi iz književnosti i umetnosti* (Beograd: SKZ, 1944), 49–52.

51. Anica Savić Rebac, „Geteov helenizam”, u Isto, 319.

52. *Ličilo je na slučajnost, jer nije bilo dosledno; podsećalo je na providjenje, jer je ukazivalo na povezanost stvari.* (...) To biće koje kao da je ulazio među sva ostala bića, da ih rastavi, da ih spoji, nazvao sam demonskim, ugledajući se na primer starih Grka. – Johan Wolfgang Gete, *Poezija i stvarnost*, preveli s nemačkog Erih Koš i dr Jovan Bogićević (Sremski Karlovci, Nov Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića; Beograd: Geteovo društvo, 2006), 754.

života i konačno ga završio tek godinu dana pre smrti, 1831. godine. Gete se priklonio filozofskim predstavama o monadi i entelehiji ne bi li potisnuo i savladao misao o smrti. U njegovoј poslednjoј knjizi neraskidivo je povezana stvarnost sa svetom senki. U *Faustu* su oživelji mnogi junaci iz helenskog doba, a među njima svakako je najpoznatije *vaskrsnuće Jelene spartanske*, o kome je razmišljaо i Todor Manojlović.

U malo poznatoj, nedovršenoj dramskoj poemi *Poslednje ovaploćenje doktora Fausta* Manojlović se na kraju svog životnog i stvaralačkog puta vratio glavnim junacima Geteovog *Fausta*. Prvi odlomak njegove dramske poeme, pod naslovom „Renesans i Jelena”, objavljen je u *Letopisu Matice srpske* 1954. godine, dok se drugi odlomak, „Faust i Mefisto u Alpima”, čuva u piščevoj ostavštini u Istorijском arhivu Zrenjanina.⁵³ Kao nekada Orfej Euridiku, Faust iz Manojlovićevog odlomka „Renesans i Jelena” iz donjeg sveta doziva Jelenu i time simbolično iskazuje svevremenost čežnje za lepotom.

U eseju „Alber Kami” Todor Manojlović je uspostavio kontinuitet između linije pesnika i filozofa, čiji se lirizam ispoljavao *misaono*, bez razdvajanja idejnosti i emocionalnosti. Stvaraocima koji su *lepotu reintegrirali u red najviših duhovnih vrednosti* (Eshil, Sofokle, Platon, Dante, Đordano Bruno, Šekspir, Gete), priključuju se i Alber Kami.

Kami je proglašio da „čovek ne može bez lepote”, smatrao je da je velika zabluda i zlo našeg doba u neuviđanju te istine i u „progonstvu Jelene” – trojanske Jelene, za koju su Grci poleteli u svoj najslavniji i najtragičniji rat, on (Kami, S. M.) najsavremeniji među savremenim duhovima sanjario je o Afroditi i Arijadni, o mudrosti Heraklita i Sokrata, o Sizifovom i raznim drugim tajanstvenim mediteranskim mitovima, o Prometeju – tom pobunjeniku protiv bogova koji je uzor i branilac savremenog čoveka; on nam je otkrio da se „svi oni koji se danas bore za slobodu, bore u krajnjoј liniji i za lepotu” i prorekao je da će „smisao buduće istorije biti u borbi između stvaralaštva i inkvizicije – kratko rečeno: bio je pesnik.”⁵⁴

53. Todor Manojlović, *Dijalozi ili umetnost razgovora*, priredila Marta Frajnd (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 1999), 95.

54. Todor Manojlović, „Alber Kami”, u *Novi književni sajam: ogledi, kritike*, priredio Mihajlo Pantić (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin”, 1997), 295–301.

U eseju o poznatom pesniku–buntovniku Alberu Kamiju, Todor Manojlović je otkrio i sopstvene poetičke poglede. U delu jednog savremenog pisca velike humanističke inspiracije video je istinskog nastavljača Geteovih ideja. Poput svog velikog prethodnika, Kami je razvio svojevrsnu pesničku religiju, pronašavši u *lepoti kompenzaciju za svoju izgubljenu veru u bogove*. Todor Manojlović je bio saglasan sa idejom da je u modernoj književnosti i umetnosti kult lepote, zamenio nekadašnju veru u boga / bogove, dok je umetnički zanos, potisnuo misteriju dionizijskog transa.

MANOJLOVIĆEV *CENTRIFUGALNI IGRAC* IZMEĐU NEOROMANTIZMA I AVANGARDE

Pesnik, dramatičar, kritičar i eseista Todor Manojlović nesumnjivo je jedna od centralnih ličnosti srpske avangarde. Pri tome svakako treba imati u vidu i njegove poetičke specifičnosti, tačnije njegovo nastojanje da unekoliko načini ravnotežu između tradicije i avangarde, ma koliko to na prvi pogled zvučalo paradoksalno. Radovan Vučković u svojoj studiji *Vojvođanska književna avangarda* tvrdi sledeće: „Jedna varijanta eteričkog idealizma sadržana je i u zamislima Miloša Crnjanskog i Todora Manojlovića. Manojlović je stalno insistirao na duhovnom značenju umetnosti uopšte, a poezije posebno, na njenoj metafizičkoj dimenziji. Neka vrsta metafizičkog idealizma podstakla je obojicu da traže spone sa poezijom Branka Radičevića i Laze Kostića. To je nametalo njihov gotovo istovetan odnos prema tradiciji, osobito onoj modernoj koja je počinjala pesništvom XX veka. Obojica su se javila u ulozi negatora opštih konvencija i racionalizacije pesničkih principa u srpskom estetizmu pred rat, ali su isto tako sačuvali poštovanje i dali visoke ocene za dostignuća najznačajnijih pesnika toga vremena (Dučić, Rakić). Put obojice u fazi morfološkog konstruktivizma, a Manojlovića i ranije, vodio je obnovi romantičarskog klasicizma koji je Manojlović, kao poznavalac romanskih književnosti (francuske i italijanske), nosio u krvi.“¹ On dalje naglašava da je za obojicu zajednička težnja da povrate ravnotežu vrednosti koja je bila poremećena avangardnim radikalizmom. Tako slobodno i za dramu *Centrifugalni igrač* (1929) možemo reći da je uronjena u ideje avangarde, bez obzira što joj je bazično određenje neorealističko-simboličko. Smeštena u melodramski okvir o (ne)ostvarenoj ljubavi, ona poseduje i elemente neoromantizma. To potvrđuje i Vučković: „Isto tako, polarizacija realnih likova i radnje sa onim neromantičarske i simbolističke provenijencije nije suštinski odvojena kao u čistoj ekspresionističkoj

1. Radovan Vučković, *Vojvođanska književna avangarda* (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2006), 252–253.

drami. Nad krhotinama ratom razbijenog života želi se očuvati praksa nepristajanja i negovanja višeg smisla ugroženog civilizacijom.² On smatra da je Bil tipični neoromantičarski junak prvenstveno zbog njegove neukrotive želje za lutanjem. Iako on čitavu dramu vidi kao dosledno sprovođenje lirsko-romantičarske egzotike „pri uspostavljanju veza između ličnog i transcendentalno-kosmičkog sveta, čuvajući pritom, poput ostalih srpskih pisaca, ravnotežu između realne fakture i fantazijske nadgradnje“³, sa tom tvrdnjom se još može polemisati, jer se neke od ideja u ovoj drami mogu tumačiti i kao snažan uticaj avangarde.

Centrifugalnog igrača je Manojlović naslovio misterijom zalazeći tako u prostor srednjovekovne književnosti, samim tim metafizike, što se dodatno usložnjava brojnim aluzijama. Onostrani entitet kome ova „misterija“ teži, pak, nije Bog, već nekakav drugaciji Apsolut. Na primer, već sam prostor u koji je drama smeštena (more, odmaralište kraj mora) sugerije jednu iracionalnu komponentu, metafizički prizvuk, iako je okvir krajnje realistički. Ne treba zanemariti simboliku mora, tačnije beskrajnosti koju ono reprezentuje, s obzirom da je u bliskoj sprezi sa nebom. More je ujedno i mesto prvog susreta Bila i Liliane. Ono je „simbol dinamike života. Sve dolazi iz mora i sve se u more vraća: mesto rođenja, preobražaja i ponovnih rođenja. More kao voda u kretanju simbolizuje prelazno stanje između još apstraktnih mogućnosti i određenih stvarnosti.“⁴ Ako njihov susret započinje u vodi, koja kao takva može biti nosilac različitih insinuacija, npr. na prenatalno stanje, na obredno pročišćenje, na „nultu tačku“, onda se i naznake raspleta mogu naslutiti u metafizičkoj ravni. S obzirom da se drama završava njegovim uzletom na nebo, ne može joj se odreći simbolistički efekat.

Da Bil ima oznake ne samo neoromantičarskog junaka, kako tvrdi Vučković, već u velikoj meri i nosioca avangardnih ideja, ukazuje nekoliko vrlo indikativnih metafora. Najpre, simbol vrteške, odnosno dolapa.

2. Ibid., 253.

3. Ibid., 283.

4. Krsto Milovanović i Tomislav Gavrić prir. *Rečnik simbola* (Beograd: Narodno delo, 1994), 319.

Bil: Vrteška ili dolap. Okreće se u krugu, stalno oko istog centra, banalno, glupo.⁵

Avangardni radikalizam počiva upravo na podrivanju utvrđenih obrazaca života i umetnosti, napuštanje i odbacivanje svega normiranog i normativnog. A simboliku dolapa nije neophodno posebno objašnjavati. Otuda i sam naziv drame. Centrifugalni izlet, skok iz jednoličnog, zatvorenog, spoznatog i prevaziđenog jeste osnovna ideja dela. Liliana je time očarana i to je tačka njihovog prepoznavanja.

Liliana: Iskočiti iz vrteške! – To! Večito naokolo, uz uvek istu, tobоž bogatu i uzbudljivu, stvarno tako monotonu i šuplju muziku, u uvek istim bezukusno okičenim pozlaćenim kočijama koje ne dodiruju zemlju (...) Htela bih i ja da iskočim iz tih očajnih kočija, da izletim – centrifugalno! – iz tog bleštavog i blesavog začaranog kruga.⁶

Nakon ovog razgovora, po principu crno-bele tehnike, možda čak i suviše očigledno sledi Lilianin razgovor sa Sekretarom, koji ima vrlo uprošćenu funkciju Bilove suprotnosti, tačnije onog reprezenta „prizemne“, „tradicionalne“ frakcije kojoj je sve unapred predodređeno, koja je predvidiva i kreće se po stazi kružnice bez nade da će ikada naslutiti mogućnost nečega drugog i drugaćijeg.

Liliana: Svidi mi se vaše preciozno, modno odelo koje nikako ne dolikuje jednom tako ozbiljnom i ambicioznom mladiću kao što ste vi.

Sekretar: Zar su ozbiljnost i ambicija mane?

Liliana: Ogromne! Strahovite!

Sekretar: Ne razumem vas.

Liliana: Naravno da me ne razumete.⁷

Sekretar, Ministar i Savetnik dati su kao tipovi. Vrlo je indikativno i da su predstavljeni/nazvani nazivima svojih društvenih uloga, što im oduzima svaku mogućnost individualnosti. Oni su tu kako bi Bil i Liliana dobili još bolje „pozadinsko svetlo“. Kao predstavnici starog, tradicionalnog, utvrđenog i stalnog, oni su naravno i predmet

5. Todor Manojlović, *Drame*, prir. Marta Frajnd, (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1997), 203.

6. Ibid., 203.

7. Ibid., 210.

posprdnosti kao što se dalo videti u prethodnom citatu, a što se uvek može iščitati u ključu većitog antagonizma između Starih i Mladih, naročito u periodu istorijske avangarde.

Posebno mesto u ovoj drami, iako na prvi pogled možda ne izgleda tako, zauzima ludilo kao motiv, odnosno preispitivanje pozicije saznanja sa „druge strane razuma“. Ova pozicija je vrlo karakteristična za avangardu. U odnosu na njene glavne poetičke odlike na njena duboka uverenja, ludilo dolazi kao potpuno očekivana kategorija. U avangardnoj klimi dehijerarhizacije vrednosti, pod nož dolaze prvenstveno racionalističke vrednosti. „Unoseći nerед у racionalni i logički sistem i odričući ga se, rugajući se ‘inteligenciji’, one se okomljuju na samu suštinu zapadnjačke kulture i tradicije. ‘Logičan’, ‘razuman’, ‘intelligentan’, itd., sve su то crte uzornog portreta idealnog čoveka, koji nam ostavlja kartezijanska, klasična, evropska tradicija. A avangarde napadaju и ismevaju baš taj tip kao čudovište malograđanske gluposti, plitkosti, ograničenosti.“⁸ Obespraviti razum i logiku bio je zapravo zadatak avangardnih umetnika. Ludilo se tako postavlja kao legitimna pozicija saznanja. Najpre se susrećemo sa ovim pojmom kao stigmatizovanim, onakvim kakvim se inače doživljava. Bil i Barman u svom razgovoru spominju Gospodu sa crvenim suncobranom. U Barmanov stavu se oseti jedna vrsta sažaljenja, ali i distance.

*Dolazi već od toliko godina ovamo, pa joj se ne može zabraniti.
Luda, luda, ali šta ćemo? Najzad, nije još nikog ujela.⁹*

Ovde prepoznajemo jedan opšteprihvaćeni stav koji podrazumeva izvesnu vrstu empatije, ali i mnogo više uzdržanosti, kao i gadljivog odnosa prema mentalnim poremećajima. Međutim, kako se drama odvija, primetićemo značajan pomak u razradi ovog motiva. Ludilo se postepeno demistifikuje tako što mu se pripisuje svojstvo zastrašivanja:

8. Adrijan Marino, *Poetika avangarde*, prev. Mira Vuković i Vera Ilijin (Beograd: Narodna knjiga, 1998), 49.

9. Todor Manojlović, *Drame*, prir. Marta Frajnd (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1997), 198.

Oni ostali smatraće ga u u svakom slučaju za luda. Jer nemamo više centra oko kojeg se vrtimo, koji nas drži i kreće... letimo kao meteori i oluj. A to su lude sile. Ljudi ih se boje.¹⁰

Interesantno je da se u avangardnoj književnosti ludilo najčešće vezuje za jednog (darovitog) pojedinca koji je prokažen od strane drugih/društva, jednako kao i umetnik. Ovaj navod je zapravo objašnjenje posledica centrifugalnog izleta. Bil to objašnjava tako što tvrdi da su dve posledice moguće – umreti ili pomeriti se u glavi. Ako se ostaje živ, taj i takav čovek je za svet lud. Ali ono što se dalje ne objašnjava, ali se implicira, jeste da ta osoba za posledicu svog izletanja dobija neku vrstu moći, ali i prokletstva. Novo svojstvo omogućije mu ono što običan čovek ne može da spozna/doživi, ali će zato za ostatak sveta biti prosto i svedeno lud. U nastavku navoda stoji da su meteori i oluj lude sile, što dopunjava tvrdnju da je takva vrsta izmeštenosti iz zdravorazumskog zapravo moćna i jedinstvena, ali nepredvidiva i elementarna kao i sile u prirodi. Adrijan Marino to objašnjava na sledeći način: „Omalovažiti stvari vezane za ‘razum’ zapravo znači uveliko proširiti ‘granice tobožnje stvarnosti’. Ulog je veliki, pošto mašti treba vratiti ‘njena prava na osvajanje novih prostora za pesnička stvaranja’. Glavna prepreka koju je trebalo savladati bila je racionalistika logika”¹¹

Vrlo brzo nakon toga, u susretu Gospođe sa crvenim suncobranom (ne treba zanemariti ni simboliku crvene boje u avangardi), Liliane i Ministra ono što će postati centralna ideja drame plasira se upravo iz pozicije ludila i zaumnosti. Time se ne samo naglašava legitimitet koji se daje spoznaji s one strane racionalnog, već mu se daje prioritet odnosu na zdravorazumsko.

Ovo je zapravo glavna ideja dela. Uspomene kao one koje imaju primat nad životom i uspomene koje, kao da lebde i nisu iluzija života i slike onoga što je prošlo, nego zapravo život sam, ali idealan. Uspomene dobijaju svojevrsnu božanstvenu dimenziju. Ako je život,

10. Ibid., 203.

11. Adrijan Marino, *Poetika avangarde*, prev. Mira Vuković i Vera Ilijin (Beograd: Narodna knjiga, 1998), 51.

san, ljubav prekinut na pola on postaje savršena uspomena, pelcer duhovnog života, one savršene druge dimezije teze „šta bi bilo da....”.

Dakle, nije slučajno da se ta ideja stavlja u usta liku koji je na početku izložen podsmehu, a sa daljim tokom radnje se pokazuje kao otelotvorena mudrost.

Uz to, objašnjenje pojma majčinstva (kao praizvora svega) takođe se daje sa ove pozicije.

Ali materinstvo je samo po sebi jedna trajna i ogromna egzalzacija.¹²

Spajanjem pozicije majke i žene na samom kraju drame sugeriše se ideja žene kao specifičnog „medijuma“ koji je u stanju da oseti, doživi i pretrpi ono što čovek ne može. Gospođa s crvenim suncobranom i Liliana su zapravo prošlost i budućnost. Percipiranjem nosilaca ovih uloga kao mogućeg jedinstva, otvara nam se mogućnost da ih sagledamo i kao jedinstvo razuma i ludila.

Ludilo kao svojevrstan rasplet, dešifovanje, kao mogućnost spoznaje više istine, onoga što čovek sa svojih pet čula ne može da iskusi, rasvetljava se u sceni razgovora Gospođe i Olega.

U sledećem navodu možemo iščitati jednu vrlo zanimljivu tezu. Naime, reč je o perspektivi. I to se upravo nadovezuje na pređašnju priču o razumu i ludilu. Kada bismo se usudili da se izmestimo i stvari pogledamo iz naopake perspektive, naopako u odnosu na ono što smo navikli, možda bismo razumeli da one prosto nisu onakve kakvim ih percipiramo i da je moguće spoznati mnogo više.

Gospođa: Kako naglo, kako lako odlazite... Mora da je čudno osećanje tako odjedared odvojiti se od zemlje koja vam, polako, izmiče, tone...

Oleg (vedro): Naprotiv, mi izmičemo zemlji i dižemo se.

Gospođa: Imate pravo....to zavisi od stanovišta – nama koji ostajemo na zemlji izgleda opet kao da vi tonete u onu beskrajnu bezdanu plavu visinu...

Oleg (veselo): A to bi značilo da se oni koji slučajno padnu, stvarno, uzdižu ka dubini. I to bi bilo sasvim tačno i divno, kada ne

12. Todor Manojlović, *Drame*, prir. Marta Frajnd (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1997), 211.

bismo, usred tog slavnog leta ka dubini, najedared zveknuli glavom i aparatom o tvrda rebra zemlje – i na taj način saznali da je taj naš let bio, upravo, jedan pad. Kada ne bi bilo zemlje, ne bi bilo takvih ružnih iznenađenja, ne bi bilo razlike između gore i dole, već bi se brodilo, slobodno, svim pravcima i strujama beskrajnosti.

Gospođa: Divno!....

Oleg: Zemlja nam kvari sve i sva.¹³

Oleg se, u neku ruku, pokazuje kao tumač onoga što Gospođa naslućuje i oseća. Kada zemlja ne bi bila referentni sistem, sve ono do čega smo došli u svom civilizacijskom usponu bilo bi srušeno. Zato se Ministar, Savetnik i Sekretar pojavljuju kao „čuvari“ reda, zakona i tekovina civilizacijskog, zapravo kruga, dolapa, zatvorenosti i dovršenosti. Početak ovog navoda gde ona kaže kako je teško odvojiti se od zemlje, a on odgovara da je obrnuto, da piloti izmiču zemlji, naglašava upravo tu mogućnost izmeštanja, potrebu da se „prekroji“ ideja o zemlji kao referentnom sistemu.

Nebo i more kao simboli suprotstavljeni simbolu zemlje vrlo su važni u ovom tumačenju. Jer nebo je naspram zemljine običke dovršenosti „direktno predstavljanje transcedencije, moći, večnosti i svetosti (...) i neograničenost čovekovih težnji“.¹⁴ Dakle, ako se zadržimo makar samo na toj opoziciji dovršenost/otvorenost, moći ćemo da potkreplimo Olegovo tumačenje o „obrnutom sistemu“. Kako bi bilo da zadatost posmatramo s one strane, sa strane mogućnosti, a ne da večnost poimamo iz perspektive totaliteta. Posle Olegovog nazovimo „razjašnjenja“, teze o izmeni perspektiva, Gospođa koju smatraju ludom, a koja se u par navrata pokazuje kao savršeno lucidna (što potkrepljuje ideju o neopozivoj stigmatizaciji ludila), ona shvata da ono što ona oseća može biti tačno.

Gospođa (sa grčevitim uzbuđenjem): Tamo gore nema smrti!.. Pa onda – onda nisu mrtvi ni moji... Pa ja sam to stalno govorila i govorim stalno – ali ljudi neće da mi veruju! – To je najlakše, reći za nekog ko je nestao, ko je nevidljiv da je umro, da je mrtav!... Otkuda mrtvi, kada

13. Ibid., 247.

14. Krsto Milovanović i Tomislav Gavrić prir. *Rečnik simbola* (Beograd: Narodno delo, 1994), 327.

ja osećam, jasno i duboko, da su živi, da su prisutni, da su nerazdvojni od mene...¹⁵

Ona dalje nabraja kako živi isto „kao i onda“, što sugerije jedan kontinuum, kao što je nebo u kome nema početaka i krajeva, finalnih ishoda, pa ni prošlosti i budućnosti. Oleg je neka vrsta potvrde njene istine, nekakav „signal“ s druge strane, materijalizacija njenih težnji da se ponovo spoji sa sinovima. To se naročito naglašava u delu gde joj se obraća sa majko.

Oleg: Kada je istina sa nama, više nismo sami, a jedna istina koju priznaje već ceo svet, više i nije istina. – Budite zadovoljni – majko...¹⁶

Tim obraćanjem sa majko on je takođe podseća na njenu specifičnu dimenziju, na mogućnost da kao majka oseća i naslućuje sve ono što običan čovek ne može, podseća da nije samo bol ono što oseća, već ona trajna egzaltacija, kako ona sama definiše majčinstvo na početku drame.

Druga dominantna ideja je da prava ljubav biva mogućna samo u odsustvu. On se na samom početku, bez obzira na očiglednu privrženost koju pokazuje, „otima“ što bi se moglo tumačiti dvojako. Prvo kao odbijanje devojke višeg socijalnog statusa ponosa čistoga radi, a drugo, tipičan muški strah od vezivanja. Međutim, što radnja više odmiče, ove dve mogućnosti su sve manje održive. Čak i onaj Kjerkegorovski koncept, iako se i to može pomisliti, nije ključ. Kjerkegorova teza iz *Dnevnika zavodnika* bila bi da ljubav nestaje onog trenutka kada je otpor slomljen.

Međutim, u ovom slučaju ne biva devojka zavedena. Ona se pokazuje kao hrabra mlada žena jake volje. Njen poziv njemu na čin koji će onovremenom konceptu značiti društveno samoubistvo nije sasvim poziv očaja i mogućnost da će joj se privoleti i odustati od svoje ideje. Za nju je to skok u nepoznato, dokaz da je u stanju da „iskiči iz vrteške“ jednako kao i on, da je dovoljno zrela da zaista veruje u svoj životni koncept, a ne samo obesna šiparica. Naposletku, nemojmo zanemariti ni ljubav koja bukti, strast kao ultimativno samoistraživanje i onu čuvenu agoniju romantičarskog

15. Todor Manojlović, *Drame*, prir. Marta Frajnd (Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1997), 247.

16. Ibid., 249.

da se u boli pronađe zadovoljstvo. Jer je ona, iako se nada, delom svesna da će je to koštati.

Liliana: (...) Bil, ja sam tvoja začarana lepotica, tajanstvena kći šume koju si tražio, koju si našao!... Uhvati me, tvoja sam! (Poleti, u vijugavom trku, kroz travu i stabla, desno, u pravcu šume, Bil, kao fasciniran, za njom.)

Bil: Liliana!...Liliana! (Oboje nestanu.)¹⁷

Svaka realizacija ljubavi nosi sa sobom (po svojoj definiciji) dovršenost, dakle omeđenost određenim granicama i samim tim se podriva njen identitet, ono što joj je suštinski immanentno, a to su beskrajnost, elastičnost, igrovost i nepristajanje na konačnost. Jednostavno, ljubav kada biva realizovana, ona biva gotova. Dokle god jedno izmiče potpunoj realizaciji tog koncepta, dotle ona može da postoji. Onog trenutka kada je prepuštenost s obe strane jednak, ona tone u ograničenje i samim tim gubi svoj identitet. To je upravo ono što Bil pokušava da joj objasni. On nije ravnodušan, on nije manipulator, on je, između ostalog, i avangardni junak koji veruje u mogućnost potpune transformacije stvarnosti.

Bil: Ali ipak! – Ako se predam toj ženi, ja se time odričem one velike slobode, one opojne predanosti beskrajnome – (...)

Ja je volim...Moja krv žudi za njom – ali moja duša stremi za slobodom, neodoljivo, neukrotljivo, neizlečivo.

Oleg (tiho): To je večiti sukob i rascep.¹⁸

Dakle, junak se, uprkos ljubavi, opredeljuje za slobodu, ali se tu ne završava ideja odricanja od ljubavi. Kada ona polazi za njim u nadi da će ga zadržati, odvija se taj poslednji dijalog u kome se sve razjašnjava. Ona mu predlaže da podu kod oca ponovo i da pokušaju da izglade stvari.

Bil (u treperećem uzbuđenju): Pa i kad bi se tako dogodilo, šta bi to vredelo? – Šta bismo time dobili? (...) Ništa! – Izgubili bismo sve!

Liliana: Ti si u bunilu!

17. Ibid., 226.

18. Ibid., 253.

*Bil: Nisam! – Slušaj! Razumi me! Koga si ti volela? Koga voliš?*¹⁹

U nastavku teksta on objašnjava da mora da ode, jer kad bi ostao izgubio bi svojstva svog bića zbog kojih ga je zavolela, rečju postao bi neko drugi. Samim tim takva veza bila bi prevara i laž.

Bil: (...) Kada bih te saslušao i ostao da ti budem muž i blaženi zet tvoga oca, po čemu bih se ja još razlikovao od onih ostalih, nebrojnih i ništavnih koji svi žude za tom srećom i koje ti zato prezireš?

Dakle, njegova nepostojanost jeste upravo ona identitetska odrednica koja je jedina konstantna, iako to zvuči paradoksalno. On to dalje objašnjava izvrsnom metaforom o svicu:

*Svitac blešti, seva i svetli u noći, ali uhvati ga i odnesi u dnevnu svetlost, imaćeš samo jednu bednu, malu, sivu bubicu, neznatniju možda od svih ostalih. Hoćeš to razočarenje za sebe, a poniženje za mene?*²⁰

On je za nju, prosto, ono što jeste pod datim okolnostima. Svesti ga na drugačije okolnosti, znači izgubiti suštinu. I nije Bil slučajno igrač. Ono jeste da parketski igrač u datom miljeu ima pežorativan prizvuk. Ali igra, samo po sebi, jeste jedna neprestanost, nezavršivost. Igra ne poznae granice, igra je stalni pokret. Brak je konvencija, ograničenje. Brak ima sigurnost, ali ima i strogu omeđenost. Brak je normativan. Igra je aktivizam, ona stvara nove svetove, ali i ruši postojeće. U njoj ne postoji ništa stalno. Ona je osporavanje realnosti, brak je utvrđivanje realnosti. Ipak, Liliana je u stanju očajanja, ali i spoznaje da drugačije ne može biti. Ako je njihova veza sudbinska, ako je njihovo prepoznavanje bilo autentično, onda je logično da i ona mora shvatiti da su najveći domet već iskusili i da bi od te tačke nadalje sve bio samo pad.

Liliana: Moj san!... Moj san!...

Bil: Nema jadnjeg, nakaznjeg od ostvarenog sna, a nema dražeg i življeg od uspomene.

*Liliana: Za mene će biti samo bol i jad...
(čuje se motor aeroplana)*

19. Ibid., 253 –254.

20. Ibid., 254.

Bil: Oni su čudesno, živo, mirisno seme, iz kojeg klijia veliki zanos duše. – A jesmo li mi ikada, i ti i ja – priznaj Liliana! – tražili od života išta drugo, išta više no taj zanos? (Zagrli je sa krajnjim žarom)

Liliana (grcajući, ali zaneseno i svečano): Nismo!...

Bil (uz jedan dugi strasni poljubac): Nismo, jer nema višega! – Liliana, zbogom! – Sa tvojim se poljupcem dižem ka suncu!²¹

Drama se zatvara susretom dve žene, Liliane i Gospođe sa crvenim suncobranom. Liliana je, iako svesna, slomljena gubitkom, ali Gospođa progovara iz perspektive iskustvenog, saopštavajući joj zapravo istinu koja je poenta čitavog dela. Ukoliko žrtvujemo čulima stečeno iskustvo, odbacimo razumom prihvaćeno i naučeno, možemo spoznati da je stvarnost daleko iza granica našeg poimanja. Ovo je, dakako, avangardistički credo i, u tom smislu, Manojlović ne napušta ovu poetiku. Naravno, uz dodatak, da se ovde ljubav objašnjava kao ta transcendentna sila koja nas može prevesti preko granica razuma. Gospođa objašnjava Liliani da, ukoliko nekog volimo, ta osoba menja naš identitet tako što se ugrađuje u njega, postaje jedna od njegovih odrednica. Na taj način, ona je većito prisutna u nama, u našem sistemu i ta uvezanost samo može pomoći da prebegnemo u višu, drugačiju realnost u kojoj nema ograničenja onako kako ih mi poznajemo.

Gospođa (sve mekšim, suznjijim glasom): O, dete moje, budite vedri, ne bojte se... ne izmiče nam tako lako onaj koga volimo!... Mi ga ne puštamo!... – on je čvrsto vezan za naš život... Vidite, oni su otišli, odleteli daleko, ali u svom letu oni povlače za sobom jednu svetlu, sunčanu brazdu, čiji je kraj zariven, čvrsto u naše srce, kao neki mač... Uzalud oni sad brode, lete sve dalje i dalje... – taj mač nam ostaje u srcu – i mi ih tako držimo i ne dajemo...²²

I upravo to negiranje realnog jeste jedna od osnovnih i najizazovnijih odlika avangarde. Kako kaže Adrijan Marino u svojoj *Poetici avangarde*, najveći ulog avangarde položen je upravo na negaciji realizma. „Odbacujući realizam, avangarda odbija ne samo jedan književni pravac, već i jednu bitnu estetsku, epistemiološku i ontološku kategoriju. Reč je zapravo o obezvređivanju načela

21. Ibid., 255.

22. Ibid., 257.

stvarnog, o negiranju stvarnosti kao objektivne datosti i tradicionalnog predmeta saznanja.”²³

Sa završetkom drame ostajemo sa osećajem donekle sličnim onom kada čitamo *Sumatru*. Jeste mučno, teško i oporo, ali odnekud eto i utehe, sve je nekako tu u nama samima sastavljeno iz hiljade senzacija doživljenih, viđenih ili pročitanih, svejedno. Prosto, osnovna poruka u svojoj suštini spaja težnje i romantičara i avanguardista, a to je da se prava, autentična istina o našem sopstvu krije iza čula, u dalekim krajevima nenačetim civilizacijom, tamo gde стоји barbarogenije zagledan u daljinu. *Centrifugalni igrač* Todora Manojlovića svim izrečenim predstavlja jednu veoma autentičnu umetničku viziju čije ideje, u bilo kom poetičkom ključu tumačene, predstavljaju zanimljivu konstelaciju koja samo po sebi svedoči univerzalnost i svevremenost.

23. Adrijan Marino, *Poetika avangarde*, prev. Mira Vuković i Vera Ilijin (Beograd: Narodna knjiga, 1998), 23.

LITERATURA:

Manojlović, Todor. *Drame*. Priredila i napisala pogovor Marta Frajnd. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1997.

Marino, Adrijan. *Poetika avangarde*. Prev. Mira Vuković i Vera Ilijin. Beograd: Narodna knjiga, 1998.

Milovanović, Krsto i Tomislav Gavrić, prir. *Rečnik simbola*. Beograd: Narodno delo, 1994.

Nenin, Milivoj. *Slučajna knjiga (kolaž o Todoru Manojloviću)*. Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 2007.

Pantić, Mihajlo, prir. *Kritičari i pisci o Todoru Manojloviću*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2001.

Vučković, Radovan. *Vojvođanska književna avangarda*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2006.

ZATOMLJENEAFIRMACIJETODORAMANOJLOVIĆA

Apstrakt: U radu je predstavljena mogućnost integrisanja eseja i članaka Todor Manojlovića u savremenim procesima preoblikovanja paradigmatičnih narativa o književnoj prošlosti srpske kulture. Izabran je korpus tekstova u kojima je autor afirmisao i promovisao modernističko-avangardno književno stvaralaštvo i umetničke prakse žena. Ovaj segment Manojlovićevoog kritičko-esejističkog rada predstavlja podsticajno istraživačko polje jer (1) dovodi u pitanje maskulinističku koncepciju modernističko-avangardne književnosti koja je još uvek vitalna u domaćoj književnoj istoriografiji i (2) afirmacija ženske umetnosti artikulisana je sa stvaralačkim pozicijama muškarca, čime se stiče produbljeniji uvid u stvaralačku (samo)svest autora koji su neposredno učestvovali u smeni poetičkih tendencija u srpskoj kulturi prvih decenija XX veka. „Književne činjenice“ koje osvedočavaju Manojlovićevi kritičko-esejistički tekstovi u decenijama koje su usledile potisnula je dominantna, patrijarhalna (akademska) interpretativna norma.

Ključne reči: Todor Manojlović, avangarda, rod, umetnice, modernost

Kritičko-esejistički tekstovi Todor Manojlovića važe danas za jedan od najznačajnijih modernističkih književnoteorijskih i istoriografskih korpusa. Njegove analitičke sposobnosti, teorijski zahвати и промишљеност, vanredni raspon erudicije i interdisciplinarnog znanja iz kulturne istorije i savremenosti Evrope, kosmopolitski svetonazor, poliglotizam i mobilnost, čine Manojlovića posve izuzetnom stvaralačkom figurom. Manojlović nije pak samo kritički pratio i osmišljavao nove umetničke tendencije i prakse, već je bio i neposredni učesnik, kako svojim pesničkim i dramskim tekstovima, tako i učešćem u kolektivnim projektima – od angažmana u nađvaradskoj grupi *Holnap* i temišvarsкој *Dél*, do akcija poduzetih

neposredno nakon okončanja Prvog svetskog rata u Kraljevini SHS, poput aktivnosti *Grupe umetnika* u Beogradu i Novom Sadu (1919), Literarnoj zajednici *Alpha* (1921), kao i uredničkog angažmana u najznačajnijoj modernističkoj i avangardnoj biblioteci dvadesetih godina, Biblioteci „Albatros“ (1921).

Iako je bio aktivan u kolektivnim akcijama koje su imale za cilj afirmaciju i promovisanje novih, modernističkih i avngardnih poetičkih tendencija u srpskoj kulturi te zauzimao poziciju nekog ko (pored Stanislava Vinavera) kritički i teorijski fundira smenu poetičkih paradigm, tekstovi Todora Manojlovića iz tog perioda (1919–1925) se danas ne percipiraju kao manifestni i/ili programski tekstovi. Manojlović se mahom posmatra kao eseista krupnih kadrova ili kritičar sintetičkih zahvata. To je valjan stav ukoliko imamo u vidu njegovu posthumno objavljenu studiju *Osnove i Razvoj moderne Poezije*, čije je pojedine delove autor uvek objavljivao uz natuknicu da su delovi veće celine ili pak ako njegove tekstove aposteriorno uvezujemo u šire tematske celine ili preglede. Premda je neophodnost radikalnog prevrednovanja eseističkog opusa Todora Manojlova izrečena pre više od dve decenije (Pantić 1997: 484), čini se da ovaj zahtev još uvek nije u dovoljnoj meri uvažen na akademskoj sceni upravo zbog izražene tendencije deistorizacije i dekontekstualizacije Manojlovićevog eseističko-kritičarskog opusa.

Pozitivno vrednovanje koje je Manojlović dobio u književnoj istoriografiji izrečeno je sa pozicija dominantne književnokritičke, odnosno istoriografske norme. Drugim rečima, eseistika Todora Manojlovića, njegove interpretacije, uvidi i ocene su integrisani u postojeće narative o istoriji (srpske) književnosti. Manojlovićevi tekstovi koji su predložak visokom vrednjovanju njegove kritičke misli, pored navedene studije, jesu uglavnom tekstovi koji obrađuju kanonske srpske/jugoslovenske autore. Van naučnog interesovanja su ostali Manojlovićevi tekstovi koji ili ne podupiru književnoistoriografske paradigmе i/ili su potpuno van radara ustaljenog književnoistoriografskog repertoara. Međutim, upravo je ovaj korpus tekstova izuzetno podsticajan i relevantan kako za radikalno prevrednovanje kritičke misli Todora Manojlovića, tako i za radikalno prevrednovanje književnoistoriografskih koncepcija.

Kako bi se pojedini tekstovi Todora Manojlovića uključili u procese rekonstrukcije književne prošlosti radi osvetljavanje njenih zatomljenih linija, važno je učvrstiti pojedine interpretativne linije – pojedine Manojlovićeve tekstove čitati u programskom ključu i sagledavati ga kao eseјistu modernosti. Van fokusa priredivača njegovih izabranih dela ili autora koji su promišljali njegovo stvaralaštvo ostao je čitav niz literarno-esejističkih tekstova i zapisa u kojima Manojlović piše o, primera radi, sportu, plesu, spiritizmu ili društvenim pokretima. Takođe, interpretacije njegovog pesništva po pravilu daju prednost antičkim ili renesansnim kontekstualnim vezama, čak i kad se tumače u ekspresionističkom ključu, previdajući prisustvo aeroplana, automobila, kafea (ili drugih urbanih toponima) te svetlećih reklama u Manojlovićevim pesmama. Ovaj segment njegovog stvaralaštva zavređuje posebnu istraživačku pažnju jer pruža osnov da Todora Manojlovića posmatramo kao autora izrazite epohalne (samo)svesti, eseјistu/pesnika antropologije modernosti i njenih protivurečnosti, autra okrenutog XX veku, veku mašinizma, autora koji je uronjen u fenomene popularne kulture ili supkulturnih stvaralačkih praksi, napipavajući njihov stvaralački potencijal. Ti tekstovi osvetljavaju nam još jedan lik Todora Manojlovića, čiji kroki je još davno ocrtala Isidora Sekulić, rekavši da je Manojlović „pisac modernih stihova u slavu novih i novatorstva“ (Sekulić 1923: 155), a njihovom kontekstualizacijom osvetljavaju se pojedini stvaralački korpsi koji tek u poslednje vreme privlače pažnju književnih istoričara.¹

Manojlovićevi tekstovi objavljeni neposredno nakon Prvog svetskog rata i ranih dvadesetih godina iziskuju kontekstualizaciju kako bi se sagledali u punoći svojih kritičko-polemičkih i programske

1. Razmatrajući temu avijacije i letenja u srpskoj međuratnoj književnosti i njene svekolike poetičke reperkusije, Bojan Jović je, prigodom *Centrifugalnog igrača*, konstatovao da „Manojlovićevi junaci daju možda i završnu reč o problemu života i smrti, uzdizanja i padanja avijatičara u srpskoj književnosti između dva rata, sa stanovišta kako onih koji lete tako i onih koji ostaju iza njih, dole na zemlji. Središnji motiv drame, let avionom, i ovde je predstavljen kao krajnji čin odvajanja od zajedničkog, svakodnevног života i banalnih problema i odnosa, bilo kroz učešće u ratu i smrt u vazdušnoj borbi bilo uzdizanjem u nebo, u slobodu, na putovanje svetom bez povratka. Let se, međutim, sagledava i kao neprestani uzrok strepnje i nesavladivog bola zbog odlaska odnosno gubitka voljenih.“ (Jović 2018: 181). Manojlovićeve pesme objavljene dvadesetih godina takođe su otvorene za interpretativno čitanje u kontekstu aero-futurizma.

efekata. Danas se ti tekstovi mogu čitati u pojedinim tomovima Izabralih dela, ali su oni (ako su uopšte preštampani) ulančani ili po tematskom (likovna ili pozorišna kritika, na primer) ili formalnom principu (dijalozi).² Koncepcija izabralih dela, ali i prethodno obajavljenih knjiga eseja Todora Manojlovića, potpuno deistorizuje njegove tekstove, lišavajući ih time i njihove izvorne intencionalnosti i književnog konteksta sa kojim neposredno sadejstvuju. Međutim, pojedine tekstove Todora Manojlovića možemo posmatrati kao važne programske, čak i manifestne tekstove srpske književnosti uoči i nakon Prvog svetskog rata.³

Tekstovi koji su privukli moju istraživačku pažnju pripadaju marginalizovanom korpusu Todora Manojlovića, iako u njima Manojlović istupa kao autor modernističko-avangardnog senzibiliteta čiju poetičku paradigmu afirmiše i brani u tekstovima. Reč je o tekstovima u kojima autor piše o ženama čija stvaralačka pozicija u modernističko-avangardnim pokretima donedavno nije bila prepoznata i valjano književnoistoriografski obrađena i predstavljena. Stoga su ovi Manojlovićevoi tekstovi dragoceni izvori u savremenim nastojanjima i naporima da se, za početak, slika književne prošlosti učini integrativnjom. Takvu sliku (i ideju) nam je i sam Manojlović ostavio u svojim stihovima u kojima je „sumor i radost našeg doba“, kako glasi naslov njegove pesme izrazitog autopoeitičkog karaktera, predočio upravo kroz prožimanje programskog naboja, reprezentativnih fenomena modernosti i ženske stvaralačke figure:

*Budimo, hrabri i dobre volje, savremeni i budući
(Kao što smo vazda to propovedali)*

2. Jedan od najproblematičnijih propusta jeste neuključivanje koautorskih tekstova pisanih sa Stanislavom Vinaverom za potrebe promovisanje programske koncepcije i izdanja Biblioteke „Albatros“. Ovi tekstovi uvršteni su u sabrana dela Stanislava Vinavera.
3. Interpretaciju Manojlovićevoih tekstova kao programsko-manifestnih metodološki utemeljujem u savrmenoj genološkoj antiesencijalističkoj koncepciji koja podrazumeva da su rodovi i žanrovi pre svega „kognitivni i praktični uređaji za intertekstualno poređenje tekstualnih modela“ te da nisu samo stvar pojmovnih klasifikacija, već načina na koji upotrebljavamo tekstove i institucije njihovog raspoređivanja u društveni prosti (Juwan 2011: 183–184). Takođe, generički model, u ovom slučaju programsko-manifestni tekst, koji se formira intertekstualnim dej-a-vu povezivanjem (Isto: 180–181), samo je jedan od genoloških aspekata određenog teksta čije intertekstualne poveznice tvore žanrovske pluralizam, te njegovo izdvajanje sužava semiozu, odnosno nudi određeni vid interpretacije.

*I radujmo se novom ritmu vremena
Kojim lete oni divni daljni konjici neba:*

Aeroplani –

I oni gizdavi bumbari zemlje:

Automobili –

Pa i onaj čudesan leptir – ili živi lotos:

Ana Pavlova –

*U čijem rumenom i bleštavom lepršu
Isčezava jedan od najlepših ruskih snova...
Hitra lepota, munjevita, tumultuozna
Općinila je nekom opasnom madžiom
Ovaj stari svet [...]*

(Manojlović 1968: 54)

Jedna od sugestivnih materijalizacija „novog ritma vremena“ jeste ples Ane Pavlove. Bivajući objavljeni 1927. godine u listu *Novosti* (pesma je uvrštena u zbirku *Vatrometi i Bajka o Akteonu*, 1928), stihovi pesme su rekapitulacija „spektakla“ dvadesetih godina, oni konstatuju gradivne elemente nove estetike – brzinu, dinamiku, vrtoglavost, mašinizam, tehnološke inovacije, ali i novopronađeni izraz i vrtoglavice tela i oslobođenog telesnog izraza. U emancipatorske „radosti našeg doba“ upisan je i plesni izraz Ane Pavlove, odnosno ženska emancipacija i selebriti kultura.

O sponi između ženske emancipacije i novih umetničkih praksi uoči i nakon Prvog svetskog rata na ovdašnjoj akademskoj sceni se intenzivnije piše poslednjih deset godina. Istraživanja ovog toka unose novu dinamiku u književne studije, a posebno se inovativnošću izdvajaju istraživanja u oblasti avangardnih studija. Istraživanja modernističke i avangardne književnosti u kontekstu feminističkih i rodnih teorijsko-metodoloških polazišta donose važna pomeranja na mnogim, međusobno uslovjenim planovima: proširuje se predmetno polje izučavanja, postojeći književnoistoriografski koncepti se revidiraju i preoblikuju, formiraju se nova istraživačka težišta. Ukazano je na značajan broj autorki koje su uoči Prvog svetskog rata i početkom dvadesetih godina stvarale u avangardnom poetičkom i

kulturološkom kontekstu (Isidora Sekulić, Jela Spiridonović Savić, Anuška Micić, Milica Kostić Selem, Anica Savić Rebac, Milica Janković, Mimi Vulović itd). Izdvojeni su poetički toposi (tematsko-motivski, narativni, žanrovske) koji ih čine bliskim onome što se smatra paradigmom istorijskih avangardi. Međutim, ukazano je i na specifično oblikovanje avangardnih narativa uslovljeno rodnim pozicijama i iskustvom žena.⁴

Istraživanje modernističko-avangardne književnosti iz feminističke perspektive skreće pažnju i na interferiranje avangardista sa ženskim stvaralačkim praksama. Feminističko čitanje tekstova avangardista može da razotkrije ne samo njihovu maskulinističku osnovu, već i obilje ambivalentnosti. Ta mesta su naročito provokativna sa stanovišta znanja o književnoj prošlosti jer dovode u pitanje marginalan status ženskog autorstva kakav mu se pripisuje u kanonskim koncepcijama, ali i homogenost rodnih politika koje zahvataju oblikovanje maskulinteta nakon Prvog svetskog rata. Četiri teksta Tadora Manojlovića na koja će skrenuti pažnju višestruko su značajna za osvetljavanje ženskog autorstva i umetničkih transpozicija rodnih politika tog perioda – na informativnom, interpretativnom i konceptualnom planu.

Godine 1920. Todor Manojlović je u listu *Progres* objavio manifest „Žena i nova poezija“. List *Progres* je te godine okupio najznačajnije modernističko-avangardne autore (Ranko Mladenović, Stanislav Vinaver, Miloš Crnjanski, Boško Tokin, Stanislav Krakov i Dragiša Vasić), koji su u tom listu objavili utemeljujuće tekstove srpske avangarde. Manifestne intervencije teksta Tadora Manojlovića nisu prepoznate, iako ispunjava sve formalno-sadržinske uslove da ga kao takvog žanrovske profilimo. Uostalom, i samo objavljuvanje u *Progresu* ga već kandiduje za manifestni status. Njegova dijaloška forma, hibridizacija diskurzivnog i estetskog, oneobičena perspektiva adresata–adresanta samo su argumenti u prilog žanrovske samosvojnosti i autonomnosti manifesta u avangardnim stvaralačkim projektima. Međutim, ono što je istraživače srpske avangarde verovatno osujetilo da prepoznaju manifestno-programsku dimenziju Manojlovićevog teksta jeste njegov naslov

4. O tome sam detaljno pisala u monografiji *Avangardistkinje. Ogledi o srpskoj (ženskoj) avangarnoj književnosti* (Svirčev 2017).

koji se nije uklapao u koncept patrijarhalne interpretativne norme koja je oblikovala narative o modernizmu i avangardi u srpskoj književnosti.

Tekst „Žena i nova književnost“ preštampan je u knjizi *Dijalozi ili Umetnost razgovora*, koju je priredila Marta Frajnd u okviru Biblioteke *Susreti*. Formalna karakteristika i klasifikacija teksta potiskuje njegovu suštinsko svojstvo, eseističko. Međutim, imamo li u vidu koncepciju teksta, Manojlovićeva formalno (samo)određenje teksta kao *dijaloga* nije toliko stvar formalne karakterizacije samog teksta, koliko se tekst koncipira kao dijalog u javnoj sferi, odnosno dijalog kao društveni gest između dominantne javnosti (njenih estetskih načela i navika) i kontrajavnosti, poput žena ili futurista, odnosno, književne margine u kontekstu srpske kulture i književnosti. Reč je o borbi za glas i za vidljivost, za ravnopravno učešće u javnoj sferi u kojoj se formiraju, nadmeću i oponiraju različite umetničke poetike i politike.

Prepostavljajući da je ovaj tekst danas malo poznat čitalačkoj publici, s obzirom na to da on nije referenca u kritičkom ili književnoistoriografskom pregledu međuratnog razdoblja, pustiću sam tekst da na ovom mestu malo više govori. Tekst je, dakle, napisan u dijaloškoj formi, a razgovor vode žena koja u rukopisu ima knjigu i njen priatelj. Nakon što je priatelj izrazio zanimanje za njen rukopis, žena mu odgovara da nije sigurna da želi da ga objavi jer je u nedoumici ima li uopšte smisla njenog stvaranja te da nastoji da razreši jedan ogranač ženskog pitanja, „mnogostruko zapleten sa najvišim duhovnim problemima“, kao što je umetničko stvaranje. Nastojeći da razreši taj problem, ona je i sama došla do „opštег mesta i gromopucateljnog argumenta“, da je ženska književnost sumnjive vrednosti, inferiorna u odnosu na stvaralaštvo muškaraca (Manojlović 1920: 2).

Spisateljica konstatuje da su najbolje i najveće pesnikinje, poput Sapfo, „uvek iskočile iz normalnog koloseka ženske egzistencije“, a da su „dobre“, „prave i zdrave ženskinje“ uglavnom loše spisateljice. Autorka to tumači nedostatkom težnje za „objektivizacijom sopstvene subjektivnosti“ kod žena, što je preduslov svake poezije. Dok je žena vezana za svakodnevno iskustvo, svoju neposrednu

realnost, „prijemčiva“, „sabrana u sebi“, muškarac je vođen „čudesnom žudnjom za beskrajem“, on „zadovoljstvo traži u svojim vratolomnim, transcendentalnim poletima“ (Isto). Imajući to u vidu, spisateljica konstatuje da je muški duh sposobniji za stvaranje, a „žene koje su htеле da postanu pesnikinje i umetnice morale su da se uzdignu iznad stanovišta svog pola odnosno da veštački ili nasilno uđu u mušku osećajnost ili ideologiju, bez kojih se muze kanda ne daju osvojiti“ (Isto).

Njen prijatelj, međutim, iznosi promišljenu i temeljnu kontraargumentaciju. Naime, njegova osnovna misao je da su „nadvremenske istine“, koje je ona izložila u prilog stvaralačkih (ne) sposobnosti žena i muškaraca, rezultat istorijske evolucije. „Muško“ i „žensko“ kako ih je ona predstavila „za slučaj da su za danas tačne, nisu uvek bile“ (Isto). „Muška ideologija“, koja je danas „istorijski balast“, „praznoverice minulog doba“ sa kojim novo osećanje života nema dodira i zajedništva, nisu samo prepreka za ispoljavanje ženama, već i njima, muškarcima, novim muškarcima, kako on ističe. S obzirom na to, argumentuje on dalje, da se ne može stvarati iz neke gotove doktrine, već „iz sopstvenog, neposrednog ličnog osećanja i da onaj koji želi da stvara ima da se, jednim osobenim podvigom duha, uroni u onaj najdublji sloj svog ja, koji, netaknut i neizopačen konvencionalizmima društva i istorije, predstavlja jedinu pravu, metafizičku realnost našeg bića i jedini pravi izvor umetničke ili pesničke inspiracije“ (Isto), žena nije manje sposobna za takav podvig od muškarca. Prijatelj dodatno argumentuje, ističući da su pređašnje naučne paradigme oblikovali muškarci zbog istorijskih okolnosti koje su ograničavale žensko delovanje. Danas, pred novim moćima duha „koje nisu prošle kroz nikakvu historijsku evoluciju, kroz nikakvo svesno i metodsko gajenje“, a reč je o moći „intuicije koja nas dovodi do filozofskog saznanja i moći vizije i emocije koja je izvor umetnosti i poezije“ (Isto), muškarac i žena stoje sa jednakim mogućnostima i pravima.

Na ove prijateljeve argumente, spisateljica odgovara da „ovo zvuči pomalo futuristički“ (Isto). Odobravajući ovo mišljenje, prijatelj ističe da su i Dante i Gete bili „futuristi“ jer su pisali „kako ljubav inspiriše“ i „kako iznutra čuju“, te da oni, futuristi, brane umetnost i poeziju od akademičara i literata, upućujući prijateljici pitanje–

poziv: „Zar vas takvo buntovništvo i takva novina plaše? Oni su upereni protiv nečega što je vama, ženskinjama, od vajkada bilo tuđe i protivno i čega će te se još lakše odreći nego mi muškarci. Preporođaj opšte poezije je uslov za rođenje jedne naročite, čiste, ženske poezije“ (Isto).

U ženinoj argumentaciji u prilog sumnji u sopstvene stvaralačke mogućnosti i smislenost bavljenja umetnošću lako možemo prepoznati mehanizme internalizovanja patrijarhalne institucije umetničkog stvaranja, kao i sugestivno iskazivanje „strepnje od autorstva⁵. Njen priatelj ubedljivo kritikuje, a kritička oštrina dodatno se brusi jer je kazuje muškarac, diskurs univerzalnosti koji se poistovećuje sa muškim modusom oblikovanim na bazi binarne logike koja strukturira polnost u zapadnoj kulturi. Žensko i muško su za *novog muškarca*, *futuristu* društvena konstrukcija, istorijski uslovljene paradigme, a nova tekstualna praksa, podstaknuta bergsonizmom, nastaje van svih sputavajućih ograda binarne logike i njenih društvenih učinaka. Todor Manojlović je, poput feministkinja sedamdesetih i osamdesetih godina, tekst lišio polnih obeležja te *muško i žensko*, patrijarhalno arhetipizirane, video kao konceptualne metafore stvaralačkih pristupa kulturi i umetnosti. *Čista, ženska poezija* iskrsvava kao „optimalna projekcija“ kojoj teže novi, futuristički autori, a koja je već immanentna stvaralaštvu žena. Ta utopistička vizija će meandrirati u tekstualnim praksama pojedinih avangardnih autora, čemu će biti posvećena pažnja u ogledima koji slede u ovoj knjizi. No, jasno je bilo Manojloviću da će muškarcima biti mnogo teže nego ženama. Otuda i ne treba da nas iznenadi što je manifest „rođenja jedne naročite, čiste, ženske poezije“ ostao zaboravljen na stranicama *Progresa*.

Tekst „Žena i nova poezija“ objavljen je u atmosferi povećanog interesovanja za rešavanje tzv. ženskog pitanja u čijem fokusu je bila borba za sticanje političkih prava žena. Godine nakon Prvog

5. Polazeći od Blumove ideje „straha od uticaja“, koji može biti relevantan za pisce, žene, prema mišljenju Sandre Gilber i Suzan Gubar, pate od „straha od autorstva“. Spisateljice su lišene oslonca koji bi mogle da nadu u svojim prethodnicama jer pripadaju ženskoj supkulturi čija istorija i tradicija nisu konstituisane, te su za njih neuhvatljive. Spisateljice su ispunjene strahom od publike koja je vaspitavana na muškim vrednostima. Ulazeći u književnost one se, u stvari, suočavaju sa načinima na koje su one same pročitane, a ne sa načinima na koje njihovi književni preci razumeju svet. Vid. Gilbert i Gubar 1997.

svetskog rata obeležene su ne samo usponom ženskog autorstva, u kvalitativnom i kvantitativnom smislu, već i formiranjem mreže institucija delovanja i saradničke zajednice (serijske publikacije, edicije, uredništva, recenzije i kritikaitd). U feminističkoj kontrajavnosti Kraljevine SHS insistiralo se na osvetljavanju marginalizovanog ženskog iskustva, diskutovanjem i preoblikovanjem tradicionalnog koncepta ženskih uloga i njihovih reprezentacija (više o tome vid. Barać 2015, Milinković 2016). Neposredno ratno iskustvo i poratno iskustvo feminističkog angažmana i aktivizma formativno je za brojne autorke, a u stvaralaštvu pojedinih su se presecali feminism i avangarda.

Drugim rečima, pojedine autorke su „poetiku osporavanja“ gradile oslanjajući se i na emancipatorske i feminističke ideologeme svog vremena, prevashodno ideologemu *nove žene*. Međutim, feministički diskurs se nije odrazio isključivo na stvaralaštvo žena, kao što pokazuje i tekst „Žena i nova poezija“ Todora Manojlovića. Književni život u novoosnovanoj državi uspostavlja se u društvenoj klimi koja je bila izrazito otvorena za progresivne koncepte te su ideje ženskog pokreta u godinama neposredno nakon rata do donošenja Vidovdanskog ustava (1921) delovale destabilizujuće po tradicionalne rodne politike, čak se verovatnom činila mogućnost da se zaista i redefinišu patrijarhalni rodni odnosi i zakonskim putem. Manojlovićev tekst se može sagledati i u tom kontekstu, kao svedočanstvo sadejstva emancipatorskih društvenih pokreta i umetničkih praksi. Koliko je meni poznato, „Žena i nova poezija“ je jedan od retkih tekstova (ako ne i jedini) iz tog perioda u kom je diskurzivno formulisana kritika tradicionalnog maskuliniteta. Tekst je dragocen argument u prilog potrebe svestranijeg osvetljavanja književnosti tog perioda pomoću heurističkih alatki poput *roda* jer je evidentno da je „prevrednovanje svih vrednosti“ ipak zahvatilo i patrijarhalne politike roda (maskuliniteta).⁶

6. Feministička istraživanja modernističko-avangardnih pokreta u Evropi i kod nas saglasna su da je, kako je to pregnantno predviđala Stanislava Barać, „marginalizacija ženskog iskustva, bila jedan od utemeljujućih činova (pojedinih) evropskih književnih avangardi. Prevrednovanje svih vrednosti i raskid sa oveštašim tradicijama, koji se u avangardističkoj praksi jesu odvijali i na nivou umetničkog dela/teksta i u samom (književnom) životu, nisu do kraja bili realizovani kada je u pitanju jedna tradicija – patrijarhalna (Barać 2016: 59). Stoga su još dragoceniji tekstovi poput Manojlovićevog teksta „Žena i nova poezija“

„Žena i nova poezija“ nije Manojlovićev prvi tekst u kom se afirmaše nekanonski vid ženskog umetničkog izraza. Književnoistoriografski potencijal prikaza zbirke *Saputnici* Isidore Sekulić, koji Manojlović objavljuje 1913. godine u *Letopisu Matice srpske*, do danas nije adekvatno prepoznat i vrednovan. Istorija kritičke recepcije *Saputnika* svedena je na negativnu ocenu Jovana Skerlića, na njegovo „ogrešenje“ o autorku i, eventualno, na Matoševu pozitivnu ocenu. Pun poetički radikalizam *Saputnika* Isidore Sekulić tek je sporadično bivao predmet opsežnijih studija (Stojanović Pantović 1997, Stevanović 2011) i danas, iako postoji svest o njenoj poetičkoj inovativnosti, ova knjiga nije dobila status koji zavređuje – zbirka koja srpsku književnost okreće i usmerava ka eksperimentalnim, avangardnim poetikama. Razmrtaranje uzroka takve recepcije ove zbirke premašuje format ovog rada i ovlašću istači dva. Najpre, u srpskoj književnoj istoriografiji nezamisliv je da se ženi da status inovatorke i eksperimentatorke. Potom, ovakav status Isidore Sekulić, i to sa tekstovima u kojima se prevazilaze tradicionalne rodne granice i uvodi progresivan rodni diskurs, ne odgovara *kanonskoj* slici Isidore Sekulić (samozatajena, asketska, religiozni i temama od nacionalne važnosti posvećena autorka), na čemu je autorka i sama radila u decenijama koje su usledile. Međutim, „rani radovi“ Isidore Sekulić, zbirka *Saputnici* i roman *Đakon Bogorodičine crkve* (1919), osvetljavaju autorku drugačijeg temperamenta i senzibiliteta. Njene autorske intervencije u polju samoreprezentacije ne bi pak trebalo da nas obeshrabre u pokušaju da relevantno ocenimo njenu poziciju i stvaralačke strategije koje su rezultirale avangardnim poetičkim tendencijama nakon Prvog svetskog rata. Tekst „Isidora Sekulić: *Saputnici*“ Todora Manojlovića osvedočava da je Isidora Sekulić imala pozitivnu recepciju i u godini objavlјivanja knjige te da nije bila usamljena žrtva na koju se uglavnom svodi nakon Skerlićevog teksta „Dve ženske knjige“. Takođe, tekst otkriva Manojlovića kao kongenijalnog tumača *Saputnika*, autora koji je potpuno svestan radikalnosti zbirke Isidore Sekulić koju nastoji da „glokalizuje“ svojim tekstrom.

jer nam omogućavaju da i maskulinistički narativ raslojimo i otvorimo ga u njegovoj ambivalentnosti i protivurečnosti.

Manojlović je precizno uočio i artikulisao poetička pomeranja na žanrovskom, stilsko-jezičkom i tematskom planu koje donose *Saputnici*,⁷ predočavajući pravu meru Isidorine inovativnosti u kontekstu srpske književnosti:

Kako po idejama i celom stavu svog intelekta i temperamenta, tako je Isidora Sekulićeva i po formi potpuno nova. Dala nam je nove sadržaje u novom obliku. Sumnjam da je pre nje još jedna srpska duša poznala i doživela sve te emocije, sumnje i krize, da je uočila sve te tajne i daleke lepote svireposti, da se toliko borila i mučila mislima i problemima kao ona; – ako i jest, nije ih bila u stanju izraziti. (Manojlović 1968: 188).

Manojlovićevo temeljno argumetovana vrednosna ocena *Saputnika* ne samo da još uvek nije opšte mesto istorije srpske književnosti, nego u sagledavanju njegovog eseističkog opusa nije uvažavana. Tako, primera radi, u pogовору Manojlovićevog *Novog književnog sajma* Mihajlo Pantić, razmatrajući autorovo čitanje domaće tradicije, piše sledeće:

Bilo da se bavi interpretacijom iskućenije verifikovanih dela, ili, pak, inauguracijom novih pisaca, Manojlović gotovo da ne greši. Pisci na kojima počiva magistralna linija srpske književne baštine (Sterija, Ignjatović, Radičević, Zmaj, Kostić...), kao i oni koji će zasnovati jezgro moderniteta na južnoslovenskim duhovnim prostorima (Ujević, Krleža, Vinaver, Rastko Petrović) nisu izmakli njegovoj pažnji. Novi književni sajam je, po svemu, pledoaje za živo, antiakademsko shvatanje književnosti kakvih u srpskoj književnosti prve polovine XX veka nema

7. Isidora Sekulić je bila višestruko podsticajna stvaralačka figura za Todora Manojlovića, o čemu je i sam autor svedeo u svojim sećanjima: „Lebedelo mi je pred očima nešto analogno onome što sam nedavno još video, proživeo bio u Nađvaradu i u Firenci. Počeo sam, podstican, hrabren naročito još i imenom već i onda svima mladima toliko dragog Disa, u to doba takođe već živo i simpatično diskutovanog Stanislava Vinavera kao i isto tadašnjim ili valjda samo nešto kasnijim vrlo interesantnim i srećnim književnim debijem Isidore Sekulić – počeo sam, dakle, sasvim ozbiljno da razmišljam o pokretanju neke slične akcije i na našem krutoj profesorskoj disciplini podvrgnutog Parnasa.“ (Manojlović 1968: 2–3).

baš previše. Utoliko je značaj te knjige, makar ga otkrivali sa nekoliko decenija zaostatka, i velik i neporeciv (Pantić 1997: 489).

Ocene Mihajla Pantića potpuno su utemeljene, međutim, simptomatično je njegovo isključivanje Isidore Sekulić iz autorskog kruga moderniteta na jugoslovenskim prostorima. Manojlović u slučaju *Saputnika* nije pogrešio, a ovo književnoistoriografsko prenebregavanje utoliko je simptomatičnije što Manojlović upravo u prikazu *Saputnika* demonstrira antiakademsko čitanje i shvatanje književnosti i u tom smislu postavlja obrazac svoje kritičarske prakse. S obzirom na to da je reč o Manojlovićevom prvom tekstu objavljenom na srpskom jeziku, da u njemu formatira svoje interpretacije i da, prikazujući *Saputnike*, promoviše nove poetičke modele, ima osnova da o ovom tekstu na mikrožanrovskom planu razmišljamo kao o Manojlovićevom programskom tekstu. I svakako da je značaj ovog teksta „makar ga otkrivali sa nekoliko decenija zaostatka, i velik i neporeciv“.

Antiakademsko shvatanje književnosti u prikazu *Saputnika* evidentno je i kroz implicitni polemički dijalog sa stavovima Jovana Skerlića u vezi sa ovom knjigom (i šire, književnošću). Drugim rečima, ocene Todora Manojlovića jesu reakcija i osporavanje dominantne estetike i interpretativne koncepcije. Ključne Skerlićeve negativne ocene izrečene sa pozicije estetike „zdravlja i borbenosti“ Manojlović je prevrednovao u pozitivnom svetlu: naglašenu introspektivnost autorke, projektovanje sebe u sve fenomene o kojima piše, ispovedni diskurs, autorkinu erudiciju, individualnost, melanoliju i kontemplativnost. Ili, na primer, kada Manojlović konstataju da su *Saputnici* „proza koja ne miriše više na mastilo i hartiju“ (Manojlović 1968: 187), evidentno je da replicira Skerlićevom stavu da je „G-đica Sekulić mnogo čitala, [a] njen unutrašnji život postao je čisto knjiški“ te da su *Saputnici* „cveće niklo iz mastionice“ (Skerlić 1913: 382, 383).

Pored poetoloških razmimoilaženja koje Manojlovićev prikaz osvedočava, njegov tekst oponira dominantnoj kulturnoj politici svojim konceptima zapada i patriotizma. Manojlović, dakle, i na geopoetičkom i političkom planu pravi izazovne i provokativne rezove,

koji će tek nakon Prvog svetskog rata postati immanentnopoetičko svojstvo modernističko-avangardnih autora i autorki ili će pak eksplicitno biti proklamovani u njihovim publicističko-esejističkim tekstovima. Naime, jedna od najtežih Skerlićevih optužbi protiv Isidore Sekulić jeste, Skerlićevim rečima, njen *egzotizam*, odnosno anacionalnost. Todor Manojlović je, pak, vrlo dobro razumeo Isidorino preoblikovanje i proširivanje mape kulturnih interesovanja i kontakata, ističući da je pred autorkom novi svet,

veliki i sjajni Zapad, mnogostruka, rafinirana, primamljiva i problematična moderna kultura, sa svim svojim neslućenim i opijajućim dražima i opasnostima, lepotama i ponorima. Isidora Sekulićeva je jedna od prvih ušla u ovaj najnoviji i najdalji Zapad, koji još nije pobedio i koji tek traži i skuplja svoje borce i prve glasnike (Manojlović 1968: 188).

Zoran Milutnović je Skerlićev i Isidorin diskurs o Evropi označio kao reprezentativan za srpsku kulturu početkom XX veka. Diskurs o Evropi srpski intelektualci su početkom veka konstruisali kao repozitorijum vrednosti potrebnih za procese modernizacije i kao kanon intelektualnih i umetničkih dostignuća. Ukazujući na bliskost Skerlićevog i Isidorinog kosmopolitizma, Milutinović ističe da su njegove osobnosti „opozicija autohtonizmu i izolacionizmu; nastojanje da srpska kultura bude nadahnuta istim vrednostima kao druge evropske kulture, da bude u mogućnosti da komunicira sa njima i da izdrži poređenje sa njima; ambiciju da se srpsko društvo modernizuje prateći model uspešne modernizacije u ‘Evropi’“ (Milutinović 2010: 39).

Međutim, na samom početku ogleda o Skerlićevim i Isidorinim stavovima u vezi sa „Istokom“ i „Zapadom“, autor opominje da su ove dve kategorije bile i još uvek jesu izuzetno nestabilne diskurzivne konstrukcije te de su kategorije i *pro-* i *anti-* korisne jedino ako je sadržaj „Zapada“ jasno određen, ako nemamo dileme protiv čega ili za šta je neko bio (Isto: 3). Isidora Sekulić i Todor Manojlović, jedan od prvih autora koji je razumeo njen kosmopolitski diskurs, bili su, poput Skerlića, prozapadnoevropski orijentisani, međutim,

kategorija „Evrope“ za njih nije bila ispunjena istim sadržajima, bar ne ona u kojoj su se ogledali i ka kojoj su usmeravali sopstvenu kulturu. Pored toga, autori su se razmimoilazili i u razumevanju modernizma, kao i osnove nacionalne kulture, odnosno njenih životvornih tradicijskih linija. *Evropa* koju su afirmisali Isidora Sekulić i Todor Manojlović 1913. godine postaće „zavičaj“ modernističko-avangardnom naraštaju nakon Prvog svetskog rata.

Druga velika optužba Skerlićeva sadržana je u oceni *Saputnika* kao „egotičke knjiga“ (Skerlić 1913: 385), odnosno u otpužbi Isidore Sekulić za potpuno odsustvo takta i osećaja za tragičnost istorijske situacije u kojoj se našao srpski narod, neprimerenost njenih tema, sažeto kazano, za odsustvo patriotizma. Nasuprot takvom viđenju *Saputnika*, za Todora Manojlovića je „Pitanje“, „jedna od najdirljivijih i najgrafičnijih poema otadžbinske ljubavi koje su ikad na našem jeziku ispevane“ (Manojlović 1968: 188). Kako razumeti ovo razmimoilaženje u oceni patriotizma *Saputnika* Jovana Skerlića i Todor Manojlovića? Todor Manojlović je pokazao razumevanje za Isidorin pokušaj preoblikovanja koncepta patriotizma, odnosno za kritički pristup ideoško-političkim vrednosnim kategorijama koje su bile stožer patriotizma u patrijarhalnim društvima. U široj perspektivi, Manojlović pokazuje sluha za autorkino preispitivanje „hegemonog tipa maskuliniteta⁸. Manojlović će u tekstu „Žena i nova poezija“ i sam načiniti otklon od dominantne patrijarhalne koncepcije muškosti, koja će naročito biti prostor kritičkih intervencija u modernističko-avangardnoj ratnoj prozi, na primer, prozi Miloša Crnjanskog, Dragiše Vasića, Ljubomira Micića i Milice Janković.

Todor Manojlović je i nakon rata nastavio da kritički prati stvaralaštvo žena. U kontekstu poetičkog formatiranja neposredno nakon rata i ranih dvadesetih godina zanimljiva su dva članka u kojima Manojlović marginalzovano žensku umetničku praksu ili stvaralačke figure afirmaše sa stanovišta najnovijih umetničkih

8. Hegemonia muškost, prema rečima V. Šmalea, definije se na osnovu nekoliko ključnih tačaka ili stereotipa: slika snažnog muškog tela koje podrazumeva fizičku aktivnost; moć rasudivanja i samosavlđivanja, jednom rečju razumnost koja gospodari prirodom i instinktima i rezultat toga je dominacija u kulturi; aktivna očinska uloga u vidu autoritativnog oca kao nosioca imena Zakona (Šmale 2011: 218).

tendencija. Reč je o člancima „Izložba narodnih rukotvorina Kola srpskih sestara“ (1920, *Misao*) i „Rudolf Laban i njegova trupa“ (1924, *Comoedia*). Izložba veziljske umetnosti bila je Manojloviću prilika da u svojoj sredini (re)aktuelizuje evropski avangardni diskurs o kreativnim mogućnostima ukidanja razlike između lepih i primenjene umetnosti i prida značaj veštinama i praksama koje su se tradicionalno vezivale za žensku sferu kućnog delovanja, naročito inspirativnu za avangardiste zbog njihovog statusa *ne-umetnosti* i *ne-kulture*. Takođe, Manojlovićev tekst otpočinje liniju međuratnog istraživanja narodne tradicije, njenih marginalnih tokova, arhaičnih, magijskih i sinkretičnih interesovanja za prehrničanska i apokrifna iskustva i forme, stvaralačku artikulaciju kolektivnog nesvesnog, posezanje za rudimentarnim obrascima koji pamte mitološko-obredne korene, intuitivnu komunikaciju sa prapoetskim izražajnim sredstvima koji će predstavljati poetičke topose mnogih srpskih modernističko-avangardnih autorki i autora.⁹ Na ovoj liniji je i njegov tekst objavljen dve godine kasnije, „Intuitivna lirika“ u kom se sustiću estetičke kategorije i stvaralački obrasci koje je podržavao u tekstovima „Žena i nova poezija“ i „Izložba narodnih rukotvorina Kola srpskih sestara“.

Hvaleći izлагаčki poduhvat Kola srpskih sestara, Manojlović ističe da je izložbom data „jedna živopisna slika naše davne – na žalost, još uvek nedovoljno poznate i cijenjene – bezimene narodne umetnosti“ (Manojlović 1920: 1604). Autor naročito insistira na njenoj originalnosti koja proističe iz originalnosti same vezilje koja se „rado povodi svojom sopstvenom maštom i daje, često, sasvim slobodne interpretacije“ (Isto: 1605). Pridajući visok stepen kreativnosti i slobode veziljskoj veštini, Manojlović pokazuje istaćeno razumevanje supkulturnih izražajnih formi o kojima razmišlja u estetičkim kategorijama: „Jedna primitivna umetnost, sočna, temperamentna, čulna, i, pre svega, izrazita. Vezilja kao da neposredno prenosi na platno boje i oblike što ih je uočila u bašti i na livadi“ (Isto). Dve godine kasnije vodiće se polemika o

9. Interpretaciju veziljske umetnosti u kategorijama srodnim poetikama avangarde (intuicija, ritam, magija, arhetipsko) te upućivanje na savremene mogućnosti kreativnog posvajanja njenih izražajnih oblika prva je izvela 1908. godine Jelica Belović Bernadžikovski u knjizi *Srpski narodni vez*.

„primitivnoj umetnosti“ na stranicama *Misli i Srpskog književnog glasnika* između modernista i tradicionalista, a Todor Manojlović nije imao dilema: „Etnograf, umetnički kritičar, kao i aktivni umetnik – naročito onaj koji sanja o nekoj „nacionalnoj umetnosti“ – moći će da crpe dragocenih pouka i nadahnuća iz ove izložbe, u kojoj se, neosporno, obelodanjuje nešto od našeg *rasnog genija*“ (Isto: 1605–1606, kurziv Ž. S.).¹⁰ Dakle, Manojlović usmerava „aktivne umetnike“ ka izražajnim mogućnostima i tehnikama veza. Originalnosti vezilje se ogleda u njenoj slobodi, maštovitosti i improvizaciji. Sve ovo su osobine koje se tradicionalno vezuju za sferu muške kreativnosti, a Manojlović ne samo da ih vezuje sa žensku stvaralačku praksu, već ih postavlja na najviše mesto u kolektivnoj imaginaciji i umetnosti, na mesto rezervisano za rasne genije koje je u patrijarhalnim društvima nepristupačno za žene.

U članku „Rudolf Laban i njegova trupa“ Manojlović čini sličan, „feminofilan“ kritičarski gest. Iako je reč o kratkom tekstu prigodnog karaktera, članak potvrđuje, najpre, Manojlovića kao izuzetno upućenog znača i interpretatora modernog plesa, a članak je važan i za osvetljavanje recepcije marginalizovanih umetničkih praksi u srpskoj kulturnoj sredini dvadesetih godina. Ples kao metafora nove izražajnosti, koja računa na ekstatičnost, nekonvencionalnu ekspresivnost, njegovu antitradicionalnost i eksperimentalnost kružiće tokom dvadesetih godina programsko-manifestnim tekstovima srpskih avangardista, iskrsvavajući i na aluzivno-metaforičkim planovima poetskih i proznih tekstova, postajući specifičan trop avangardnosti. Ipak, izvođačke umetnosti još uvek nisu integralni deo književnoistoriografskih narativa o srpskoj modernističko-avangardnoj umetnosti.

Prvih decenija dvadesetog veka u srpskoj kulturi samo su se žene, Maga Magazinović i Smiljana Mandukić, profesionalno bavile modernim plesom i prenosile teorije plesa u svoju sredinu. Početkom dvadesetih godina u srpskoj kulturi *Ruski balet* je bio metonimija

10. O vezu kao alternativnom diskurzivnom prostoru i označavaljačkoj praksi, tradiciji marginalizovanog, potisnutog i kulturološki cenzurisanog esejički su pisali Miloš Crnjanski, Rastko Petrović i Stanislav Vinaver, a prisustvo veza u modernističko-avangardnim tekstovima uočava se na različitim nivoima teksta – tematskom, aluzivno-metaforičkom i formalnom.

plesne revolucije i njenog avangardnog izraza. Međutim, *Ruski balet* i moderan ples je po pravilu bio izjednačen sa radom Serža Djagiljeva, a drugi koreografi ili plesačice i plesači su retko bili spominjani. Todor Manojlović je, pak, u tekstu „Rudolf Laban i njegova trupa“ pisao o ženskom autorstvu u kontekstu modernog plesa. Takođe, ovaj tekst otvara i nove perspektive u proučavanju Manojlovićeve pozorišne kritike, konkretno, kritike plesne umetnosti. Razmatrajući autorove pozorišne kritike, Bojana Popović u nedavno objavljenoj monografiji *Todor Manojlović i pozorište*, koja potvrđuje da je ovaj suodnos podsticajan savremenim istraživačima/icama, malo, pak, pažnje posvećuje njegovim kritičko-esejističkim tekstovima o klasičnom ili modernom baletu. Popović konstatiše da je „jasno da je cenio balet kao umetnost i da je smatrao da dobri i kvalitetni igrači mogu pomoći ritmike i plastike tela da u potpunosti izraze duševna stanja, a da svi ostali elementi predstave (muzika, kostim i dekor) tu sliku dodatno dopunjaju i pojačavaju“ (Popović 2020), usmeravajući pažnju ka nekoliko kritičkih prikaza klasičnih baletskih predstava.

Predočavajući razvojne linije modernog plesa, Manojlović ističe da su njegovi „glavni apostoli i tvorci“ Isidora Dankan, Žak Delakroz i Rudolf Laban, čije je delo „od najviše umetničke vrednosti“ (Manojlović 2010: 33). Da je Manojlović pratilo scenu, potvrđuje i njegov osvrt na gostovanja Valerije Kratine i Šarlote Vilke u Beogradu. Međutim, da Manojlović suštinski razume moderan ples, pokazuje njegovo pregnantno teorijsko skiciranje slobodne, plastične igre, njegovim rečima, čiste igre „koja prvenstvenim ili baš i isključivim sredstvom ritma, pokreta, plastike i dinamike živog čovečijeg tela izražava emocije, duševna stanja i dešavanja, harmonije, polifonije i dramske momente, isto tako neposredno kao i poezija, muzika ili gluma, koja daje, stvara likovnu lepotu isto ili još bolje – jer živo, pokretno – nego vajarstvo i slikarstvo.“ (Isto: 33). Određujući vrlo efektno moderan ples kao „živu i plastičnu kinematografiju“ (Isto: 34), Manojlović upućuje na jedno od ključnih avangardnih stvaralačkih težnji, težnju ka „totalnom delu“ (*Gestamtkunstwerk*). Srpski modernističko-avangardni autori su ovaj koncept nalazili prevashodno u ostvarenjima *Ruskog baleta*, a Manojlović ga valjano uočava i u radu Rudolfa Labana. Nakon što je pobliže predočio čitaocima poetiku Labanovog ekspresionističkog plesa,

Manojlović konstatiše da Labanove vizije mogu da sprovode samo prvaklasični igrači: Gertruda Lezer, Dusja Bereska, Hildegard Troplović, napominjući da je članica internacionale trupe i Vera Milčinović.¹¹ Ovim potezom, Manojlović ples posmatra kao koautorski projekat za čiju realizaciju su podjednako važni u kreativnom smislu i koreografi i izvođači.

Manojlovićev tekst je značajna referenca koja osvetljava modernističko-avangardnu recepciju plesa, a takođe i usmerenost naših autora da promovišu i/ili popularišu avangardni ples u svojoj sredini. Plesne koncepcije u modernističko-avangardnom kontekstu tek će kajusvojeinterpretativneisintetičkepreglede. Todor Manojlović zavređuje da bude sagledavan u ovom kontekstu ne samo zbog svojih esejičko-kritičkih zapisa, već i zbog figura igraca i igrackica u svojim pesničkim i dramskim delima. Drugim rečima, jedan je od retkih autora koji je o plesu pisao i u diskurzivnim i u imaginativnim formama. I jedan je od retkih srpskih (jugoslovenskih) autora koji je ženskoj stvaralačkoj figuri dao ikonički status i to ne slučajno, imajući u vidu njegovu fascinaciju modernim plesom, Ani Pavlovoj. Napored sa aeroplanim i automobilima, ključnim figurama „modernih vremena“ i projekcionim platnima modernističko-avangardne imaginacije, našla se *centrifugalna igrackica*, sa svojom novom tehnologijom tela i sopstva koju Todor Manojlović, nasuprot patrijarhalnoj logici, ostavlja orodnjenu, bivajući, dakle, svestan da je jedna od „radosti našeg doba“ ikonoklastija koju su izvele žene svojim telima. Nova, revolucionarna ženska i muška tela stavlja u red sa najfascinantnijim mašinskim telima svog vremena.

Izložena zapažanja o nekoliko tekstova Tadora Manojlovića u kojima se promoviše ili afirmiše stvaralaštvo žena pre su predložak za jedno temeljnije i svestranije istraživanje, nego što su dokončana interpretativna celina. Stoga se na ovom mestu pre navode potencijalne smernice za buduća istraživanja no izvagani zaključci i ocene, premda se njihov hipotetički status ne dovodi u

11. Nije mi jasno zašto je Todor Manojlović propustio da u ovom tekstu spomene rad Mage Magazinović čiju školu je Laban posetio dok je boravio u Beogradu, smatrajući je svojom sledbenicom. Kurioziteta radi, vredi spomenuti da je pored Mage Magazinović Laban Meri Vigman smatrao svojom sledbenicom i njih dve su jedine žene koje su se našle na autorizovanoj listi Labanovih sledbenika.

pitanje. Čitanje Manojlovićevih tekstova iz ginokritičke perspektive važno je iz nekoliko razloga. Iako ovako profilisano interpretativno čitanje pre svega razotkriva patrijarhalne politike u tekstovima autora, istraživanje modernističko-avangardnog kruga autora razotkriva i njihove polemičke interakcije sa tradicionalnim rodnim konceptima. Kritičko-esejistički, pesnički i dramski tekstovi Todora Manojlovića vrlo su sugestivna mesta repolitizacije rodnih pozicija i koncepata i podsticajni su za svestranije promišljanje rodnih politika modernističko-avangardnih agenci na ovdašnjoj sceni. U tom smislu, naročito su značajni njegovi tekstovi o ženskom autorstvu i načinu na koji ga je Manojlović predstavljao – žene su inovatorkе i eksperimentatorke, ravnopravne učesnice u izgradnji novih poetičkih paradigma i kulturnih praksi. Ovo je narativ koji konačno valja da bude integrisan u književnoistoriografsku modernističko-avangardnu paradigmu i stekne pun legitimitet. Vredi podsetiti da ga je „utemeljio“ teoretičar i istoričar književnosti za koga docnija književna istorija veli da je sam njen modernistički temelj, jedan od najboljih i najznačajnijih. To potvrđuje i (preliminarno) čitanje Todora Manojlovića u feminističkom ključu koje u njemu ima pouzdan oslonac u dehierarhizaciji kanonskih predstava modernističke i avangardne umetnosti u srpskoj kulturi, tim pre što je reč i o neposrednom i aktivnom učesniku čija poetička i kulturna samosvest osporava docnija krivotvorenja znanja o književnoj prošlosti.

LITERATURA

- Barać, Stanislava, „Žena peva posle rata – da li je pažljivo slušaju?“. U *En Garde 20/21*. Ur. Branislav Dimitrijević, 52–59. Beograd: Heinrich Böll Stiftung, Centar za kulturnu dekontaminaciju, 2016.
- Barać, Stanislava. *Feministička kontrajavnost: žanr ženskog portreta u srpskoj periodici 1920–1941*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2015.
- Gilber, Sandra i Susan Gubar. „Zaraza u rečenici: žena pisac i stregnja od autorstva“. *ProFemina 4*, 9/10 (1997): 160–164.
- Jović, Bojan, „Raznolikosti letenja, padanja, i uspinjanja na nebo (o tematizovanju avijacije u srpskoj međuratnoj književnosti u kontekstu italijanske i ruske avangarde)“. U *Srpska slavistika: kolektivna monografija*. Ur. Boško Suvajdžić, Petar Bunjak, Dušan Ivanić, 149–160. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 2018.
- Juvan, Marko. *Nauka o književnosti u rekonstrukciji: uvod u savremene studije književnosti*. Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Manojlović, Todor. „Žena i nova poezija“. *Progres I*, 15–17 (1920): 2.
- Manojlović, Todor. „Izložba narodnih rukotvorina Kola srpskih sestara“. *Misao II, IV*, 3 (1920): 1604–1606.
- Manojlović, Todor. „Iz prvog doba našeg modernizma“. *Polja 2*, 6/7 (1956): 2–3.
- Manojlović, Todor, „Isidora Sekulić: Saputnici“. U *Bliže velikom suncu*. Prir. Tihomir Savić i Luka Hajduković, 185–189. Zrenjanin: Kulturno-prosvetna zajednica Zrenjanin, 1968.
- Manojlović, Todor, „Rudolf Laban i njegova trupa“. U *Pozorišna kritika*. Prir. Marta Frajnd, 33–35. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 2010.
- Manojlović, Todor, „Sumor i radost našeg doba“. U *Bliže velikom suncu*. Prir. Tihomir Savić i Luka Hajduković, 54–55. Zrenjanin: Kulturno-prosvetna zajednica Zrenjanin, 1968.
- Milinković, Jelena. „Ženska književnost u časopisu Misao: (1919–1937)“. Doktorska dis. Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, 2016.
- Milutinović, Zoran. *Getting over Europe: the construction of Europe in Serbian culture*. Amsterdam-New York: Rodopi, 2011.

- Pantić, Mihajlo. „Esejistika Todora Manojlovića“. Pogovor u *Novi književni sajam*, 481–509. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, 1997.
- Popović, Bojana. *Todor Manojlović i pozorište*. Novo Miloševo: Banatski kulturni centar, 2020.
- Svirčev, Žarka. *Avangardistkinje. Ogledi o srpskoj (ženskoj) avangardnoj književnosti*. Beograd; Šabac: Institut za književnost i umetnost; Fondacija „Stanislav Vinaver“, 2017.
- Sekulić, Isidora. „Todor Manojlović: *Ritmovi*“. *Srpski književni glasnik* VIII, 2, (1923): 154–157.
- Skerlić, Jovan. „Dve ženske knjige“. *Srpski književni glasnik* XXXI, 5 (1913): 379–391.
- Stevanović, Kristina. „Naratološke inovacije u zbirci *Saputnici* Isidore Sekulić“. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 59, 2 (2011): 329–340.
- Stojanović Pantović, Bojana. „Isidorin gambit: *Saputnici* i modernizacija kratke proze u srpskoj književnosti“. *Letopis Matice srpske* 173, 459, 3 (1997): 341–349.

Summary: Todor Manojlović's texts are remarkably stimulating in the processes of reconstruction of the literary past from a gynocritical perspective. The paper sheds light on the set of texts in which the author affirms and promotes the creativity of women. This segment of Manojlović's critical-essay work is important because it calls into question the masculine conception of modernist and avant-garde literature, which is still vital in national literary historiography. Moreover, the affirmation of women's art and authorship is articulated from the positions of a male author, which provides a broader insight into the creative (self)consciousness of authors who directly participated in transforming poetic tendencies in Serbian culture in the first decades of the 20th century. These texts reveal that women were innovators and that they actively participated in forming modernist and avant-garde poetic paradigms and practices. Finally, some texts by Todor Manojlović indicate that the repoliticization of patriarchal concepts, such as masculinity and patriotism, was an important matter in modernist and avant-garde agendas, and gives rise to more extensive analyzes of male gender policies of male authors on whose consistency is insisted in literary history.

PREVODI

SENKA SIRIJUSA**ŠTA MOSTOVI ČUJU**

Čak i prave reči ako ih ikad
pronađemo govore o nečemu
što reči nikad nisu iskusile
pa čas kažu *celestia* za zvezdanu svetlost
čas *zvezdana svetlost*
tako da u ovom času negde u
maglinama možda postoje reči
za ona dva mosta preko široke
reke pune stenja
okukom razdvojena
obasjana zimskim suncem
u pozno popodne pre više od
pola veka a zvuk vode
što pod njima je brzala i
između njih proticala neprekidno
i nečujno još je prisutan
kao i kasno sunce
tog zimskog popodneva
premda je zima prohujala
a mostovi se i dalje pružaju preko
širokog zvuka prisutnosti

PO MRAKU

Kad kucne čas pratim crnog psa
u tamu koja je um dana

ne vidim tu ništa sem crnog psa
poznatog psa koji ide ispred mene

ne osvrćući se ah sad u crnog psa
moram ja da se uzdam posle tolikih godina

kad je crni pas bezuslovno verovao meni
kroz doba svetlosti i kroz senku

pa sve do slepila crnog psa
gde sobe mraka behu već poznate

i ne beše u njemu straha za crnog pasa
koji me je pažljivo vodio uz slepe stepenice

RASPAR

Prve zime u tom gradu
posle godinâ na severu prijatelj
mi je pisao o tome kako se ljudi
tamo nose s hladnoćom
rekao mi je da su ekipe radnika
raskopavale aveniju
dole na uglu ceo dan
ljudi su održavali vatrnu
u starom buretu za naftu izbušenom
sa strane i ložili sve što bi im
došlo pod ruku i posmatrao je
dvojicu muškaraca kraj bureta
s ukupno tri rukavice kako jedan drugome
s vremena na vreme dodaju jednu rukavicu
neprestano trupkajući nogama
dok je on pokušavao da razabere
da li je rukavica leva ili desna

JOŠ JEDAN SAN O POGREBU

Ponekad je to ograđen vrt
s polomljenim kamenom ponad
ulaza a u njemu tek nekoliko
bešumnih usahlih biljčica ili pak
dugačko jezerce posve mirno
čija bistra voda ne odaje
nijednu boju do sivila
kamena što ga okružuje a jednom je
na naslikanom pejzažu bila
jedna poderotina nestručno popravljena
ispod koje se ukazivala tama
ali svejedno ništa nisam zapisao
i okrenuo sam se i udaljio odatle
u celoviti svet

SVETLA SE GASE

Stara žalostiva jesen i dalje doziva svoje leto
dolina doziva druge doline iza grebena
svaka zvezda urla sama u tminu
cele noći tajac

KIŠNA SVETLOST

Zvezde ceo dan gledaju iz davnine
moja majka je rekla ja sad odlazim
kad ostaneš sam bićeš u redu
svejedno da li znaš ili ne znaš znaćeš
pogledaj staru kuću na kiši u svitanje
svi cvetovi su oblici vode
sunce ih podseća kroz beli oblak
dodiruje tu krpriju što zastire breg
isprane boje zagrobnog života
što živele su tu mnogo pre tvog rođenja
vidi kako se bez pogovora bude
iako čitav svet plamti

JUTARNJA BRDA

Kao što oni kojih sada više nema
i dalje lutaju našim rečima
zvukovima papira što ih prate
na neizmernim udaljenostima
tako se i ja opet budim u staroj kući
gde sam ponekad verovao
da čekam samog sebe
a prošlo je mnogo godina
koje su odnosile sa sobom iluzije mladosti
razlog za razlogom vence modrih brda
šta sam mislio ko je nedostajao
onomad ni ovde ni тамо
moj pas koji je čekao
da bude upoznat

Izvornik: Merwin, W. S. *The Shadow of Sirius*. Port Townsend: Copper Canyon Press, 2008.

(S engleskog preveo **Alen Bešić**)

IGRA PRESTOLA UVODI KONCEPT GLOBALNOG BLOKBASTERA

Dva ključna – i kontradiktorna – fenomena u televizijskim programima pojavila su se u ranim godinama televizijskog sadržaja koji se distribuira putem interneta i koji omogućava nove mogućnosti globalne i nezavisne televizije. Prvi je bilo rođenje globalnog blokbastera, „nezaobilazne“ serije koja je bila dostupna svuda u svetu u isto vreme. Drugi se bavi stvaranjem i cirkulacijom profesionalno snimljenih televizijskih serija koje ne zavise od konkretnih studija, mreža ili kanala.

Nedugo nakon što je serija *Okružen mrtvima* (*The Walking Dead*) privukla rekordan broj gledalaca, HBO je napokon dostigao trinaest godina staru gledanost *Porodice Soprano* (*The Sopranos*). *Igra prestola* (*Game of Thrones*, HBO, 2011–) postala je HBO-ova najgledanija serija u Sjedinjenim Državama, privukavši milione gledalaca.¹ *Igra prestola* je takođe zaradila nepoželjnu odliku najpiratizovanije serije na svetu. Kao odgovor na zahteve fanova i želeći da zaustavi nedozvoljen pristup, HBO je omogućio da serija od pete sezone bude u isto vreme dostupna gledaocima širom sveta. Taj slučaj je otvorio vrata mogućnosti pojave nove vrste televizijske serije – globalnog blokbastera.²

Na osnovu transnacionalnog dometa koji nam omogućuje distribucija preko interneta, možemo da očekujemo da ona bude ključni razlog međunarodne popularnosti *Igre prestola*. Ali to nije slučaj. HBO je pretvorio ovu seriju u globalni blokbauster koristeći se tradicionalnim odnosima za distribuciju televizijskog sadržaja sa kablovskim kanalima i nacionalnim televizijama širom sveta.

1. Madeline Berg, "Why the Game of Thrones Audience Keeps Getting Bigger", *Forbes*, 14. jul 2017, <https://www.forbes.com/sites/maddieberg/2017/07/14/why-the-game-of-thrones-audience-keeps-getting-bigger/#dbff0ba57035>.

2. Josef Adalian, "Game of Thrones Is Now HBO's Most Watched Show Ever", *Vulture*, 5. jun 2014; <http://www.vulture.com/2014/06/game-of-thrones-now-hbos-most-watched-show-ever.html>.

Internet je važan za ovu priču jer je omogućio nivo piraterije koju bi bilo teško dostići u vremenu pre njegove pojave i zbog načina na koje su funkcije društvenih mreža poslužile kao okidač nedozvoljenog pristupa među fanovima. Gorući zahtev gledalaca svuda da vide sve epizode u isto vreme doveo je do toga da ova serija prva zaokupi pažnju svuda u svetu u isto vreme.

Ovako rano u razvoju sadržaja koji se distribuira putem interneta, nijedna od konkurenčkih kompanija na TV tržištu, sem HBO, nije mogla da odgovori na strastveno globalno interesovanje da serija postigne istovremeno emitovanje na 170 tržišta. HBO je producirao ovu seriju te je i distribuirao, što je dozvolilo toj mreži da uskladi vreme dostupnosti *Igre prestola* u različitim zemljama bez tenzija koje bi se javile u slučaju da je seriju producirao neki drugi studio.³ HBO je takođe imao značajan medunarodni domet i odnose koji su mu omogućili direktni dotok do gledalaca van SAD.

Iako je HBO predvodio trku kompanija koja su se nadmetale na TV tržištu u eksperimentisanju sa distribucijom putem interneta putem svojih servisa HBO Go (2010) i HBO Now (2015), nije jasno da li je istovremeno emitovanje *Igre prestola* širom sveta bilo deo tog plana. To emitovanje nije počelo sve do početka pete sezone. Smanjenje piraterije se čini kao velika motivacija za taj potez, iako je ova serija ostala najpiratizovanija čak i kada je postala dostupna svuda. Neprekidno izveštavanje o visokom stepenu piraterije dovelo je do vrednog publiciteta i potvrđilo reputaciju HBO-ovih servisa, ali je mreža svakako želela da pretvori gledaoce koji su na nedozvoljen način gledali seriju u one koji će platiti za nju te da održi dobre odnose sa kanalima koji su dobili licencu za emitovanje serije u drugim zemljama. Spremnošću da dozvoli kanalima koji nisu u njenom vlasništvu da emituju seriju u isto vreme, mreža HBO zaradila je naklonost i obezbedila način da namami potencijalne preplatnike/gledaoce da postanu deo odobrenog gledalaštva.⁴

3. Da je seriju producirano neki drugi studio za HBO, on bi bio zabrinut zbog posledica istovremenog emitovanja na kasniju prodaju i manje su šanse da bi to dozvolio.

4. Seriju *Igra prestola* emitovali su, u različitim zemljama, kanali pod brendom HBO, kao što su HBO Asia, HBO Canada, HBO Central Europe i HBO Latin America, ali nisu svi kanali u vlasništvu – potpunom ili delimičnom – kompanije Time Warner koja je i vlasnik mreže HBO. Ipak, koordinacija simultanog prikazivanja serije na kanalima pod vlasništvom mreže predstavljala je velik izazov. HBO je takođe dopustila drugim kanalima koji su kupili licencu

Žestoka piraterija visokobudžetnog blokbaster hita nije predstavljala iznenadenje, ali pojava društvenih mreža kao prostora za zajedničko praćenje i komunikaciju koja je zahtevala istovremenu svetsku dostupnost predstavljala je nepredvidljiviju promenu u širem okviru gledanja televizijskog programa. Naravno, mnogi su pristupili nedozvoljenom gledanju serije da bi izbegli plaćanje pomenutih servisa za gledanje. No, i fanovi iz drugih vremenskih zona su takođe to radili jer nisu mogli da izbegnu spajlere na društvenim mrežama.⁵ Mnoge serije koje imaju privržene fanove godinama su na internetu imale grupe za razmenu mišljenja koje su sačinjavali fanovi koji su gledali epizode u različito vreme, ali jednostavnost nedozvoljenog pristupa video-fajlovima visokog formata predstavlja novo dostignuće. Domet upotrebe društvenih mreža i tendencija gledanja na mobilnom uređaju su povečali jednostavnost nedozvoljenog pristupa.

Igra prestola nije prva televizijska emisija koja je pokušala da postigne simultano emitovanje na globalnom planu. Serija *Doktor Hu* (*Doctor Who*) pokušala je nešto slično povodom svoje pedesetogodišnjice, istovremeno prikazujući epizodu iz novembra 2013. godine u sedamdeset pet zemalja. Ali, za razliku od posebne prilike koju je ta serija želela da obeleži, *Igra prestola* naznačila je mogućnost novog modela međunarodne distribucije. Istovremeno

za prava na prikazivanje serije da je odmah prikazu, a to su kanali poput Orbit Showtime Network, Canal+ i Orange Cinema Series – čime je ona postala dostupna u oko 170 zemalja, uključujući Afriku (M-Net), Australiju (Foxtel), Belgiju (na flamanskom, Telenet), Francusku (Orange), Island (365 Media), Izrael (DBS), kao i preko kanala Sky Deutschland, Sky Italia i SKY New Zealand. Partneri mreže HBO u ovom simultanom prenosu su Betv (Belgija, na francuskom), Intervision (Grčka), Amedia (Rusija) i DTS (Španija). Neobjašnjivo je što je Ujedinjeno kraljevstvo, koje pokriva Sky Atlantic, emitovalo epizode sa danom zakašnjenja.
– Aaron Couch, "Game of Thrones Season 5 Set for Global Day-Date Release", *Hollywood Reporter*, 10. mart 2015, <http://www.hollywoodreporter.com/live-feed/game-thrones-season-5-set-780377>.

Ma koliko je *Igra prestola* iskoristila mnoge mogućnosti u konkurenckom okruženju, ova serija je ponudila strategiju koja je pogodna samo za izuzetne slučajevе. HBO je morao da emituje nove epizode *Igre prestola* samo deset nedelja u toku godine. Kako su se razvijali novi pretplatnički servisi kao što su Netflix, Hulu Plus i HBO Now, nastala je potreba za razvijanjem strategije koja će podstići publiku da se ne pretplati samo za tri meseca, koliko je trajalo emitovanje *Igre prestola*. Kako je distribucija preko interneta dovodila do novih mogućnosti, istovremeno je stvarala i nove izazove.

5. No, ako ćemo iskreno, romani su objavljeni pre više od pet godina, koliko traje serija, ali do kasnijih sezona je radnja serije prešla preko radnje romana.

emitovanje je u značajnoj meri poremetilo decenije ustaljenih praksi za međunarodnu distribuciju televizijskog sadržaja. Činilo se neverovatnim da će to postati norma, ali je to sada svakako postalo mogućnost. Jak brend koji stoji iza mreže HBO, njeno posedovanje većeg broja kanala na drugim tržištima i njena praksa prilikom produciranja, a stoga i posedovanja, sopstvenih serija, dali su joj dobru priliku da započne istraživanje novih digitalnih i globalnih medijski praksi.

Igra prestola takođe poseduje lepezu odlika koje imaju mogućnost da potpomognu globalnu popularnost i želju za neposrednim gledanjem. Serija je počela emitovanje u trenutku kada su odlične dramske serije sve više obilazile svet. Osobenost koju su postigle mnoge originalne američke kablovske serije učinila je da američki proizvodi postanu nešto više od programa koji će popuniti linearne televizijske programske šeme u drugim zemljama. Inače, uskogrudo američko tržište je čak i gledalo danske, francuske i britanske dramske serije, premda je češće otkupljivalo uspešne dramske formate i pravilo rimejkove.

Serija *Igra prestola* je „dobro plovila“ na ovom međunarodnom talasu prefinjenih dramskih serija – to jest, njen fantastični okvir nije imao geografske ili kulturno-geografske karakteristike, što ju je oslobođilo toga da izgleda kao da je namenjena samo američkom tržištu. U prošlosti su takve epske priče ili priče koje nisu smeštene u neku određenu zemlju bile među najuspešnijim serijama i televizijskim filmovima u međunarodnim okvirima.⁶ Budžet koji je imala mreža HBO omogućio je izdašne troškove koji su učinili *Igru prestola* vizuelno prelepom do mere koja je bila neizvodljiva produkcijama koje su zavisile od reklama. Serija je takođe potekla iz poznatog i

6. Iako se činilo da je *Igra prestola* predodređena da dostigne izuzetan status, uspeh ove serije – kao i kod svih blokbastera – nije samo rezultat pravih sastojaka, već mešavina sreće i pravog trenutka. Na primer, serija *Rim (Rome*, 2005), koprodukcija kuća HBO i BBC, imala je sličan budžet (sto miliona dolara za dvanaest epizoda), dok je stari *Rim* bio tek nešto više kulturno-geografski specifičan nego *Vesteros*, ali se ta serija borila za gledanost i ostala je upamćena kao jedan od retkih neuspela koji je HBO zabeležio. – Bill Mesce, Jr., *Inside the Rise of HBO: A Personal History of the Company that Transformed Television* (Jefferson, NC: McFarland, 2015), 215. Serija *Rim* napravljena je prerano da bi iskoristila prednosti digitalne distribucije i društvenih mreža, dodatno potvravajući pozitivan trenutak koji je iskoristila *Igra prestola*.

priznatog serijala romana koji je pomogao da se pokrene prvo bitno interesovanje za nju.

Svakako treba uzeti u obzir i pristup na zahtev koji omogućuje HBO Go, servis za distribuciju sadržaja preko interneta, ali to nije bilo ključno za neobičan uspeh *Igre prestola*. Servis HBO Go je pokrenut u februaru 2010. godine, a *Igra prestola* bila je prva velika serija koju je HBO premijerno prikazao nakon pokretanja ovog opreznog testa distribucije preko interneta. HBO je mogao odmah da ponudi bogat katalog serija i filmova koje je HBO producirao za HBO, kao i svoje aktuelne serije, a uspeo je i da licencira i značajan broj svojih filmova. Kao servis koji su finansirali pretplatnici, HBO Go je tražio način da poveća svoju vrednost time što će pojednostaviti proces u kojem će pretplatnici gledati šta god žele kada god žele – a ne ono što servis bira da emituje u određenom trenutku.⁷ HBO Go je učinio *Igru prestola* dostupnijom američkim gledaocima koji su mogli da je gledaju kako god i kada god su želeli, ali je bila ograničena na IP adresu iz Amerike. Krajem 2012. godine je Time Warner, matična kompanija HBO-a, pokrenula poduhvat sa servisom HBO Nordic, nudeći svoj prvi neamerički servis za distribuciju preko interneta.

Igra prestola se uzdala u globalni interes i rasprostranjen međunarodni ideo koji je posedovao HBO da bi nagovestila mogućnost televizijske serije kao globalnog blokbastera. Ali i pre te istovremene distribucije, Netflix je počeo da pomera svoje poslovanje ka nagoveštavanju sličnih težnji. Netflix je prvo iznenadio industriju svojim ranim i agresivnim prelazom u domen produciranja originalnih serija. Ta prva američka serija – *Kuća od karata* (*House of Cards*, Netflix, 2013–) – ostvarila je Netflix-ov cilj da potvrdi legitimnost ovog servisa u Americi. On tada još nije stvorio svetski blokbaster, ali je ovaj servis, pomoću međunarodnog dometa koji je

7. Zapravo, servis HBO Go nije doneo pristup gledaocima koji su već bili korisnici servisa HBO On Demand, iako je njegov interfejs bio napredniji od većine sistema i dozvoljavao gledanje na računarama, tabletima i mobilnim telefonima. Važniji pomak desio se 2015. godine pokretanjem sistema HBO Now koji je dozvoljavao pretplatu na HBO nezavisno od toga o kojem se višekanalnom provajderu radilo. Ovaj servis zaobišao je višekanalne provajdere – koji su inače uzimali polovicu pretplate. Još je važnije to što je on učinio HBO još dostupnijim jer je nekoliko kablovske provajdera zahtevalo pretplatu na svoje kanale koji su se održavali od reklama, što je moglo da košta pedeset dolara mesečno, a korisnici su morali da doplate još ne bi li se pretplatili na HBO. Iako je u početku bio dostupan samo u SAD, servis HBO Now dao je odgovor na problem visoke cene servisa,

postigao na početku 2016. godine, postao prva globalna televizijska „mreža“.

Vesti o *Kući od karata* pojavile su se skoro dve godine pre emitovanja prvih epizoda. Glasine da je Netflix nadmašio mreže HBO i AMC i da se obavezao na šokantan iznos od sto miliona dolara za dve sezone serije koju je režirao Dejvid Finčer sa Kevinom Spejsijem u glavnoj ulozi, pojavile su se na blogovima u martu 2011. To je bio vrhunac Netflix-ovog upliva u političku svest, a broj američkih pretplatnika je rapidno rastao. Glasine su potvrđene tri dana kasnije, a istina je bila u rangu nagoveštaja preliminarnih procena.

Vesti su uradile upravo ono što je Netflix tražio pridajući još više pažnje svom servisu. Naravno, veliki deo te pažnje bio je negativnog i skeptičnog karaktera, ali su čak i skeptične glasine bile od pomoći servisu koji je tražio svoj put u domove Amerikanaca. Ovo obaveštenje je bilo važno jer je otkrilo Netflix-ove težnje da bude izvor sadržaja, ali je bilo i iznenadujuće jer su nagovešteni budžet i dvogodišnji ugovor prkosili normama koje su vladale produkcijom serija. Scenarista i autor prve sezone bio je Bo Vilimon, u saradnji sa studijom Media Rights Capital, poznatim po svojim nezavisnim filmskim produkcijama. Nečuveno je bilo da cela sezona serije bude prihvaćena bez emitovanja pilot epizode – a naročito i da druga sezona bude zagarantovana.⁸ Takođe ponudom je Netflix podigao ulog za ono što vrhunski stvaraoci u celoj industriji mogu da zahtevaju.

Iako je *Igra prestola* dosegla i prestigla ovaj budžet kada je počela sa prikazivanjem mesec dana nakon tog obaveštenja, iznos od oko 3,8 miliona dolara po epizodi je takođe dao do znanja da Netflix neće ponuditi jeftinu seriju. Iznos budžeta *Igre prestola* je najviše zavisio od skupe glumačke postavke, specijalnih efekata i snimanja na lokacijama, ali budžet *Kuće od karata* joj je obezbedio glumce i kreativni tim koji je skrenuo pažnju. Finčer i Spejsi, priznati filmski stvaraoci, pojačali su intrigantnost serije. Pojava *Kuće od karata* najavila je Netflix kao konkurenciju televizijskim mrežama,

8. Povremeno je poznatom i traženom scenaristi ili producentu ponuđena pilot epizoda serije kao jedan od argumenata prilikom pregovora. Ova pilot epizoda garantovala je budućnost serije koja je potom morala da bude zakazana za emitovanje.

ali tako da je ovaj servis ostao vezan za svoj i dalje snažniji identitet distributera filmova.

U prvim intervjuima koji su potvrdili da je Netflix naručio dve sezone *Kuće od karata*, taj servis je nagovestio da je verovatno da će ova serija da odstupa od uobičajene distribucije jedne epizode nedeljno. U to vreme je Ted Sarandos, glavni direktor sadržaja, njavio da bi Netflix mogao da učini četiri ili više epizoda dostupnim odjednom. Kada je napokon pokrenut, Netflix je izbacio celu sezonu u isto vreme. Nekoliko analitičara je potvrdilo da Netflix gradi katalog, što bi zahtevalo drugačije strategije od onih koje su uključene u pravljenje programskih šema ili da se mere uspeha razlikuju za Netflix zbog njegovog modela prihoda koji se zasniva na preplatnicima i mogućnosti distribucije na zahtev.

Teško je izmeriti pravi uspeh *Kuće od karata*, upravo zato što je ona, zbog distribucije preko interneta i preplata, postala drugačija od drugih konkurenata na televiziji. Uzbuđenje koje je nastalo nakon nujave serije i njenog kasnijeg početka emitovanja obezbedilo je seriji značajnu promociju. Izbacivanje svih epizoda odjednom je navelo novinare da pišu o pojavi fenomena bindžovanja: gledanje svih epizoda u roku od nekoliko dana ili čak sati.

Dok je osećaj kulturološke važnosti *Igre prestola* bio očigledan i u rejtingima i u podacima o pirateriji, bilo je mnogo teže odrediti domete uticaja *Kuće od karata*. Kao i kod mnogih drugih istaknutih serija tog vremena, bilo je jasno da je *Kuća od karata* postala neizbežna serija za određen deo ljudi, odnosno ono što je Netflix kasnije nazvao „zajednicom sličnih sklonosti“ (“taste community”). Procena dometa tih zajednica i kakav je bio njihov ulog u dodavanju ili održavanju broja preplatnika bilo je teško bez pristupa Netflix-ovim podacima.

Ali serija *Kuća od karata* takođe nije morala da dovede do neposrednog gledanja da bi je Netflix smatrao vrednom. Ona je ostala resurs dostupan u Netflix-ovom katalogu još neko vreme. Bila je jednako vredna Netflix-u kao deo sve snažnijeg napada na preplatnike, iako nije dovodila do neposredne preplate ili gledanja. *Kuća od karata* je takođe otkrila neke probleme procenjivanja uspeha televizijskog sadržaja koji se distribuiru preko interneta: da li je bitno

koji ju je broj ljudi gledalo u danima, nedeljama ili mesecima odmah nakon izbacivanja? Kako procenjujemo vrednost serije koja zauvek postaje deo kataloga?

Kuća od karata je pokazala da je pojava konkurentne originalne serije koja potiče od servisa za distribuciju preko interneta već postala stvarnost tokom 2013. godine. Raskošan budžet i umešno izvedena kreativna vizija bi mogli da dovedu do kvalitetnog televizijskog sadržaja bez obzira na servis kojim se distribuira. Tada još uvek nije bilo jasno da su Netflix, Hulu, Amazon Video i drugi servisi već deo televizijske industrije. Njihova distribucija preko interneta još uvek je nagonila mnoge da veruju da se oni razlikuju od televizijskog sadržaja više no što je to zaista bio slučaj.

Uz sve načine na koje je Netflix prkosio normama industrije serijom *Kuća od karata*, važno je istaći i konvencije koje je održao. Netflix je platio visoku nadoknadu za licenciranje *Kuće od karata* da bi održao prava na distribuciju u SAD duže no što je uobičajeno, ali nije obezbedio međunarodna prava ili prava na prodaju DVD-jeva. Do trenutka kada je Netflix ponudio naredne serije, kao što je bila serija *Marko Polo* (*Marco Polo*) 2014. godine, njegove globalne težnje postale su mnogo očiglednije; on je tražio ugovore na međunarodna, dugotrajna prava na način koji bi učinio da ovaj servis bude jedini pravni izvor serije, a ne samo njen prvi prozor u svet.

Sudbina Netflix-ove serije *Marko Polo* naglašava granice fokusiranja na izuzetno – na serije kao što su *Igra prestola* i *Kuća od karata*. Po mnogim merilima, serija *Marko Polo* mogla je da bude jednako revolucionarna kao što je *Igra prestola* bila za HBO. Do svoje premijere 2014. godine, Netflix je bio dostupan u četrdeset zemalja. Serija *Marko Polo* je ponudila epsku i široko pristupačnu priču. Broj pretplatnika Netflix-a van Sjedinjenih Država je do 2014. rastao brže nego broj onih u Sjedinjenim Državama, tako da se taj univerzalni domet činio kao dobra strategija.⁹ No, čak i sa budžetom od 90 miliona dolara za deset epizoda, serija nije uspela da obezbediti popularnost. Njeno tiho postojanje otkrilo je neobičan uspeh HBO-ovog trojstva koje su činili neodoljiv sadržaj, distribucione prilagodljivosti i globalni domet.

9. Patrick Seitz, "Netflix Needs Another Hit, but Marco Polo Might Be All Wet", *Investor's Business Daily*, December 10, 2014.

HBO-ovo agresivno prihvatanje promenljivih uslova konkurenata bilo je odgovorno za to da *Igra prestola* postane prvi globalni televizijski blokbuster. Bez sumnje, *Kuća od karata* je na simboličkom planu bila vrlo važna jer je Netflix podigao ulog i kladio se najavom ulaska u svet serija snimljenih po originalnim scenarijima. Međutim, zbog Netflix-ovog opreznog pristupa objavlјivanju podataka o gledaocima nemoguće je proceniti koliko je važna *Kuća od karata* bila u ravnomernom rastu pretplatnika, koji je pratilo razvoj kompanije u domenu produkcije serija snimljenih po originalnim scenarijima.

Dolazak *Kuće od karata* takođe je zahtevao promenu terminologije, od govora o mrežama i kanalima do govora o svim ovim entitetima kao servisima za sadržaj. Umesto nezgrapne razlike koja se pravi između HBO-a kao kanala i Netflix-a kao servisa, svi ovi provajderi postali su praktičnije poznati kao programski servisi. Ovo je naročito slučaj pošto su HBO Go i HBO Now odmakli HBO od programske distribucije. Termin portal izdvaja servise za distribuciju preko interneta. Kao što su stanice i mreže organizovale emitovane programske šeme, a kanali kablovske programe, tako portali organizuju televizijski sadržaj distribuiran putem interneta.¹⁰

Igra prestola i *Kuća od karata* nude blago različite uvide u rastuće norme konkurentnosti, ali postoji takođe i mnogo sličnosti koje ih spajaju. Obe serije su imale privilegiju da nastaju u servisima koji su imali reputaciju i finansijsku podršku koja im je davala odlične izglede. Uprkos svemu tome, količina uspeha koji su ove serije postigle bio je nepredviđen.

Ove serije otkrile su poslovne prakse koje se menjaju iza kulisa pošto su servisi prepoznali važnost samostalne produkcije sopstvenih serija i pravljenja serija za publiku koja ih u isto vreme gleda širom sveta. Za razliku od dominantnog modela na televiziji, po kojem se popularnost gradila time što se serija iznova i iznova prodavala širom sveta u dužem vremenskom periodu, ove serije su bile zamišljene da proizvedu izuzetnu vrednost samo za servise koji su ih kreirali.

10. Amanda D. Lotz, *Portals: A Treatise on Internet-Distributed Television*, Ann Arbor: Maize Publishing, 2017, <http://quod.lib.umich.edu/m/maize/mpub9699689/>.

Osim skrivenih promena u tome kako su televizijski studiji pokušavali da ostvare zaradu, ove serije su takođe otkrile i promenu u logici toga šta su studiji pokušavali da ostvare snimanjem serija. Džon Landgraf, predsednik kanala FX, jezgrovito je opisao promenu 2015. godine kada je objasnio da je organizacija televizije u programske šeme učinila televiziju jednokratnom. Kao rezultat toga, stvaraoci i rukovodioci su smatrali da je njihova misija da pokušaju da naprave emisiju koju bi publika gledala nedeljom uveče. Ali, televizija se u okruženju distribucije preko interneta usmerila na drugačiji cilj. Studiji su morali da prave ne samo emisije koje će ljudi gledati nedeljom uveče, već i one koje bi ljudi mogli da gledaju i o kojima bi mogli da razgovaraju i za deset godina.¹¹ Takav poduhvat nije nagoveštavao odmak od potrage za „izuzetnošću“, ali je objasnio kako se i zašto serije menjaju.

Preveo s engleskog: **Dragan Babić**

Izvornik: Lotz, Amanda D. *We Now Disrupt This Broadcast – How Cable Transformed Television and the Internet Revolutionized All*, 141–148. Cambridge, London: The MIT Press, 2018.

11. John Landgraf, govor, Internet and Television Expo, Čikago, maj 2015.

Republika Srbija
Ministarstvo kulture i informisanja

Pokrajinski sekretariat za kulturu,
javno informisanje i odnose s
verskim zajednicama

Ovaj broj časopisa *Ulaznica* objavljen je uz pomoć Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije i Pokrajinskog sekretarijata za kulturu, javno informisanje i odnose s verskim zajednicama.

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82+3

ULAZNICA : časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja
/ glavni urednik Vladimir Arsenić. – God. 1, br. 1
(1967)– . – Zrenjanin : Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”, 1967–. – 24 cm

Pet brojeva godišnje
ISSN 0503-1362

COBISS.SR-ID 9987330

ulaznica

257-258

**časopis za kulturu,
umeštost i društvena pitanja,
Zrenjanin,
god. LV,
oktobar 2021.
Broj 257-258**

**Telefon: +381 23 566 210
e-mail: zrulaznica@gmail.com**

**Rukopise slati na adresu:
Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”,
Trg Slobode 2, 23000 Zrenjanin**

**Rukopise otkucati ili poslati u
elektronskom mediju. Rukopisi se
ne vraćaju**

**Cena po jednom primerku 200,00
dinara, godišnja pretplata 1000,00
dinara (za inostranstvo 2000,00
dinara). Pretplatu slati na račun
840-74664-12 Gradske narodne
biblioteke sa naznakom
„Za Ulaznicu”**

**ŠTAMPA:
Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”, Zrenjanin**

ULAZNICA

257-258

ISSN 0503-1362

9 770503 136001